

4. Ränne, identiteedi- ja keelemuutused

Anna Verschik

Peatüki põhisõnumid

- Inglise keel kui selline ei ähvarda eesti keele püsimist. Oluline on, et säiliks emotsionaalne side eesti keelega ja soov seda keelt järgmistele põlvvedele edasi anda. Radikaalsed lahendused stiilis „ei mingit muud keelt peale eesti“ või „kogu teadus, äri vms ingliskeelseks“ ei tundu mõistlik, pigem tuleb otsida konkreetseid paindlikke lahendusi valdkonniti. Keeled ei sure välja võõr mõjude tõttu, vaid kõnelejate soovimatuses keelt edasi anda.
- Identiteet on emotsionaalne seos, seda ei saa tihti määratleda objektiivsete tunnuste kaudu. Inimene ei vali, mis maal ta sünnib ja mis keelt tema vanemad kasutavad, küll aga valib hiljem oma suhtumisi ja kujundab keelelist repertuaari. Eesti keel on eesti identiteedi alus ja oluline väärtus, kuid tuleks leida rohkem väärtusi, mida jagab kogu ühiskond.
- Eesti keele tundide arvu suurendamine koolis ei aita, kuna tihtilugu puudub vajadus ja võimalus eesti keelt kasutada. Selleks et luua paremad tingimused eesti keele õppimiseks, omandamiseks ja lõimumiseks, tuleks senise eraldatud haridussüsteemi asemel võimalikult kiiresti luua ühtne haridussüsteem, kuid lastel peaks soovi korral olema võimalik õppida kodukeeli ja -kultuure (kaasa arvatud vene). Keelekümblus on hea võimalus, et ületada hirmu teise keele kasutamise ees, kuid sellest ei piisa, kuna koolis on sama etnokultuurilise taustaga õpilased ja piirkonnas, kus eestikeelseid inimesi elab vähe, ei tekigi võimalust eesti keelt kasutada.

Teema raamimine

Selles peatükis räägitakse keelest ja selle seosest mitmesuguste elu tahkudega, nagu keeleoskus, identiteet, keele säilitamise võimalused võõrsil, keele muutus, segregatsioon ja enesemääratlemine keele kaudu. Inimese olek ja tegevus on keelest lahutamatu, seetõttu on keele teema tihedalt seotud ka muu selles kogumikus käsitletud probleemistikuga. Võib eristada vähemalt kolme teemat, mida peatüki autorid käsitlevad koos keelekõnustajate ja mille üle arutlevad.

Esiteks, oluline on keele, antud juhul eesti keele säilitamine. Eesti keele ja kultuuri kestmine läbi aegade on Eesti riigi eksistentsi alus: see eesmärk on sätestatud põhiseaduses ja paljudes seadusandlikes aktides. Maailm on muutunud avatumaks lihtsustunud rändevõimaluste ja ka infotehnoloogia tõttu, seega on suurenenud inglise keele kui rahvusvahelise suhtluse keele (nn *lingua franca*)

roll ja kohalolek. Kas see ähvardab eesti keelt või mitte? Ka eestlased rändavad, mitmed elavad kas ajutiselt või enam-vähem püsivalt välismaal. Paljud neist mõtlevad, kuidas säilitada sidemeid Eestiga ja anda edasi eesti keelt järgmistele põlvvedele. Kuid samas iga keel muutub ajas ja ruumis: eesti keel täna pole selline, nagu sada aastat tagasi (seda sellespärast, et iga järgmine põlvkond toob sisse oma muudatusi kui ka sellespärast, et muutuvad eesti keelega kontaktis olevad keeled); ka Eesti sees on piirkondlikke iseärasusi, rääkimata eesti keele kujudest välismaal. Seega tuleb lahti mõtestada, mida tähendab säilitamine (Verschik 2012).

Teine teema on ränne ja keel. See puudutab nii välismaal elavaid eestlasi kui ka neid, kes Eestisse elama asuvad. Osa probleemide juured on veel nõukogude ajast: nt püüd eralduda ja elada erandlikult oma keelekeskkonnas, ka geograafiliselt (füüsiline ja mentaalne segregatsioon), eri keelekogukondade kontaktide nappus jms. Nendele probleemidele lisaks tuleb mõelda ka uutele sisserändajatele, keda tuleb nii vaesematest riikidest (ka endise Nõukogude Liidu territooriumilt) kui ka jõukamatest Euroopa riikidest: kuidas õpetada neile eesti keelt, vältida segregatsiooni ja ühiskonna eri rühmade eraldatust.

Kolmanda suure teemana peaks käsitlema identiteeti. Nagu peatükist ilmneb, ei võrdu identiteet lihtlabase sildistamisega („eestlane“, „muulane“, „sisserändaja“), vaid tuleb tunnistada identiteedi keerukust (pealtnäha ühtse rühma, näiteks „venekeelsete“ seas võivad hoiakud ja keeleline käitumine olla üpris erinevad, nii et kerkib küsimus, kas tegemist on sama rühmaga) (vt Ehala ja Zabrodskaja 2014). Näiteks eesti keele oskus võib olla keskmine, aga inimene võib ikka seostada end ainult Eestiga ning kuidas ta oma etnilist päritolu ja esimest keelt ka ei kirjeldaks, figureeriks seal kindlasti sõna „Eesti“ või „eesti-“. Identiteeti võib käsitleda mitte kindlaksmääratud, ette antud mõistena (eesti päritolu vanemate laps = eestlane), vaid soovina samastuda/olla samastatav teatud rühma, keele, kogukonnaga vms.

Kõik need teemad on omakorda seotud mitmekeelsusega. Tänapäeva keeleteaduse seisukohalt pole mitmekeelsus mitme keele võrdne oskus ja/või kõigi keelte omandamine varajases lapsepõlves. Põhirõhk on kasutusel ja suhtluse sujuvusel, s.o võimel toime tulla ja saavutada suhtluse eesmärgid (Cenoz 2013). Enamik Eesti elanikest on mitmekeelsed. Mitmekeelsus ei ole iseenesest uus nähtus (linnad on alati olnud mitmekeelsed, meenutame ka Hansaliitu ja muid taolisi „alt-üles“ tekkinud ühendusi, mõtleme igapäevasuhtlusele turul ja poes jms). Mitmekeelsus ei piirdu vaid mitmekeelsete kõnelejatega, näeme selle avaldusi reklaamis, siltidel jne (nn mitmekeelsuse materiaalne kultuur, Aronin 2012). Mida mitmekeelsus ja mitmekeelseks saamine praktiliselt tähendab? Tänapäeva kontekstis räägime eesti keele ja nn suurte (inglise, vene, saksa jms) keelte õpetamisest, aga kas sellest piisab?

Selle peatüki artiklid arutlevadki ühel või mitmel mainitud teemadest: keele säilitamine ja muutus, ränne ja keeleõpe / keele edasiandmine ning identiteet kui enesemääratlemise/-määramatuse soov, mitmekeelsus ja selle avaldused. Kõik teemad on omavahel läbi põimunud ja neid ei saagi käsitleda eraldi, võimalik on vaid teatud probleemid rohkem esile tuua.

Artiklite kokkuvõte

Keel ei ole ainult suhtlemisvahed ega sõnade ja grammatika kogum. Keelt võib mõista ka isiku või rühma sümbolina. Võib öelda, et keelevahendite kasutamine ongi tihti ajendatud sellest, mida me parajasti teeme, aga ka sellest, kes oleme, kelleks end arvame ja mis rolli antud juhul mängime. Keel võib muutuda, kuid ikkagi püsida sümbolina.

Anastassia Zabrodska ja Helin Kase ning Kristiina Praakli alapeatükkidest ilmneb, et keeled pole muutumatud, pole olemas puhtaid keeli. Norm on praegusel hetkel kehtiv kokkulepe, mis võib ühel või teisel põhjusel murenema hakata (nt kui tegelik keelekasutus ja/või kõnelejate taju on muutunud). Võib isegi öelda, et muutus on keelde sisse programmeeritud. Muutus on paratamatu ja toimub nii keelesisel (struktuurilistel jms) kui ka keelevälistel põhjustel (poliitiline olukord, keelte staatus, prestiiž, kõnelejaskonna suurus, levitud keeleideoloogiad ja nende võitlus, individuaalsed hoiakud, suhtlussituatsiooniga seotud tegurid, keelekontaktid vms).

Eesti keel pole erand. Ajalooliselt on seda mõjutanud mitmed keeled. Eesti keele kõnelejad ongi enamasti mitmekeelsed. Varem oli levinud saksa ja vene keele oskus ning Põhja-Eestis ka soome keele oskus, nüüd oskab enamik noori mingil määral inglise keelt (selle kõrval muidugi ka muid keeli). Samuti elab arvestatav hulk eestlasi välismaal, kas püsivalt või ajutiselt. Seal avaldavad mõju vastavad kohalikud keeled. Aga ka teised keeled muutuvad eesti keele mõju all, näiteks kohalik vene keel või väikese kasutajaskonnaga vähemuste keeled.

Keel ei laena ennast surnuks, piltlikult öeldes. Keele säilitamine tähendab keele edasi kandmist järgmistele põlvvedele, mitte aga sõnade ja mallide muutumatust. Igas keeles on sõnu ja konstruktsioone, mis on tegelikult laenatud, samal ajal ei tea tänapäeva keelekasutajad sellest midagi ja peavad neid oma keele osaks. Võib nimetada mõjureid, mis keele säilitamist ähvardavad:

- soovimatus end rühmaga seostada (ei pea antud rühma atraktiivseks, huvitavaks, kasulikuks jms);
- halb suhtumine teatud keele kõnelejatesse (ja seetõttu soov taunitavast rühmast distantseeruda);

- võõras keskkonnas oma keele kasutamise raskused (ahtake suhtlemisringkond, ajapuudus, soovimatus midagi ette võtta vms);
- radikaalsed, traagilised olukorrad, mistõttu kõnelejaskonna füüsiline eksistents on ohus (küüditamine, genotsiid).

Need põhjused ei ole aga keelelist laadi. Seega laenud inglise keelest (või eesti laenud vene keeles) ei ole iseenesest mingi ohu märk. Ka kohaliku vene keele kohta võib öelda, et see erineb paratamatult Venemaal, aga ka mujal kasutatavatest vene keele variantidest (nt Lätis, Ukrainas, Iisraelis, USA-s). Laenamise põhjuseks pole n-õ vaste puudumine või emakeelsete hulgas keele häbumine, vaid teistsugune reaalsus: nn kohalikus vene keele pruugis viitab eesti sõna täpselt ja konkreetselt Eesti kontekstispetsiifilistele mõistetele ning on selge, millest on jutt.

Ka teiste keelte oskus ei tähenda, et emakeel on ohus. Mõeldakse sellele, et eesti keele kõnelejad (olenemata rahvusest), kes peavad eesti keelt oma esimeseks ja/või põhikeeleks, tahaksid oma järeltulijatega eesti keeles suhelda. Nõnda räägime kaudselt ka kuuluvuse soovist ehk identiteedist.

Väikerahvas on paratamatult mitmekeelne, alati on ka mitmesuguste tõlgete roll väikerahva kultuuriloos üsna oluline. Tõlked ei tähenda ainuüksi uute tekstide teket, vaid ka uute keelendite, reaaliide ja mõistete importi. Mitmekeelsus muutub keskseks teemaks iseäranis meie ajal: sagenenud ränne, ühiskonnad on avatumad, infotehnoloogia on kiirendanud infovahetust ning kõik need mõjurid kokku on toonud mitmekeelsuse kui sellise rohkem nähtavale. Anastassia Zabrodska ja Helin Kask näitavad, et tegelikult on Eesti funktsionaalselt mitmekeelne riik: teatud eluvaldkonnas kasutatakse mitmeid keeli, minnakse vaevata üle ühelt keelelt teisele. Mitmekeelsus on meie ümber: internetis, siltidel, igapäevases suhtluses. Keeli kasutatakse paralleelselt või läbisegi, kui situatsioon ei ole formaalne ega nõua rangelt ükskeelset suhtlust. Seda ei peaks mõistma kui vastuolu ühe riigikeele poliitikaga. Üks riigikeel on Eestis oluline just sümboolses mõttes, aga see ei tähenda, et teisi keeli ei tohiks kasutada.

Koos mitmekeelsuse ja rändega tekib ja kasvab paratamatult keerukus, millest räägivad Martin Ehala ja Aune Valgu artiklid. Ühe ja sama sildi all võib eri aegadel ja eri ühiskonnagruppide jaoks olla erinev sisu. Aune Valk räägib eesti identiteedi muutusest ajas ja ruumis (erinevusest põlvkondade vahel, Eestis ja välismaal elavate eestlaste vahel). Eesti keele osa identiteedis on siiski olulisem kui territoorium ja riik. Nii keelekasutus kui ka identiteetid muutuvad keerukamaks. Tihtilugu ei piisa ühest märksõnast, vaid vajalik on pikem ja mitmekülgsem (enese)kirjeldus. Seetõttu tuleb täiustada ja täpsustada mõistete kogumeid ja kirjeldusviise,

kuigi see võib tunduda tülikas ja tunnetuslikult keerukas. Identiteeti tuleb pigem kujutada jadana, mille otstes on selgepiirilised seisundid („eestlane“, „venelane“, „väliseestlane“) ja vahel on hulk vahepealseid, keerukamaid seisundeid, nt „eestivenelane“, „kakskeelne eestlane“ jne.

Kui mõista identiteeti kuuluvuse soovina, siis tasuks vaadata, mis on ühist kõigil ühiskonna liikmetel, s.o mis väärtusi jagavad kõik. Võib kuuluda korraga mitmesse rühma või jagada mõnd väärtust ühe ja mõnd teise rühmaga. Erinevaid identiteedikihte ja väärtusi võib kujutada ringidena. Kõigi ringide ühine osa tähistabki tuumväärtusi, mida jagavad kodueestlased, teise päritoluga Eesti elanikud ja ka välismaal elavad eestlased. Metodoloogiliselt on aga veelgi mugavam kujutada identiteedikihtide (nt päritolu, keel, elukeskkond, kodakondsus, ühiskonnakorralduse põhimõtted jne) koosmõju kontsentriiliste ringidena.

Seetõttu võib rääkida väike- ja suur-Eestist, mille ühisosa on tuumväärtused. Keeleoskus on endiselt oluline, kuid mitte ainus tunnus. Rõhk nihkub emotsionaalsele seotusele Eestiga ehk soovile jagada samu väärtusi. Sellest teevad juttu Aune Valk ja Kristiina Praakli oma alapeatükkides.

Rääkides suur-Eestist, tuleb rõhutada tänapäeva keeleteaduse seisukohti, et loevad kõik keelekasutajad, mitte ainult ükskeelsed emakeelsed kõnelejad. Ei saa öelda, et muu päritoluga eesti keele kasutajad ei ole „päris õiged“, ka nemad hoiavad seda keelt elus omal viisil.

Rände teema tuleb esile Kristiina Praakli, Aune Valgu ja Mart Rannuti artiklites. Keele omandamine või keele säilitamine võõrsil elades nõuab märgatavaid pingutusi ja eneseanalüüsi (milleks seda vaja on, mis juhtub minu enda/lähedaste jaoks, kui see mingil põhjusel ei õnnestu; kas olen siis sama inimene nagu enne jne). Keele säilitamisel ja teiste kõnelejatega kontakti loomisel tuleb appi infoajastu tehnoloogia: nt Soomes elavatel eestlastel on mitmeid rühmi sotsiaalvõrgustikes (Praakli 2016). Seal saab otsida abi, vastuseid küsimustele, aga ka lihtsalt suhelda omadega ja eesti keeles. Seega internet ei ole vaid inglise jm suure keele leviku soodustaja, vaid ka võõrsil elavate või väikese kõnelejaskonnaga keelekasutajate võimas ühendaja.

Nõukogudeaegse sisserände tagajärjed ei ole siiani kadunud. Seda teemat käsitleb detailsemalt Mart Rannut. Õiguslikus ja keelesotsioloogilises mõttes ei ole nõukogude aja sisserändajad ja nende järglased võrreldavad nn põlisvähemustega (vrd friisid Hollandis, liivlased Lätis, vene vanausulised Balti riikides) ega sisserännanud vähemustega (türklased Saksamaal ja Hollandis, poolakad Suurbritannias ja Iirimaa). Muidugi on raske täpselt tabada hetke, millal sisserännanud vähemus muutub põlisvähemuseks, kuid on selge, et selleks peaks vahetuma mitu põlvkonda. Klassikalises mõttes sisserändaja ületab riigi piiri, mis tähendab, et ta on teadlik, et keel, normid, elukeskkond jms muutub ja on vaja mingil

määral teha jõupingutusi, õppida asukohamaa keelt jms. Nõukogude aja ränne oli midagi muud, toleaegseid liiduvabariike ei käsitletud teiste riikidena ja *de facto* asukohamaa keele oskus ei olnud vajalik. Kõigi rahvaste võrdsuse ja rahvaste sõpruse retoorika ning kohalike keelte nähtavus (nn vastavad keele ja kirjanduse uurimisinstituudid, sildid vene ja kohalikus keeles jms) oli aga suitsukate, sest tegelikkuses oli venekeelsetel õigus jääda ükskeelseks, teistel aga sellist õigust ei olnud. Eesti keele oskuse nõuded võivad seetõttu tunduda tüütusena, kui igatsetakse taga endist olukorda ja ükskeelsust. Sisuliselt on need allesjäänud segregatiivsed püüdlused, soov luua endale ükskeelne maailm pärit nõukogude aja keele- ja rahvastukupoliitikast.

Teistest rahvustest eesti keelt oskavate inimeste arvu muutus võrreldes viimase nõukogude aja loendusega 1989. aastal näitabki, et sisserändajate kolmas-neljas põlvkond on tegelikkuses esimene mitte-ükskeelne põlvkond. Nagu inimõiguste instituudi 2015. aasta küsitlusest ilmneb, mida noorem on vastaja, seda tõenäolisem on, et ta on omandanud eesti keele varases lapsepõlves. Oluline on seos eesti keele oskuse ja selle tähtsustamise vahel: need, kellel on juba arvestatav eesti keele oskustase, väärtustavad seda. Kuid segregatiivsed keelekeskkonnad Ida-Virumaal ja osaliselt Tallinnas pole kuhugi kadunud.

On inimlikult arusaadav soov elada omasuguste hulgas ja suhelda omas keeles, kuid muret tekitab see, et eesti- ja venekeelsete elanike eraldatus püsib ning tekib ka ruumiline eraldatus (teatud linnaosad Tallinnas, kus tekib suletud ükskeelne venekeelne keskkond ja kust eestikeelsed soovivad välja kolida). Eraldatus ei ole ainult geograafiline, vaid virtuaalne (inforuum, suhtlusvõrgustikud, lektüür). Seega keelepõhine identiteet ja asustusgeograafia toimivad koos ja võimendavad teineteist: kummagi keele kõnelejaskond on piisavalt suur, et kokku puutumata teise kõnelejaskonnaga hakkama saada.

Siin on koht, kus mõelda keeleõppele. On levinud arvamus, et pole mõtet raskendada elu kakskeelse õppega, pigem tuleb suurendada eesti keele tundide arvu (tavaliselt need, kes eesti keelt oskavad ja kasutavad, nii ei arva). Näilisele loogilisusele vaatamata see lähene mine ei aita. Isegi kui eesti keelt õpetatakse koolis palju, ei teki segregatiivses keskkonnas motivatsiooni eesti keelt kasutada ja luua suhtlusvõrgustikke väljaspool oma harjumuspärasest keelekeskkonnast. Selliste keskkondade elanike suhteid eesti keelega võib iseloomustada nii: mingil määral oskab küll, aga ei kasuta, sest ei näe selle järele vajadust. See ei tähenda, et eesti keele oskust ei peeta üldse vajalikuks, vaid pigem on tegu vastutuse delegeerimisega: eesti keelt on küll vaja osata, aga minu ümbruses toimib kõik niigi vene keeles. Tulemuseks on piiratud võimalused kõrghariduses, tööturul jms. Seega oleks määrava strateegilise tähtsusega murda keelelist ja sotsiaalset segregatsiooni taastotev mehhanism,

kujundades ühtset keskhariidussüsteemi (vene ja muude keelte ja kultuuride õppimise võimalusega soovi korral) nõukogude ajast pärit kahe paralleelse süsteemi asemel.

Veel üks probleem ilmneb ootamatus kohas, nimelt seoses eesti ja inglise keele oskuse vahel. Nagu Tiit Tammaru (Postimees 2016) keeleoskuse statistikat kommenteerib, on inglise keele oskus rohkem levinud eesti- kui venekeelsete inimeste hulgas, isegi nooremate põlvkondade lõikes. See tähendab, et eestikeelsete orientatsioon on pigem muu maailm, venekeelsed on aga valdavalt jätkuvalt orienteeritud enamasti venekeelsele informatsioonile.

Inglise keele oskus on kindlasti vajalik, võib öelda, et see on tänapäeva ladina keel. Kuid samas ei asenda see teiste keelte oskust. Ülikoolides on küll võimalik õppida muid suuremaid euroopa ja ka aasia keeli, aga nn väikeste keelte tähtsust pole ühiskonnas teadvustatud. Tekib nii-öelda tüüpkomplekt: eestikeelsete puhul inglise ja mõnikord vene/saksa keel, venekeelsete puhul eesti ja mõnevõrra inglise keel. Siiski ei saa pidada normaalseks, et info Baltikumi (ja isegi Soome) lähinaabrite kohta tuleb eranditult mõne suure keele vahendusel.

Rände ja keeleõppe teema puhul on oluline, kuhu ja kuidas soovivad kuuluda uued sisserändajad. Ohtlik oleks, kui nad sobituksid olemasoleva segregatsioonimustriga: sotsiaalmajanduslikult edukamad, nooremad, põhiliselt Euroopast pärit sisserändajad sarnanevad elukoha valiku puhul pigem eestlastega, samas endisest Nõukogude Liidust saabuvad aga pigem venekeelsetega. On võimalik, et mõned uutest sisserändajatest jäävadki rääkima pigem inglise keelt, toetudes nooremate eestimaalaste heale inglise keele oskusele. Erandiks võivad olla Venemaalt viimasel ajal poliitilistel põhjustel välja rännanud üksikud haritlased ja kodanikuühiskonna aktivistid, kes võivad küll määratleda end venekeelseks, kuid kes ei samasta end Venemaa kui riigiga ja peavad Eesti poliitilist kliimat endale sobivaks.

Kokkuvõte

Peatükk tervikuna näitlikustab kasvavat keerukust, keele kui sellise ja konkreetsete keelte oskuse seost elukeskkonna ja suhtlusvõrgustike kujundamise, elukohavaliku, rände, tööturu ning identiteediga. Kuna inimene on keeleline olend, siis keele oskuse, valiku, muutuse, omandamise ja säilitamise problemaatika on inimarengu muutuste kirjeldamise lahutamatu osa.

Nii keel kui ka identiteet on dünaamilised ajas ja ruumis. Keel ei tähenda ainuüksi normitud kirjakeelt, see on vaid üks keelekuju, mida on kohane kasutada teatud olukordades, kuid mitte igal pool. Iga inimese keeleline repertuaar on oma loomult mitmekesine, sest keelekasutus sõltub paljudest teguritest, nagu olukord ja selle formaalsuse aste, kaasvestlejate/kuulajate/lugejate taust, suhtluseesmärgid jms. Keeletaju muu-

tub kogu aeg, piisab vaid, kui läbi lugeda sada aastat vana eestikeelne tekst, et selles veenduda. Ruumis on keele varieerumine tuntud eelkõige kohamurrete kaudu, kuid keelekasutajate ränne välismaale toob paratamatult kaasa veelgi mitmekesisema keelekasutuse.

Keelemuutus on iga keele arenguga kaasnev loomulik nähtus: ei ole olemas puhtaid keeli. Ka muutus teiste keelte mõju all on loomulik ja eesti keel pole erand. Ajalooliselt on terve hulk igapäevaseid sõnu tegelikult mujalt laenatud, sama puudutab ka lauseehitust ja võimalikke häälikute kombinatsioone. Tegelikult pole Eestis (võrreldes mõne suurriigiga) kunagi kahtluse alla seatud mitmekeelsuse vajadust. Teine asi on see, et populaarne ettekujutus mitmekeelsusest erineb teaduslikust, näiteks arvatakse sageli ekslikult, et mitmekeelne inimene oskab kõiki keeli võrdsel tasemel, on omandanud nad varases lapsepõlves ja samastab end kõigi oma keeltega. Tegelikult ei pruugi nii olla; mitmekeelsust kirjeldatakse üha rohkem pigem kasutuse kui oskustaseme kaudu, kusjuures viimast on tihtilugu raske mõõta. Mitme keele oskus ja vilumus nende keelte kasutamisel ei ähvarda eesti keelt ega eesti/Eesti identiteeti.

Mitmekeelsuse kohta arvatakse tihti, et see tekitab probleeme, kuid pigem on vastupidi, probleeme tekitab n-ö võitlev ükskeelsus. Eesti ühiskond on mitmekeelne, kuigi suuremaid rahvusühmi vaadates on eestlased mitmekeelsemad kui venelased. See on seletatav ühelt poolt väikerahva paratamatult suurema avatusega mitmekeelsusele, aga teiselt poolt nõukogude ajastu inertsiaga, kui venekeelsetel oli sisuliselt õigus jääda ükskeelseks, kuid teistel niisugust võimalust polnud. Nõukogude aja keele- ja rahvastikupoliitika negatiivseid tagajärgi on veelgi. Kuigi on positiivseid nihkeid (rohkem eesti keele oskajaid ja kasutajaid, eesti identiteedi avatum olek, ühiskonna avatus), ei ole keeleline segregatsioon kadunud. Praegu kasvava uussisserände puhul ei tohiks juhtuda nii, et saabujate keeleline ja sotsiaalne käitumine taastoodaks olemasolevaid segregatiivseid mustreid.

Identiteeti ei õnnestu samuti kirjeldada lihtsates terminites; kirjeldus sõltub eesmärgist, näiteks kas on vaja pelgalt nentida kellegi etnilist kuuluvust/kodakondsust või seada kirjeldus laiemasse konteksti (sh võrdlusesse sarnaste, aga siiski teistsuguste identiteetidega, nagu eestivenelane, erinevalt Venemaa venelastest). Seda keerukust tuleb arvestada, muidu kannatab analüüsi täpsus, tekivad ebaadekvaatsed hinnangud, valed järeldused, valed otsused, soovimatus ja suutmatus omavahel asju selgeks rääkida, jätkub kogukondadevaheline pingeline ning Eesti ühiskonnas säilivad keele- ja identiteedipõhised paralleelühiskonnad.

Viidatud allikad

Aronin, L. (2012). Material culture of multilingualism and affectivity. *Studies in Second Language Learning and Teaching* 2 (2), 179–191.

Cenoz, J. (2013). Defining multilingualism. *Annual Review of Applied Linguistics* 33, 3–18.

Ehala, M. & Zabrodskaia, A. (2014). Ethnolinguistic vitality and acculturation orientations of Russian-speakers in Estonia. Teoses: Ryazanova-Clarke, Lara (ed.), *The Russian Language Outside the Nation: Speakers and Identities*, 166–188. Edinburgh, Scotland, UK: Edinburgh University Press Ltd.

Praakli, K. (2016). Estonian-Finnish codeswitching seen from Facebook conversations. *Philologia Estonica Tallinnensis* 1, 104–124.

Verschik, A. (2012). Keelekontaktide uurimise võlu (ja kasu). *Keel ja Kirjandus*, 8–9, 658–673.

Tammaru, T. (2016). Milline kultuuriruum avaneb Z-põlvkonnale? Postimees, 7.03.2016 <http://www.kogu.ee/milline-kultuuriruum-avaneb-z-polvkonnale/>.

4.1. Keele rollidest eesti rahvusidentiteedis

Martin Ehala

Sissejuhatus

Eestlased on taasiseseisvumise järel, ja iseäranis viimase kümne aasta jooksul muutunud oluliselt hargmaisemaks. Et keel on eestlaste jaoks rahvusidentiteedi keskne tunnus, siis on identiteedi hoidmine ja säilitamine välismaal tugevasti seotud eesti keele jätkuva kasutamisega. Samas on ajalugu näidanud, et uues keele- ja kultuuriruumis ei ole oma päritolukeele säilitamine kerge ülesanne. Isegi kui keele säilitamise soov on tugev ja eesti keel on kasutusel koduse keelena, suureneb iga põlvkonnaga sihtkohamaa kultuuri ja identiteedi osa inimese minapildis ehk kollektiivses mitmikidentiteedis.

Siiski sõltub keele ja identiteedi säilimine väga palju ka sellest, kui tugevad on erinevad eesti kogukonnad välismaal. Nii nagu Eestis määrab inimese elukvaliteeti suuresti see, kui arvukas on tema elukohaks oleva valla elanikkond, kas seal on lasteaed ja kool, kas rahvamajas on ringe ja kui kerge on pääseda teatrisse ja kinno, nii sõltub ka Eesti hargmaiste valdade – väliseesti kogukondade – elujõud valla suuruselt ja selles elavate inimeste aktiivsusest.

Artikli esimene osa on pühendatud erinevatele viisidele, kuidas rahvusidentiteeti määratletakse ja kuidas need erinevad võimalused mõjutavad arusaamist eestluse olemusest. Analüüsi eesmärk on näidata, millisel moel eri identiteeditüüpide ühendamine võiks olla aluseks

laiapõhjalisele arusaamisele eestlusest, n-ö suur-Eesti identiteedist. Artikli teine osa avab mitmikidentiteedi mõiste ja analüüsib eri põlvkondade väliseestlaste mitmikidentiteetide haldamise strateegiaid. Artikli kolmas osa annab ülevaate hargmaiste kogukondade tüüpidest ja nende mõjust identiteedi ja keele püsimisele.

4.1.1. Identiteedi määratlemise viisid

Aune Valgu analüüs käesolevas peatükis (vt Valk 2017, käesolev kogumik) tõi esile niihästi rahvusidentiteedi määratlemise avarad võimalused kui ka asjaolu, et väga paljude etniliste rühmade jaoks on keel üks põhilisi eristavaid tunnuseid. Samas ei ole eesti keel muidugi ainus ega ka mitte vältimatu eesti identiteedi osis, vähemalt mitte kõigi eestlaste silmis, nagu Valk (2017, käesolev kogumik) näitab. Üsna suur osa inimesi nii välis- kui ka kodueestis on seda meelt, et juba algtasemel eesti keele oskus on piisav, et olla eestlane, ja et tegelikult on see võimalik ka keelt oskamata. Teise laine väliseestlastest nõustus selle väitega 84%, kolmanda laine väliseestlastest aga vaid 34% (Ojamaa ja Karu-Kletter 2014). Eestis sees nõustus selle väitega 47% etnilistest eestlastest ja 48% mitte-eestlastest (Valk 2014). Muidugi on eestlaste hulgas ka puriste (niihästi kodueestis

kui ka välismaal), kelle jaoks aktsent või võõrmõjud on märk eesti identiteedi nõrkusest, kuid üldiselt püüavad väliseesti vanemad põlvkonnad nooremate keeleoskust mitte kritiseerida, et neil säiliks eestikeelse suhtlemise julgus (Ojamaa ja Karu-Kletter 2014).

Kui keel identiteedi tunnuseks on suuresti etnilise alusega, siis kodakondsus kui identiteedi tunnus on riikliku alusega. Keeleoskus ja kodakondsus ei kattu sajaprotsendiliselt üheski maailma riigis, ning etnilise ja riigiidentiteedi pingeväli on hästi tuntud kõigile kaasaegsetele rahvusriikidele. Siiski on nii, et etnilised eestlased (niihästi diasporaas kui ka Eestis) üldjuhul oma identiteedi määratlemisel etnilisel ja riigiidentiteedil erilist vahet ei tee (Valk 2014), mis on tingitud sellest, et Eesti Vabariiki nähakse ja tajutakse etniliste eestlaste riikliku eneseväljendusena.

Teisiti on muidugi lood eesti keelt teise keelena kõnelejatega – nende puhul on eesti riigiidentiteet ja etniline identiteet erinev. Nagu on näidanud hiljutised uuringud (Valk 2014), on Eestis elavate venelaste puhul eesti riigiidentiteedi ennustajaks enesemääratlus Eesti venelasena või eesti keele kõnelejana, ja selle kõrval rahulolu oma eluga. Viimane sõltub omakorda tugevasti eesti keele oskuse tasemest, aga üksnes heast eesti keele oskusest eesti riigiidentiteedi jaoks ei piisa: oluline on Eestiga seotud enesemääratlus. Selliseid inimesi on Eesti venelaskonnas umbes üks kolmandik (vt Valk 2017, käesolev kogumik).

Vaieldamatult on eestluse elujõu huvides olla keele ja kodakondsuse ühendamisel eesti kollektiivses identiteedis võimalikult paindlik: eesti keel on vaid osale kodanikest emakeel, teine osa räägib seda suuremal või vähemal määral teise keelena. Samas on üsna palju selliseid inimesi, iseäranis väliseestis, kes kõnelevad eesti keelt küll emakeelena, kuid ei ole eesti kodanikud, ja selliseid, kes on eesti kodanikud, kuid eesti keelt ei kõnele (näiteks Eesti kodaniku välismaal sündinud ja üles kasvanud laps). Ei keel ega kodakondsus iseenesest taga veel inimese emotsionaalset sidet eesti rahvusidentiteediga, kuid mõlemad aitavad selle kujunemisele kindlasti kaasa.

Lisaks keelele ja kodakondsusele võib rahvuslikku identiteeti määratleda ka vereliini pidi. Traditsiooniliselt on selline identiteedimääratlus kasutusel ortodokssetel juutidel. Selle määratluse kohaselt antakse juudi päritolu edasi emaliini pidi, sõltumata inimese keeleoskusest, kodakondsusest või ka kultuuritaustast, samas pole see määratlus kunagi olnud üheselt üldkehtiv (Diamond 2014). Vereliini pidi rahvuskuuluvuse määramine on kasutusel ka Põhja-Ameerika indiaani hõimude juures, kus hõimu kuulumise eelduseks on indiaani päritolu esivanema olemasolu, kusjuures mõne hõimu puhul on eelduseks vaid 1/32 indiaani verd, s.t vähemalt üks 32-st vana-vana-vana-vanemast peab olema olnud puhastverd indiaanlane.

Enamiku Euroopa rahvaste juures üldiselt vereliini rahvusliku identiteedi määratlemisel ei kasutata. Samas tunnustatakse rahvuslikke juuri identiteedi võimaliku tunnuseks, isegi kui keeleoskus ja kodakondsus puuduvad. Sedamööda, kuidas väliseestis kasvavad üles uued põlvkonnad eestlaste järeltulijaid, suureneb kindlasti ka eesti juurtega inimeste hulk, kes väärtustavad oma eesti identiteeti, kuid ei pruugi osata eesti keelt.

Seda enam, et keeleoskuse säilitamine välismaal on keeruline, eriti kui inimene kasvab üles segaperes, kus üks vanematest räägib põhiraiva keelt. Selle paratamatusega arvestades on väliseestlaste hulgas suundumus tunnustada ka keeleoskusest inimesi eestlaseks, kuigi nad eesti keelt ei räägi, peaaegu, et on soov õppida – ja tuuakse näiteks juute, leedulasi ja poolakaid, kes juba paljusid põlvkondi Ameerikas elades ja vaid üksikuid rituaalseid väljendeid tundes siiski peavad oma päritoluidentiteeti oluliseks (Ojamaa ja Karu-Kletter 2014).

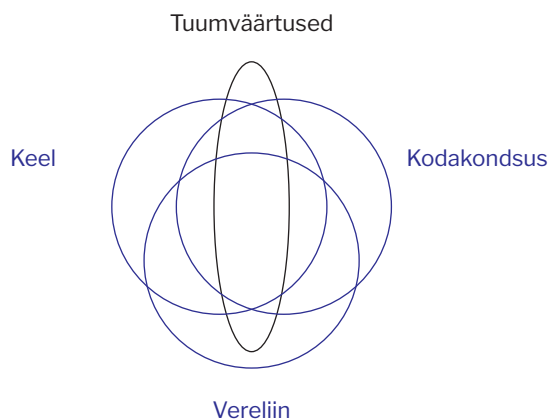
Enamiku kolmanda põlvkonna väliseestlaste jaoks on eesti juured muutunud peamiseks eesti identiteedi osaks sedavõrd, kuidas keeleoskus on nõrgenenud või kadunud. Ja eesti juured on olulised ka kolmanda rändelaine puhul: eesti päritolu on omamoodi kultuuriline kapital/pagas, millest vabaneda polegi võimalik ja mis sageli väljendub intervjuueeritavate tõdemuses, et „eestlane olen ja eestlaseks jään“ (Ojamaa ja Karu-Kletter 2014).

Lisaks eelnevatele on neljandaks oluliseks rahvusliku identiteedi määratlejaks kultuurilised tegurid, n-õ identiteedi tuumväärtused. Ka selle tunnuse kasutamine on olulisel kohal juutide juures, kelle jaoks identiteedi keskmes on judaism kui rahvuslik religioon. Rahvuslik religioon tuumväärtusena on identiteedi osana kasutusel ka teiste rahvaste juures – näiteks kreeka õigeusk on oluline tegur, mis aitab hoida kreeka rahvuslikku identiteeti kreeka diasporaas Austraalias. Kultuurilised tuumväärtused on oluline tegur ka afrikaani keele säilimisel Lõuna-Aafrika Vabariigis, kuigi inglise keel on riigis üldkasutatav suhtluskeel.

Eesti identiteedi puhul on tuumväärtused samuti olulised ja need leiavad otsese väljenduse laulupeotraditsioonis, mis aitab luua eesti juurtega inimestel emotsionaalse sideme eesti identiteediga, mis mõjutab enesemääratlust. Nii on teise põlvkonna väljarännanud maininud murdepunktina oma eestluse säilitamise või avastamise jaoks just osalemist laulupeol. Subjektiivset enesemääratlust peetakse väliseestis oluliseks, isegi kui teistele pealtnäha kuidagi ei paista, et inimene võiks eestlane olla. Enesemääratluse kõrval peetakse siiski oluliseks armastust Eesti vastu, s.t emotsionaalset sidet. See on iseäranis tugev teise ja kolmanda põlvkonna eestlaste seas, samas kui Eestis sündinud ja üles kasvanud mainisid seda vähem, ilmselt seetõttu, et keeleoskus ja kultuuritaust muutis selle nende jaoks igapäevaseks ja loomulikuks (Ojamaa ja Karu-Kletter 2014).

Kuid emotsionaalne side eesti identiteedi ja tuumväärtustega ei ole ajakohane vaid eesti juurtega inimeste puhul. Laulupidu võib mõjuda emotsionaalselt siduvalt ka neile, kel pole eesti juuri, eesti kodakondsust ega võib-olla eesti keele oskustki. Sellisel viisil on eestlusega seotud näiteks suur hulk eestlaste teisest rahvusest elukaaslasi, kes elavad Eestis või ka välismaal, kuid on huvi ja elukaaslase tõttu tihedalt eesti kultuuriga kokku puutunud.

Joonis 4.1.1. Rahvusidentiteedi määratlemise viisid

Allikas: autori joonis.

Nagu jooniselt 4.1.1 nähtub, võib rahvusidentiteeti määratleda üsna mitmel erineval viisil. Need tunnused või nende kombinatsioon võib olla niihästi inimese rahvusliku enesemääratluse aluseks kui ka kriteeriumiks, mille alusel teised tema enesemääratlust tunnustavad – või ka tagasi lükkavad. Rahvuslik identiteet, nagu iga muu kollektiivne identiteet, pole kunagi üksnes enesemääratluse küsimus, vaid vajab kogukonna tunnustust. Näiteks ei piisa Ameerika indiaanlaseks olemisest vaid enesemääratlusest, vaja on, et teised indiaanlased tunnustaksid selle enesemääratluse ehtsaks.

Identiteedi määratlemise seisukohast on keskne küsimus just nende tunnuste valik, mille alusel inimese enesemääratlust tunnustatakse. Traditsiooniliselt on eesti rahvuslikku identiteeti mõistetud üsna keelekeskselt, mistõttu väga paljud nõrga keeleoskusega inimesed, kes sellegipoolest tunnevad eestlusega emotsionaalset sidet, on jäänud Eesti emakeelse enamuse poolt marginaliseerituks või lausa välja arvatud. Tänapäeva üleilmastunud maailmas ei pruugi nii kitsas identiteedi määratlus olla enam jätkusuutlik. Demograafilisi protsesse arvestades on üksnes keelelisele identiteedile rajatud eestlus määratud pikaajalisele kahanemisele.

Avarama, n-ö suur-Eesti identiteedi puhul, mis hõlmab nii kodueestit kui ka väliseestit, oleks võimalik eestlusele aktiivselt kaasata tunduvalt suurema hulga inimesi. See hõlmaks keele ja kultuuri põhjal etnilisi eestlasi, olgu nad eesti kodanikud või mitte, eesti koda-

nikke, ka eesti keele oskusega inimesi, kellel on eesti juured, hoolimata sellest, kas keeleoskust ja kodakondsust on, ja isegi inimesi, keda seob Eestiga vaid emotsionaalne side, s.t kes jagavad eesti tuumväärtusi, isegi kui neil pole eesti juuri, nad ei oska eesti keelt ega ole eesti kodanikud. Loomulikult peaks kogu eesti identiteediarenduse eesmärk olema luua emotsionaalne side eesti identiteedi ja inimeste vahel, kes on kuidagi Eestiga seotud ja kes seetõttu võiksid pidada selle sideme teket või tugevnemist endale rikastavaks. Ühesõnaga, avarama eesti identiteedi määratluse puhul muutuks ka eestlaskond suuremaks ja eestluse mõiste avaramaks.

Võib muidugi väita, et maailm on liikumas kollektiivsete identiteetide hülgamise suunas, mille taustal eesti identiteedi arendamine paistab iganenud. Paraku ei ole kellelgi sellele küsimusele vastust. Niipalju on selge, et turvalises maailmas vajadus kollektiivse identiteedi järele kahaneb, heitlikel aegadel aga kasvab. Milliseks kujunevad lähemad aastakümned, on raske öelda. Ka kõige kosmopoliitsema arengu puhul läheb rahvuslike identiteetide hääbumiseks veel vähemalt paar põlvkonda. Seni on aga päris kindel, et kasvanud hargmaisus toob kaasa mitmesuguste kaksik- ja mitmikidentiteetide tekke ja laienemise. Ja seetõttu peab mitmikidentiteetidele tegema panuse ka arenev eestlus, kui ta ei soovi sattuda Raadile, Eesti Rahva Muuseumi eksponaadiks.

4.1.2. Mitmikidentiteet

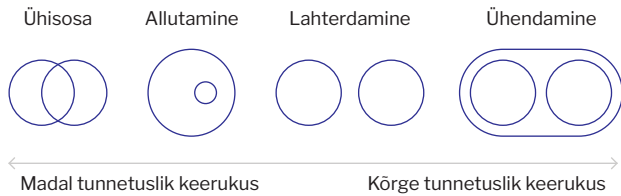
Et inimesed kuuluvad erinevatesse rühmadesse samaaegselt, siis ei ole neil vaid üks kollektiivne identiteet, vaid pigem terve hulk erinevaid kollektiivseid identiteete. Need identiteetid on korrastatud erinevates mõõtmetes, nagu sugu, rass, etnilisus, keel, vanus, usk, eriala jne. Igaüks neist võimaldab omakorda mingi kindla arvu kollektiivseid identiteete: näiteks soo kategoorias on kaks valikut: mees ja naine (kuigi viimaste feministlike arengutena on hakatud üles ehitama sugude süsteemi, kus kahe kategooria asemel on terve spekter valikuid); rassi skaalal on tunduvalt rohkem valikuid ja veelgi rohkem on võimalusi etnilisuse skaalal.

Enamikul inimestest on vaid üks identiteet igas mõõtmes – kas mees või naine, aga mitte mõlemad, muslim või kristlane, aga mitte mõlemad jne. Siiski, mitte just väga harva erandina on inimestel võimalik omada ka rohkem kui üht identiteeti samas mõõtmes. Näiteks võib inimene tunda ennast kahe rahvuse esindajana. Sellisel puhul on tegemist mitmikidentiteediga.

Roccas ja Brewer (2002) väidavad, et mitmikidentiteet suurendab inimese kollektiivsete identiteetide tunnetuslikku keerukust ja et keerukamad identiteetid on oma olemuselt vastuolulised, mida inimesed püüavad erinevate tunnetuslike võtetega lahendada. Roccas ja Brewer (2002) toovad välja neli põhistrateegiat, kuidas

mitmikidentiteete omavahel kombineerida, et nende omavahelist vastuolu hallata: ühisosa, allutamine, lahterdamine või ühendamine (vt joonis 4.1.2).

Joonis 4.1.2. Mitmikidentiteetide haldamine

Allikas: põhineb Roccase ja Breweri 2002: 90 skeemil.

Lihtsaim viis mitmikidentiteediga toime tulla on piiritleda oma identiteet eri identiteetide ühisosaga ja näha neid inimesi, kes jagavad sinuga täpselt sama tunnuste komplekti oma rühmana. Sellist identifitseerimist tuleb ette teise põlvkonna väliseestlaste hulgas, kes oma elukohamaal tunnevad end eestlastena, aga Eestis pigem oma elukohamaa esindajana. Seetõttu on neil raske identifitseerida end kummagi rahvusliku rühmaga täiel määral. Samas aga on selles põlvkonnas tekkinud hea kokkuvõlvustunne teise põlvkonna eestlastega üle maailma: nad jagavad sama elu- ja identiteedikogemust, ja kuigi nende elukohamaad on erinevad, ühendab neid väliseesti kultuur ja identiteet (vt Ojamaa ja Karu-Kletter 2014: 188). Kindlasti on selle identiteedi tekkimiseks suure panuse andnud rahvusvaheline ESTO-pidustuste traditsioon.

Allutamine identiteedi haldusstrateegiana on veidi keerukam. Sel puhul näeb inimene üht oma identiteetidest peamisena ja teisi kõiki kõrvalistena. Näiteks naisjurist võib ennast identifitseerida põhiliselt juristina ja kõik ta muud identiteedid (etnilisus, sugu, perekonnaseis jne) on tema jaoks väheolulised. Selline identiteet iseloomustab paljusid kolmanda põlvkonna väliseestlasi, kelle jaoks elukohamaa rahvuslik identiteet on peamine ja eestlust üksnes tajutakse ajalooliste juurtena. Samuti võib selline identiteet kujuneda esimese põlvkonna väljarändajatele, kelle jaoks eesti identiteet on olnud peamine. Pikaajaline elu ja kohanemine uues asukohariigis on aga lisanud uue identiteedikihistuse, mis siiski põhiidentiteediga konkureerida ei suuda. Esimese põlvkonna eestlaste hulgas on aga ka selliseid, kellel mitmikidentiteeti pole kujunenud, vaatamata sellele, et välismaal on elatud kauem kui Eestis (Ojamaa ja Karu-Kletter 2014).

Keerukuselt järgmine on lahterdamise strateegia, mille puhul hoiab inimene oma eri identiteedid lahus ja aktiveerib need olukorrast sõltuvalt. Näiteks kakskeelne inimene võib identifitseerida end ühes kultuuri- ja keelekeskkonnas täielikult selle rahvusliku identiteediga, andmata märki teise identiteedi olemasolust, teises kultuuri- ja keelekeskkonnas aga käitub vastavalt oma teisele identiteedile. Selline identiteetide haldamine

on iseloomulik osale teise põlvkonna väliseestlastele (eriti sõjajärgsetele), kes kasvatati üles eestikeelse ja –meelsena, aga päritolumaa keelt ja identiteeti polnud võimalik siiski vältida. Samuti iseloomustab see identiteedistrateegia neid viimase rändelaine esindajaid, kes läksid juba eseseisvast Eestist lastena või sündisid välismaal, kuid on kasvanud eesti peres, käinud vähemalt mõne aasta eesti koolis ja on tihti külastanud Eestit. Kahes keele- ja kultuurikeskkonnas üleskasvamise tulemusel on neil omaealiste sõpruskond niihästi Eestis kui ka elukohamaal, mistõttu nad tunnevad end võrdselt tugevana mõlemas kultuuri- ja keeleruumis.

Kõige keerukam mitmikidentiteedi haldamise strateegia on ühendamine, mille puhul inimene lõimib korraga kõik oma identiteedid ja arvab tunnetuslikult oma rühma kõik, kellega ta jagab mõnda oma identiteetidest. Selline identiteet on omane osale kolmanda rändelaine esindajatest, neile, kelle sissetulek, haridustase ja mobiilsus on kõrgem ja kes ühendavad oma rahvusliku, kosmopoliitse ja uue asukohamaa identiteedid (Ojamaa ja Karu-Kletter 2014). Arvatavasti on selline identiteetide ühendamine vähem levinud lihttööliste seas, keda kujutatakse ette pigem kindla etnilise taustaga siserändaja kui paindliku ja kosmopoliitse identiteediga diginomaadina.

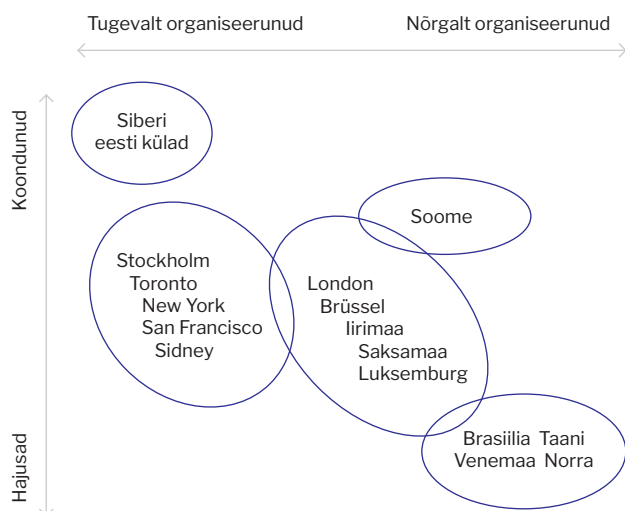
Inimesel on kalduvus vähendada maailma tunnetuslikku keerukust, et vähema vaeva ja suurema selgusega selles orienteeruda. Selle tulemusel on keerukatel mitmikidentiteetidel kalduvus aja jooksul muutuda lihtsamaks, mis enamasti on viinud mitmikidentiteetide kadumiseni. Tõsi, selle protsessi kiirus sõltub paljudest teguritest, näiteks eri identiteetide tuumväärtuste kokkusobivusest, segaabiellude osatähtsusest ja hargmaise kogukonna iseloomust.

4.1.3. Eesti hargmaiste kogukondade tüübid

Üleilmastumise ajal on maailm muutunud väiksemaks. Inimesed liiguvad rohkem ja kiiremini, skaibi- ja internetiühendus toob lähedale kodused ning koduse kultuuri. Väliseesti ei ole enam kodueestist logistiliselt ega mõtteliselt nii eraldatud kui vanasti. See on põhjus, miks tuleks hakata väliseesti kogukondadesse suhtuma kui Eesti loomulikku osasse – nad on kui Eesti hargmaised vallad ja peaksid moodustama osa Eesti regionaalpoliitikast. Ja kui olla ausalt kriitiline Eesti regionaalpoliitika suhtes, siis mõned Eesti ääremaa vallad on praegu halvemini keskustega ühendatud ja vaesema kultuurieluga kui mõnedki hargmaised vallad. Kuid nii nagu Eesti pärisvaldade demograafiline, majanduslik ja kultuuriline olukord erineb, on ka hargmaised vallad eri tüüpi ja seetõttu ka erinevate probleemidega.

Eesti identiteedi ja keeleoskuse püsimine hargmaiste inimeste hulgas sõltub suures osas kogukondade iseloomust – kas need on hajutatud või koondatud, organiseerunud või organiseerumata. Loomulikult ei ole piirid nende tüüpide vahel selged, pigem on tegu kahe pidevskaalaga, mille suhtes on väliseesti kogukondi võimalik iseloomustada (vt joonis 4.1.3). Joonis 4.1.3 ei ole täppisteaduslik ega ammendav diagramm, pigem üldistav illustratsioon, mis aitab järgnevat ülevaadet veidi süstematiseerida.

Joonis 4.1.3. Väliseesti kogukondade tüüpe

Allikas: autori joonis.

Koondunud ja organiseeritud: idadiasporaa kogukonnad

Eesti idadiasporaa tekkis esimese rändelaine tulemusel üle saja aasta tagasi. Tollase majandus- ja rahvuspoliitika tulemusena oli see suuresti asundusränne, s.t väljarändajad asusid sageli koos teele ühest Eesti piirkonnast ja asutasid uuel kodumaal (valdavalt Venemaal) oma eestikeelse küla. Asundusse rajati luteri kirik, rahvamaja ja kool, peeti au sees rahvuslikke väärtusi, kuigi Eestis suhtuti väljarännanutesse nagu isamaa reeturitesse (Jürgenson 2015: 33). Sageli rajati küla täiesti tühjale maa-alale, kus ei olnud varasemat asustust. Et elati eraldatult, siis ei olnud kakskeelsus üldine, vene keelt osati vaid niipalju, et hakkama saada. Samuti oli suhtumine segaabielludesse kaua väga tauniv ja venelastega kurameerijaid halvustati avalikult. Alles siis, kui koolid Stalini ajal venekeelseks muudeti (1937–1938) ja küladesse tulid venekeelsed õpetajad, muutus vene keele oskus üldisemaks, seda enam, et noored naisõpetajad leidsid sageli omale eesti külast mehe (Korb 2012: 55).

Ruumilise eraldatuse tõttu moodustas iga küla omaette terviku, kus eesti keel oli kasutusel loomuliku suhtlusvahendina kuni ajani, mil ühiskondlike olude sunnil algas etniline segunemine põhirahvaga. Sellegipoolest

olid idadiasporaa eesti külad oma keele ja kultuuri säilitamisel väga jätkusuutlikud. Nad püsisid jätkusuutlikuna kaugelt üle kolme põlvkonna, mida peetakse üldiselt kaksikidentiteedi püsimise piiriks. Ja kõige lõpuks ei hääbunud Eesti idadiasporaa külad mitte loomuliku sulandumise tulemusel, vaid suuresti Nõukogude Liidu sihiliku rahvastiku- ja majanduspoliitika tagajärjel, mille üks eesmärke oli rahvaste etniline segamine, tolle ajastu multikultuursus. Eesti ühendamine Nõukogude Liiduga andis paljudele võimaluse tulla Eestisse, osa lähetati siia nõukogude võimu esindajatena (vt Jürgenson 2015), ning Nõukogude Liidu lagunemine tõi kaasa Venemaa eestlaste rekordilise tagasirände Eestisse. Segunemine ja tagasirände lõhkusid algselt tugevate eesti külade sisemise tervikkikkuse.

Praeguseks on idadiasporaa kaotanud oma jätkusuutlikkuse eestikeelse ja eestimeelse keskkonnana. Kuigi idadiasporaa eestlastel on eestlastega sarnaseid etnilisi tunnuseid, siis rahvuslik enesemääratlus erineb. See avaldub eeskätt väärtuspildis, näiteks suhtumises Venemaasse, mis Eestis on negatiivne, aga idadiasporaa mõistetaval kombel positiivne. Sagedased on väited, et oleks parem meile kõigile, kui Eesti oleks Venemaa koosseisus (Jürgenson 2015: 46). Teisisõnu, nende mitmikidentiteedis on kesksel kohal vene rahvusidentiteet ja eesti identiteet on sellele allutatud.

Koondunud ja organiseerumata: Soome eestlaskond

Soome eestlaskond on oma olemuse ja arvukuse tõttu samuti ruumiliselt koondunud kogukond (vt Praakli 2017). Suur osa Soome eestlastest elab geograafiliselt suhteliselt kitsalt piiritletud alal Helsingis ja selle lähistel, kuid arusaadavatel põhjustel ei moodusta kuskil omaette suletud või poolsuletud asustust – teadaolevalt ühtki eestlaste linnaosa või kvartalit Soomes ei ole. Ida-Helsingis, kus eestlaste asustustihedus on kõrgeim, moodustavad nad vaid 5% piirkonna elanikkonnast.

Ajalooliselt on Soomes tugev eestlaste kogukond puudunud, põhiline kultuuriline tegevus oli koondunud estofiilide ümber (Tuglase Seltsi kaudu). Pärast Eesti taasiseseisvumist arenesid kontaktid Soomega väga kiiresti: vaid turismikontaktidest 1980-ndate lõpul ingerisoomlaste ümberasumiseni 1990-ndate algul, õppimisvõimaluste avastamiseni 1990-ndate lõpul, Soome tööturu avanemiseni 2006. aastal ning suuremahulise töölesiirdumiseni 2008. aasta majanduslangusele järgnenud ajal (vt Jakobson ja Kalev 2013). Seega on Soome eestlaskond täiel määral kolmanda rändelaine jooksul kujunenud kogukond.

Erinevalt esimese väljarändelaine mõjul kujunenud idadiasporaaast ja teise põhjal kujunenud läänediasporaaast, mille teke oli suuresti kollektiivne protsess, on kolmas rändelaine individuaalne, s.t väljarändajad

ei lähe koos rajama põllumajanduslikku uusasustust, või ühiselt pakku nõukogude võimu eest, vaid eri aegadel ja eri põhjustel, osa ajutisemalt, osa püsivamalt. Ja nii nagu kolmandas rändelaines osalejate põhjused on erinevad, nii on erinev ka nende majanduslik, hariduslik ja poliitiline taust.

Selline üksikinimeste rändest tekkiv kogukond ei ole oma tekkemomendil organiseerunud, ka puudub sellel üks ja ühine vajadus rahvuslikuks organiseerumiseks. Nii ajavad kolmanda rändelaine esindajad rohkem oma asja (Ojamaa ja Karu-Kletter 2014: 193). Seetõttu on Soome eestlaskonnal olnud organiseerumine keerukam ja vaevalisem kui teise laine ajal 1944. aastal Eestist lahkunud pagulaskogukondadel. Osalt võib põhjuseks olla ka Soome keeleline ja kultuuriline lähedus, mis võimaldab suhteliselt kergelt sulandumist.

Samas on eestlaste koondumine Helsingi piirkonnas sedavõrd kõrge, et rahvuslikul pinnal organiseerumine pole jäänud tulemata, kuigi selle organiseerumise eesmärk pole üksnes eestluse ja eesti keele hoidmine, vaid pigem vaba aja veetmine ja lõõgastumine ühistel koosviibimistel. Helsingis on Eesti Maja, eestikeelne raadio FinEst FM, sagedased on eesti esinejate kontserdid ja peod. Selline ühistegevus iseloomustab paljusid hargmaiseid kogukondi tänapäeva heaoluühiskondades ja selle eesmärk on pakkuda ajutist leevendust kohanemispingele, mida võõras kultuuris tuntakse. Samuti kasutab selline organiseerumine olemasolevat identiteeti usaldusvõrgustikuna, et vastastikku üksteist toetada igapäevaste asjaajamistega toimetulekul või lihtsalt enesehinnangu tõstmiseks. Selles rollis toimib päris edukalt Facebooki grupp Eestlased Soomes, kus on 33 000 liiget (vt Praakli 2017, käesolev kogumik). Eesti identiteet on seega kultuuriline kapital, mida uuel asukohamaal Soomes saab kasutada turvavõrguna. Isegi kui Eesti suhtes tuntakse mõningat kibestumist, täidab eesti identiteet siiski oma põhifunktsiooni vastastikuse usalduse tekitamisel.

Hajus ja organiseerunud: eesti kogukonnad maailma metropolides

Eesti kogukonnad maailma suurlinnades on pika ajalooga, kandes mõnel puhul järjepidevust üle kõigi kolme rändelaine. Pidev uute immigrantide juurdevool on nende püsivuse üks põhjus. Teine põhjus on nende kogukondade tugev organiseeritus ja majanduslik alus. Alustades esimestest Eesti seltsidest, on suurlinnades olevad eesti kogukonnad investeerinud kinnisvarasse, rajades Eesti Maju, ajalehti, ja isegi finantsasutusi. Põlvkondade jooksul kogunenud ressursid on loonud nendele kogukondadele tugeva aluse, teatud mõttes isegi kohustuse noorematele põlvkondadele kogukonna tegevust edasi viia.

Vaieldamatult on eesti kogukonnad suurlinnades tugevaimad seal, kus teise rändelaine mõjul tekkisid

suurimad väliseesti keskused, ja mis on samas olnud tugevaks tõmbekeskuseks ka kolmandale rändelainele nagu Stockholm, London, Toronto, New York, San Francisco, Sidney. Suurlinnad toimivad kohaliku eestikeelse kogukonna keskustena, samas on vahemaad sedavõrd suured, et mingist koondunud kogukonnast rääkida pole võimalik. Lisaks tuleb arvestada, et enamasti toimivad suurtes linnades asuv Eesti Maja, selle juures tegutsev pühapäevakool ja seltsid tõmbekeskusena ka tervele piirkonnale ja ümbruskonnas asuvatele väiksematele keskustele. Sellised väliseesti piirkonnad, tinglikult „hargmaised maakonnad“ võivad olla väga suured, näiteks Ameerika idakallas või läänekallas (vt Sööt 2016). Samamoodi kuuluvad ühtsesse tervikusse Rootsi erinevad kogukonnad ja Austraalia kogukonnad.

Eestlaskonnad maailma suurlinnades on põlvkondlikult mitmekesised, hõlmates inimesi teisest ja kolmandast rändelainest, niihästi esimese, teise kui ka kolmanda põlve eestlasi ning nende pereliikmeid. Hariduslikult ja majanduslikult on tegemist keskmisest edasijõudnuma ja kultuurihuvilisema ühiskonnakihihiga, kellest osa on välismaal sündinud pagulaste järeltulijad ja osa läinud välismaale eneseteostuse ajel, õppima või leidnud seal elukaaslase.

Enamikus nendest kogukondadest on toimunud teise ja kolmanda rändelaine väljarännanute edukas ühtesulamine. Arvestades suurlinnade jätkuvalt ligitõmmet ning tugevat sidet ka Eesti diplomaatilise esindusega, võib neid kogukondi pidada jätkusuutlikuks, osalt kindlasti seetõttu, et nad suudavad kaasa harrata arvukalt eestlastest diginomaade. Võib olla kindel, et need kogukonnad suudavad pakkuda ka võõrsil segaperekondades sündinud lastele piisavat tuge, et kujundada eesti identiteedi arengut toetav esmane eesti keele oskuse tase.

Väga hajusad kogukonnad

Väiksemates linnades, samuti maades, kus pole olnud tugevat teise rände ajal tekkinud kogukonda, ja kuhu tänapäeval ei ole suurt rändetõmmet, on raskem rajada organiseeritud ja hästi toimivat eesti kogukonda.

Heaks näiteks on Saksamaa, kus ajalooline väliseesti kogukond on olnud nõrk ja kuhu taasiseseisvumise järel asusid elama põhiliselt noored naised, kes õppimise või töötamise kõrvalt ka perekonna löid (Kälissaar 2010). Alles siis, kui neist peredest sündinud lapsed hakkasid saama kooliealisteks, tekkis piisav vajadus ja huvi eestluse arendamiseks, mis on viinud eesti pühapäevakooli loomiseni. Et vahemaad on suured, siis ei ole tegevus väga aktiivne. Sedavõrd, kuidas sisseränne on suurenenud, on tekkinud ka rohkem huvi ja võimalusi ühistegevuse jaoks. Heaks näiteks on Berliin, mis on tõmbekeskuseks paljudele vabade kunstide harrastajatele ja üliõpilastele (vt Praakli 2017, käesolev kogumik). See

elav ja liikuv noor eestlaskond on edukalt hakanud aren-dama ühistegevust suhteliselt tühja koha peale (Berliinis ei tekkinud arusaadavatel põhjustel 1944. aastal Eestist lahkunute pagulaseesti kogukonda).

Teine sarnane näide on Iirimaa, kus samuti pole olnud pagulaseesti kogukonda ega ka Eesti Maja. Suurem eestlaste ränne Iirimaale algas pärast Euroopa Liiduga ühinemist. Praegu elab seal umbes 3000 eestlast, põhili-selt Dublinis ja Corkis. Alanud on rahvuslik organiseeru-mine, 2009. aastal loodi Corki Eesti pereselts Üheskoos, 2012 Dublinis Eesti Kultuuri ja Spordiselts, praegu toimib mõlema juures ka Eesti kool, on rahvatantsuansambel ja projektipõhine koor, Facebooki grupis on umbes 1000 liiget (Soone 2016). Suure osa Iirimaa eestlaste kogukon-nast moodustavad inimesed, kes on otsustanud oma elu püsivalt Iirimaaga siduda, pendelrännet on harvem. Suur osa Iirimaale rännanuist on segaabi-eludes ja (võib-olla kohalikust kultuurist mõjutatuna) sündinud on palju lapsi: 2006 taotleti saatkonnast alla aastastele lastele 40 reisidokumenti ja 2007. aastal 50 reisidokumenti (Rohtla 2008). Oma olemuselt on Iirimaa eestlaste kogukond ehk sarnane Soome eestlaskonnaga, mis on samuti tekkinud suhteliselt hiljuti ja on oma organiseerumise esimeses astmes, kuid määravaks erinevuseks on kogukondade suurus. Seda tasakaalustab võib-olla mõnevõrra Iirimaa eestlaste tugevam ühtekuuluvustunne, mis on tingitud Eesti geograafilisest kaugusest, kogukonna mugavast suurusest ning suurematest kultuurierinevustest Iiri-maaga (Rohtla 2008).

Kokkuvõte

Üleilmastumine on oluliselt suurendanud eestlaste liikuvust, mis on endaga kaasa toonud kolmanda rändelaine. Võrreldes varasematega toimub praegune märgatavalt erinevates tingimustes: rahvusvaheline transport on oluliselt kiirem ja odavam kui varem, piiriületus oluliselt lihtsam, ühenduse pidamine kodustega võrreldamatult vahetum ning võimalus Eesti päevasündmustega kursis olla ja kultuurist osa saada palju avaram. Need erisused kätkevad endas Eesti ühiskonnale niihästi ohte kui ka võimalusi.

Ühest küljest muudab vaba liikumine väljarände psühholoogiliselt lihtsaks, mis Eesti majandusliku nõr-kuse korral võib viia Eesti jätkusuutlikkust mõjutava väljarändeni. Teisest küljest võimaldab infotehnoloogia siduda Eesti ja tema hargmaised kogukonnad üht-seks globaalseks Eesti ühiskonnaks, mis looks senisest avaramad majanduslikud, kultuurilised ja demograafi-lised arenguvõimalused. Kas kolmandast väljarändest kujuneb Eesti arengu pidur või kiirendi, sõltub pal-juski sellest, kuidas eestlaste enamus määratleb eesti rahvusidentiteeti.

Traditsiooniliselt on eestlased määratlenud eesti rahvusidentiteeti keelepõhiselt, mistõttu on olnud paratamatu, et hargmaistes kogukondades sündinud ja kasvanud põlvkonnad ei ole saanud end tunda täiel mää-ral eestlastena. Varasemal ajal on keerukas reisimine ja harvad kontaktid takistanud ka emotsionaalse sideme tekkimist Eestiga, mistõttu on eesti juurtega inimesed välismaal aegapidi kaotanud oma mitmikidentiteedi ja sulanud sihtkohamaa rahvastikku.

Vaieldamatult toimivad kultuurilist sulandumist põhjustavad protsessid hargmaistes kogukondades ka üleilmastumise ajal, kuid tehnoloogia ja transpordi areng on oluliselt lihtsamaks muutnud kontakti hoid-mise Eestiga. See tähendab, et eesti rahvusliku identi-teedi püsimine sõltub tänapäeval palju vähem oludest ja palju rohkem sellest, kas eestlaste välismaal sündinud ja/või kasvanud järeltulijad soovivad end eestlasena määratleda ja kas Eestis elavad eestlased on valmis nende enesemääratlust tunnustama.

Kellegi rahvusliku enesemääratluse tunnustamine sõltub otseselt sellest, kuidas ühiskond rahvuslikku identiteeti määratleb – kitsalt või avaralt. Selleks et üleilmne Eesti ühiskond saaks kujuneda, on vaja avarat rahvusidentiteedi määratlust, sellist, mille kohaselt saab eestlaseks pidada kõiki, kes mingi tunnuse alusel ennast eestlasena määratleda soovivad. Ja selline eesti identiteedi avardamine ei peaks olema mitte lihtsalt jahe mööndus, vaid aktiivne kaasav hoiak, mis võimaldaks emotsionaalse sideme tekkimist Eestiga, ilma milleta tasakaalustatud ja püsiv mitmikidentiteet kujuneda ei saa. Lootust annab asjaolu, et kodueestlaste identi-teedimääratlus on viimastel aastakümnetel muutunud mõnevõrra avatumaks (vt Valk 2017, käesolev kogumik).

Loomulikult ei taga eesti rahvusidentiteedi avar määratlus eestlaskonna püsimist välismaal, kui välja-rännanud ise ei tunne huvi oma rahvusidentiteedi säi-litamise vastu ning hargmaised kogukonnad jäävad nõrgalt organiseerituks. Võtmeküsimuseks kujuneb ilmselt emakeeleõppe ja eestikeelse hariduselu aktiiv-sus, samuti tihedad kontaktid Eestiga (vt Praakli 2017, käesolev kogumik). Varasemad väljarände kogemused on näidanud, et tugevalt organiseerunud kogukondades püsib eesti keel kauem ja rahvusidentiteet on tugevam. Praegune, kolmas väljarändelaine on paljudes kohtades toonud värsket verd ja energiat teise rändelainega tek-kinud kogukondadesse, saades omalt poolt tuge kogu-konna poolt aastakümnete jooksul kogutud ressursidest ja taristust. See on loonud harukordse võimaluse kaasaja infotehnoloogiat kasutades siduda välis- ja kodueesti üheks üleilmseks Eesti ühiskonnaks. Kui nii läheb, võib osutada, et praegune kolmas rändelaine ei tähenda Eesti nõrgenemist, vaid kujuneb hoopis arenguhüppeks.

Artikkel on valminud institutsionaalse uurimisteema „Eesti keele kestlikkus avatud maailmas“ (IUT20-3) raames.

Viidatud allikad

- Diamond, J. A. (2014). The Questioning Jew and the Jewish Question. *CrossCurrents*, 64 (1), 123–130
- Jürgenson, A. (2015). Ethnic and national-ethnocultural processes in the Estonian eastern diaspora/Etniline ja rahvuslik. Etnokultuurilistest protsessidest eesti idadiasporaas. *Acta Historica Tallinnensia*, 21 (1), 23–51.
- Kalev, L. & Jakobson, M.-L. (2013). Hargmaisuus Eesti-Soome ruumis. *Acta Politica Estica* (4), 95–113.
- Korb, A. (2012). Siberi eestlaste kohanemisest ja sulandumisest pärimusainese põhjal. *Mäetagused. Hüperajakiri* (50), 47–70.
- Kälissaar, T. (2010). Eestlased ja eesti keel Saksamaal. – Eestlased ja eesti keel välismaal. Toim. Kristiina Praakli, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 433–454.
- Ojamaa, T. ja Karu-Kletter, K. (2014). Diasporaa-eestlaste enesekuvand muutuv maailmas / The self-image of diaspora Estonians in the changing world. *Methis. Studia humaniora Estonica*, 10 (13).
- Roccas, S. & Brewer, M. B. (2002). Social Identity Complexity. *Personality and Social Psychology Review*, 6 (2), 88–106. doi:10.1207/s15327957pspr0602_01
- Rohtla, E (2008). Keeleõppimiseks ja kogemuste saamiseks lirimaale läinud eestlased leidsid sealt Eesti. *Sakala*, 30. aprill. <http://sakala.postimees.ee/2195385/keeleoppimiseks-ja-kogemuste-saamiseks-iirimaale-lainud-eestlased-leidsid-sealt-eesti>.
- Soone, M. (2016). Rahvuslik identiteet ning selle säilitamine muusika kaudu teises kultuurikeskkonnas lirimaa Eesti kogukonna näitel. *Bakalaureusetöö. TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia*.
- Sööt, S. (2016). Where do Estonians live? *Vaba Eesti Sõna / Free Estonian Word*. 26. oktoober. <http://www.vabaeestisona.com/index.php/news-in-english/7137-where-do-estonians-live.html>.
- Valk, A. (2010). Keel ja identiteet: Keele roll eestlaste identiteedis. – Eestlased ja eesti keel välismaal. Koost. Kristiina Praakli, Jüri Viikberg: Eesti Keele Sihtasutus, lk 113–141.
- Valk, A. (2014). The Role of Language in Estonian Identity. In: Vihman, V.-A. & Praakli, K. (Ed.). *Negotiating Linguistic Identity: Language and belonging in Europe (223–253)*. Oxford: Peter Lang Publishers House. (Nationalisms across the Globe; 14).

4.2. Eesti keele kontaktid

Anastassia Zabrodskaja, Helin Kask

Sissejuhatus

Kakskeelsus ja keelte vastastikused kokkupuuted ehk keelekontaktid on üleilmastuvas maailmas tavalised, ent nende intensiivsus on alati erinev. Kahe või enama keele kokkupuute tihedus sõltub kõnelejate arvust, keelte kasutamissagedusest ja staatusest, levikualast, prestiižist, poliitilistest, majanduslikest ja veel paljudest teguritest. Keelekontaktide kaudu keeled muutuvad paratamatult: maailmas pole ühtegi keelt, mis poleks mõne teise keelega kontaktis olnud. Kui näiteks arvatakse, et on olemas selline omaette olev keel nagu baski keel, mida kõneldakse peamiselt Hispaania autonoomses piirkonnas Baskimaal ning millel pole ühtegi sugulaskielt terves maailmas, siis see keel on hispaania keelega olnud alati pidevas kontaktis. See näide iseloomustab väga hästi keelekontakti loomulikku olemust: kui kõnelejad elavad ühes piirkonnas kõrvuti, siis nad ka suhtlevad omavahel ning mõjutavad nii keelte muutumist. Keelekontakt tähendab seda, et muutub keele struktuur ja suureneb sõnavara. Keelemuutus (ka keelekontakti tulemusel) on loomulik ja vältimatu. Kui muutub inimest ümbritsev maailm, siis peab vastavalt muutuma ka kasutatav sõnavara, millega ümbritsevat kirjeldada ja uuendusi edasi anda. Keele üks peamisi rolle on ju infovahetus. Seega ei saa vahetada uut infot, ilma et muutuks keel.

Artiklis kirjeldatakse tänapäevaseid eesti keele kontakte. Fookuses on peamiselt kolm keelt ehk vaatluse all on suhted eesti ja vene ning eesti ja inglise keele vahel. Eesmärgi saavutamiseks on püstitatud kolm uurimisküsimust: 1) kuidas on võimalik kirjeldada eesti-vene keelekontakti; 2) milline on eesti-inglise keelekontakt ning 3) missuguseid keeli kasutatakse Eesti keeleruumis.

On oluline rõhutada, et artikkel on oma loomult sotsiolingvistiline ning kaardistab sotsiaalsetes situatsioonides esinevaid keelekontakte, s.t autorite eesmärk on kirjeldada, *millised* on suhted eesti, inglise ja vene keele vahel praeguses Eesti ühiskonnas, mitte anda hinnanguid või nimetada, milline vorm on õige ja milline vale, kas suulises ja/või kirjalikus mitmekeelses suhtluses püütakse järgida kehtivaid õigekirja norme ja/või stiilireegleid. Sotsiolingvist ei kasuta kogutud mitmekeelse materjali kirjeldamiseks omadussõnu „õige“ ja „vale“. Sotsiolingvistika kui üks keeleteaduse intrigeerivamaid uurimisvaldkondi pakub piisavalt ainet mõtisklemiseks ja probleemipüstitusteks, aidates aru saada, kuidas mingi keelemall toimib tegelikult just vahetus keskkonnas, mitte aga preskriptiivsete grammatikaõpikute kaante vahel. Taolise lähenemise näitlikustamiseks toetuvad siinkirjutajad tuntud keeleteadlasele Ralph Fasoldile, kes oma raamatus „The Sociolinguistics of Language“ [„Keele sotsiolingvistika“] (1990) toob lingvistika ja sotsiolingvistika uurimisobjekti vastavusse viimiseks sotsiolingvisti tööülesande kohta sellise näite: kujutame ette, et keele laused on tööriistad mehaaniku

kotis. Mehaanik võib kasutada kõiki instrumente, mis tema kotis olemas on, kuid ta ei saa kasutada vahendeid, mida tal kotis käepärast pole. *Sotsiolingvisti* huviobjektiks on küsimus, *missuguse* tööriista mehaanik valib ja *miks*. Sotsiolingvist on sel juhul „praktilise mehaanika *etnograaf*“. *Lingvisti* huvitab aga, *mis* instrumendid on mehaaniku kotis *olemas* ning *mis vorm* neil tööriistadel on. Lingvist on „instrumentide *teoreetik*“. Artikli autoreid kui sotsiolingviste huvitab seega keelekontaktide tulemusel tekkinud mitmekeelne materjal *per se*.

Joonis 4.2.1. Kirjalik mitmekeelsus Šveitsi rongis

Allikas: autori foto.

4.2.1. Ametlik ja mitteametlik kakskeelsus

Keelekontaktid toimuvad inimeste vahel ja selleks on vaja kas või mingilgi määral kakskeelseid kõnelejaid. Kõik muutused algavad üksikisikust ja seega on just kakskeelsed inimesed keelemuutuste algatajad. Enne kui rääkida eesti keele kontaktidest teiste keeltega Eesti riigi territooriumil, alustagem sellest, et on olemas ametlik ja mitteametlik kakskeelsus (või mitmekeelsus).

Ametlikult kakskeelne riik on meie naaberriik Soome, kus on kaks ametlikku riigikeelt – soome ja rootsi, mõlemal on ühesugune staatus. Ametlikult mitmekeelne on Šveits, kus kehtib territoriaalse mitmekeelsuse põhimõte ehk iga keele staatus erineb regiooniti, andes kokku neli ametlikku keelt: kui Zürichis rongijaamas rongipilet osta, siis kõigepealt pöörduetakse sinu poole kohalikus saksa keele dialekdis, kahetunnise sõidu ajal Genfi suunas kuuled esimesena prantsuse keelt, Lugano suunal aga itaalia keelt, Šveitsi idaosas räägitakse romanši keelt, mida mujal Šveitsis peaaegu ei kasutatagi (seda näitlikustab ka joonis 4.2.1). Territoriaalne mitmekeelsus on saanud Šveitsis juba ammu tavaliseks nähtuseks, mille üle ei vaielda. Oluline on muidugi, et riigisisene suhtlus oleks sujuv, ükskõik kui palju keeli kohalikud elanikud ka ei kasutaks. Tihti on ametlikult mitmekeelsed riigid väga avatud inglise keele kui rahvusvahelise suhtluse keele kasutamisele, selles ei nähta ohtu riigikeelte staatusele: näiteks avalikul sildil võidakse panna inglise keel esikohale. Joonisel 4.2.1 on Šveitsi rongis tehtud pilt, kus sõna *aken* on kirjutatud itaalia, saksa, prantsuse ja inglise keeles. Info selle kohta, mis istekoht parajasti vaba, on antud inglise ja prantsuse keeles ühes veerus ning saksa ja itaalia keeles teises veerus. Olgu lisatud, et see rong väljus Zürichist ning suundus lõpp-peatusesse Milanos Itaalias.

Eesti on mitteametlikult kakskeelne (eesti–vene) ja muutumas üha enam mitteametlikult kolmekeelseks (eesti–vene–inglise). Eesti–vene kakskeelsust võib veel jaotada ühiskondlikuks ja individuaalseks. Ühiskondlikul tasemel erinevad eesti ja vene keele staatus ja prestiiž, mis on ka loogiline, sest eesti keel on Eesti riigis riigi-

keel. Individuaalne kakskeelsus ehk kahe keele valdamine on saanud taasisesisevunud Eestis pigem normiks kui erandiks: vene emakeelega eesti keele omandanud inimesed kasutavad kahte keelt spontaanselt ja loomulikult igapäevases elus, minnes rahulikult üle ühelt keelelt teisele vastavalt vajadusele, vestluspartnerile, olukorrale. Sageli ja tihti isegi alateadlikult kasutatakse eestikeelseid sõnu ja fraase venekeelse kõne sees. Just selliste inimeste kaudu kasvabki keelekontakt, kõnesse ilmuvad uuendused, muutub nii eesti kui ka vene keel. Kui tuua paralleele nõukogude ajaga, siis tollal võis pidada kakskeelseteks pigem eesti emakeelega kõnelejaid, kes pidid lisaks omandama suurriigi rahvustevahelise suhtluskeele – vene keele. Seega, kui nõukogude ajal oli kontakt suunas vene keel → eesti keel, siis nüüd toimib keelekontakt peamiselt suunal eesti keel → vene keel (muidugi eestikeelsetes piirkondades intensiivsemalt kui näiteks Ida–Virumaal). Üldistades võib eesti–vene keelekontakti nimetada kahesuunaliseks. Eesti ja vene keele vahelduvat kasutamist käsitleb artikli teine osa.

Viimasel aastakümnel on intensiivistunud keelekontaktid eesti ja inglise keele vahel ning Eesti on muutumas üha enam eesti–vene–inglise ehk kolmekeelseks riigiks. Inglise keelt kasutatakse Eestis laialt infotehnoloogias, see on populaarseim esimene võõrkeel nii eesti kui ka vene õppekeele koolides. Nii ei ole üldse mitte harvad olukorrad, kus eesti ja vene emakeelega inimesed suhtlevad omavahel just inglise keeles, sest see on ainus ühine keel, mida piisavalt hästi osatakse. Inglise keele kasutamine seondub ka modernsuse ja üleilmastumisega ning selle tõttu on tavaliseks saanud uussõnade laenamine ning üksiksõnade kasutamine näiteks reklaamtekstides. Sellest tuleb artiklis juttu edaspidi.

Veel üks koht, kus eesti ja vene keel pidevalt kokku puutuvad, on tänavapildis: liiklusmärkidel, reklaamidel, tänavasiltidel, kohanimesiltidel, suurtel/väikestel plakatitel ja muudel avalikus ruumis paiknevatel siltidel. Sildiks võib nimetada ükskõik millist avalikult kuvatut kirjalikku teksti, mis on lugemiseks korraga haaratav. Seejuures pole oluline, kas silt asub kaupluse vaateaknal, näiteks kollase lipikuna, mille peale on markeriga kirjutatud „*tulen 5 minuti pärast / буду через 5 минут / will be back in 5 minutes*“ või on tegu mitmemeeetrise

tänavareklaamiga, mis kutsub kandideerima teatud ametikohale, kus makstakse suurt palka või vene keeles „tõsist raha“ (joonis 4.2.2).

Joonis 4.2.2. Tänavareklaam Kohtla-Järvel

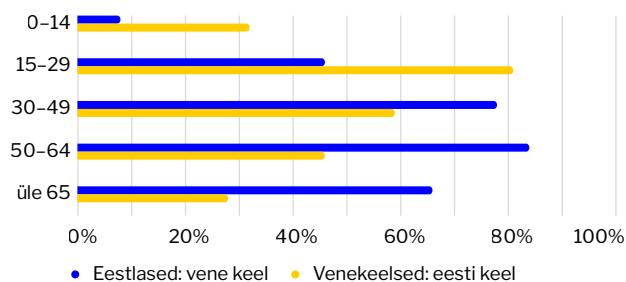
Allikas: keelemaastiku korpus.

Keelte kasutamisel siltidel on väga oluline visuaalne mõju: lugejale torkab silma keelte grammatiline vorm, erinevate tähestike kombinatsioon, sõnade häälikuline koosseis ja kuju. Siltidel on teabe edastamisel alati kaks rolli – ilmne ehk informatiivne ja sümboolne ehk peidetud. Viimane on tihti seotud identiteedi väljendamisega. Siltide keelevalikud on tavaliselt seotud selle piirkonna elanike keeleoskusega, aga mitte alati. Keelte kasutamist siltidel kirjeldatakse artikli neljandas osas.

4.2.2. Eesti-vene keelekontaktid

Viimane rahvaloendus Eestis näitas, et eesti keele oskus venekeelsete elanike seas on peegelpildis vene keele oskusega eestlaste hulgas (joonis 4.2.3). See tuleb eriti ilmekalt esile kahe vanuserühma sees (15–29 ja 50–64). Teisisõnu, vanema põlvkonna eestlased oskavad sama tõenäosusega sama hästi vene keelt, kui noorema põlvkonna venekeelsed esindajad eesti keelt.

Joonis 4.2.3. Vene keele oskus eestlaste ja eesti keele oskus venekeelse elanikkonna seas vanuserühmade kaupa (osatahtsus)

Allikas: 2011. aasta rahvaloendus.

Eestit iseloomustab territoriaalne kakskeelsus. Eesti suurimad vene keelt kõneleva elanikkonnaga piirkonnad on Ida-Virumaa linnad ja Harjumaa, eeskätt Tallinn. Juba 1981. aastal kirjutas polüglott ja Eesti tuntumaid keeleteadlasi akadeemik Paul Ariste oma raamatus „Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega“, et kakskeelne inimene lülitub olenevalt olukorrast ühelt keelelt teisele. Mida rohkem keeled kokku puutuvad, seda rohkem esineb sõnade vahetust kakskeelses kõnes, see omakorda muudab keelekontakte veel tihedamaks ning soodustab keelte muutumist. Kuna tänapäeva Eestis on eesti- ja venekeelne suhtlus tihe, siis esineb ka sõnade vahetust väga palju. Eriti vene emakeelega inimesed kasutavad nii jutu kui ka kirjaliku teksti sees sageli selliseid eesti sõnu, millega ollakse harjunud, mis tunduvad lühemad või mille venekeelne vaste ei tulegi kohe meelde: nii käiakse *kaubatajas* (mitte *торговый центр*), arutatakse korterimüügi asju *maakleriga* (mitte *риэлтор*) jne. Tähelepanu väärib asjaolu, et uuslaenu inglise keelest tulevad vene keelde sageli ka eesti keele kaudu. Eriti hästi märgatav on see sõnade hääldamisel: nt WiFi-t hääldatakse ka vene keeles kui [wifi], mitte [vaifai] nagu Venemaal ning ID-kaart kõlab [idekaart], mitte [aidika:t]. Erinevalt Eestist mõjutab Venemaal inglise keel vene keelt otse ja seetõttu säilib laensõnadest inglispärane hääldus.

Keel on suhtlusvahend. Kakskeelne kõneleja kasutab nii alateadlikult kui ka teadlikult sõnu nii eesti kui ka vene keeles, eriti olukorras, kus kõik kaasvestlejad saavad mõlemast keelest aru: *купила munady* ‘ostsin mune’ (eesti nimisõna mitmuse vormile –d lisatakse ka vene mitmuse tunnuslõpp –ы), *много liljedov* ‘palju lilli’ (eesti nimisõna mitmuse vormile –d lisatakse vene mitmuse omastava tunnus –ов). Eesti-vene sõnavahetus, nagu ümberlülitumine ühelt keelelt teisele, võib väljendada ka irooniat, huumorit, näidata kaasvestleja keelelist loovust jne.

Kõige põhjalikumalt on tänapäevast eesti-vene keelekontakti uurinud Anna Verschik, kelle sulest ilmunud ingliskeelne monograafia võttis kokku mitmeaastase uurimuse eesti ja vene keelekasutuse vaheldumisest erinevates olukordades (vt Verschik 2008). Kopeerimine eeldab seda, et ühest keelest (antud juhul eesti) kopeeritakse midagi teise keelde (antud juhul vene), kuid ükski keel ei kaota ega võta midagi üle. Võib tuua sellise näite: *семинар будет проходить в Narva noortekeskuses* ‘Seminar toimub Narva noortekeskuses’. Selles lauses kopeeriti Narva noortekeskuse nimi seesütlevas käändes. Sellistes juhtumites väljendatakse sama tunnust kaks korda, mõlema osaleva keele ressursidega. Vene prepositsioonile lisati eesti seesütlev kohakääne (–s). Siinkohal on oluline meeles pidada, et nii vene eessõnad kui ka eesti kohakäänded väljendavad ruumilisi suhteid erinevalt, kuid semantika jääb samaks.

Väga palju eesti-vene sõnade vahetust leiab aset koolis ja meedias. Vene õppekeelega kooli eesti keele

tunnis saab sõnavahetus sageli alguse ning levib kooli-
seses ja ka koolivälises suhtluses, seda isegi venekeelse-
tes piirkondades, nagu Tallinn ja Ida-Virumaa (vt Zab-
rodskaja 2005). Sama näeme ülikoolides, kus vene keel
muutub eesti keele mõjul kõige enam sellistel üliõpilas-
tel, kes kasutavad oma igapäevastes toimingutes vene ja
eesti keelt vaheldumisi (Zabrodskaja 2009). Huvitav on
seejuures märkida, et sõnade vahetus ja kopeerimine ehk
kahe keele kõrvuti kasutamine kiirendab vene ja eesti
keele sarnasemaks muutumist ühesuunalise eesti → vene
konvergentsi kaudu. Kohtla-Järvel ilmub venekeel-
ses nädalalehes *Панорама* sai näiteks kord näha sellist
reklaami (vt joonis 4.2.4).

Joonis 4.2.4. Eestikeelse liitnimisõna *vanametall* kopeerimine
vene keelde

Allikas: keelemaastiku korpus.

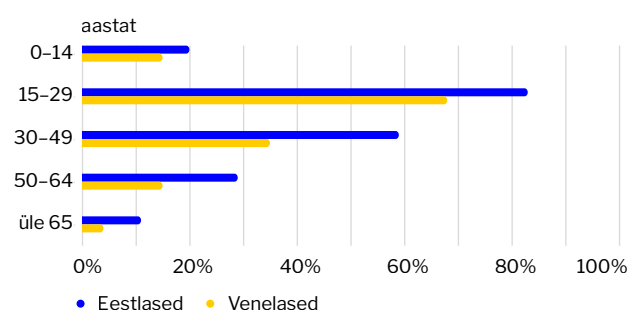
Siin huvitab meid väljendi *старый металл* (vanametall)
kasutamine vene keeles tähenduses *металлом* (vana-
metall). Vaatamata asjaolule, et vene keeles on täiesti
olemas oma vastesõna, võetakse kasutusele konstrukt-
sioon omadussõna + nimisõna vaieldamatult just eesti
keele mõju tõttu, kus *vanametall* on omadussõnast ja
lihtnimisõnast moodustunud liitnimisõna. Kõnealune
reklaamitekst „В Kuusakoski получишь очень хорошую
цену на старый металл“ („Kuusakoskis saad müüa
vanametalli väga hea hinnaga“) näitlikustab, et ka
venekeelsete inimeste keeletaju on muutunud. Võib ole-
tada, et reklaami on koostanud kakskeelsed inimesed,
kes kasutavad eesti ja vene keelt pidevalt. See tõendab
omakorda eesti-vene keelekontakti intensiivistumist.
Oluline on seejuures märkida, et *Панорама* ilmub vaid
vene keeles, erinevalt kakskeelsest ajalehest *Пõhjarannик*
/ *Северное Побережье*.

4.2.3. Inglise keele oskuse kasv ja mõju eesti keelele

Eestimaalased oskavad oma esimese keele kõrval järg-
misena just inglise keelt (võõrkeelena): sellel keelel on
Eestis tõesti hea ja kõrge maine. Haridus- ja teadus-
ministeeriumi uuringus (Kirts jt 2011: 28) ei nimetatagi
seda enam võõrkeeleks, vaid peetakse „üheks peami-
seks pädevuseks, mille arendamisele on õigus kõigil
õpilastel ja mille pakkumist ühiskond koolilt ootab“. Eurostati andmetel õppis 2014. aastal koguni 97% Eesti
õpilastest koolis ühe võõrkeelena just inglise keelt ning
15–24-aastastest on enda sõnul aktiivne inglise keele
oskus 84%–l (Kruusvall 2015: 78). Üldjuhul õpitakse
inglise keelt Eestis esimese võõrkeelena ning õppimist
alustatakse tavaliselt 3. klassis. Üleüldiselt on aktiivne
inglise keele oskus 38%–l eestlastest ning vaid 17%–l
teisest rahvusest Eesti elanikel (Kruusvall 2015: 77).

Kui võrrelda inglise keele oskust eestlaste ja vene-
keelsete elanike seas, siis tulevad sünipõlvkondlikud
erinevused selgelt välja: noorem põlvkond oskab inglise
keelt palju paremini kui vanemad põlvkonnad. Maailma-
pilt ja võimalused ei jää neil seega kitsaks ning maailma
arengu ja üleilmastumisega suudetakse edukalt kaasas
käia. Üldiselt on eestlaste inglise keele oskus kõrgem
igas vanuserühmas (joonis 4.2.5).

Joonis 4.2.5. Inglise keele oskus eestlaste ja venekeelse elan-
nikkonna seas vanuserühmade kaupa (osatahtsus)

Allikas: 2011. aasta rahvaloendus.

Inglise keele jõulist esiletõusu Eesti keelemaastikul näi-
tavad koolis toimuvad muutused. Praegu saab inglise
keeles õppida Eesti rahvusvahelises koolis ja Tallinna
Euroopa koolis, ingliskeelset õpet pakutakse alates
alusharidusest kuni gümnaasiumihariduseni, samuti on
mõne üldhariduskooli juurde loodud IB-õppekava järgiv
klass. Samuti saab inglise keelt õppida erialana, seda nii
Tartu ülikoolis kui ka Tallinna ülikoolis. Tartu ülikoolis
on bakalaureuseõppes võimalik õppida inglise keele ja
kirjanduse erialal ning magistriõppes Euroopa keelte
ja kultuuride erialal, kus on võimalik spetsialiseeruda

inglise keelele ja kultuurile, samuti on magistriõppes erialana tõlkeõpetus.

Doktoriõppes on eriala nimetuseks küll germaani-romaani filoloogia, kuid ka seal on võimalik spetsialiseeruda inglise keelele ja kirjandusele. Tallinna ülikoolis on bakalaureuseõppes eriala Euroopa nüüdiskeeled ja kultuurid, mille raames on võimalik õppida inglise keelt ja kultuuri, magistriõppes on aga võimalik õppida nii suulist kui ka kirjalikku tõlget. Doktoriõppes on võimalik jätkata õpinguid lingvistika erialal. Veebilehe studyinestonia.ee andmetel toimus 2016/2017. aastal vastuvõtt ingliskeelsetele erialadele enamikus Eesti ülikoolides ning seda nii bakalaureuseõppes (23 eriala), magistriõppes (55 eriala) kui ka doktoriõppes (70 eriala). Doktoriõppes on inglise keel juba tavapärane kõikidel erialadel, suur osa doktoritöödest ilmub inglise keeles, üha enam seejuures artiklite kogumikena (v.a humanitaaria).

Inglise keele mõju on näha sõnavaras – kuna mitmeid uusi nähtusi ja mõisteid kirjeldatakse sageli esimesena just inglise keeles, kopeeritakse need sõnad ja väljendid eesti keelde, sageli täpselt samal kujul. Eesti keeles esinevate inglise keele laenude kauaaegse uurija Tiina Leemetsa järgi (2004: 57) väljendab inglise keel esimesena uusi mõisteid ja mõjutab nii ka eesti keele uut sõnavara, seetõttu esinebki selles hulgaliselt hiljuti aktuaalseks muutunud või uuenenud mõistesüsteemiga valdkonna sõnavara, mis pärineb rohkem või vähem mugandatud kujul inglise keelest. Näiteks on tehnika-valdkonna areng nii kiire, et tihti ei jõuta eestikeelseid sõnu luua või kasutusele võtta enne, kui nähtus on juba iganenud. Kui paar aastat tagasi olid sellised nähtused nagu DVD (*digital versatile disk* ‘universaalidisketas’) ja LCD (*liquid-crystal display* ‘vedelkristallnäidik’) peaaegu igapäevases kasutuses, siis nüüd on nende kasutamine jäänud harvemaks ning filmid salvestatakse DVD asemel hoopis mälupulgale ning LCD-ekraanide asemel koguvad populaarsust energiasäästlikumad LED-ekraanid (*light-emitting diode* ‘valgust kiirgav diod’).

Ka teistes valdkondades kasutatakse üha sagedamini inglise keelt põhjendusega, et ingliskeelsed terminid on rahvusvahelised ja kõigile üheselt mõistetavad, samas kui eesti terminid ei anna sisu alati nii täpselt edasi. Näiteks räägitakse SWOT-analüüsist, mille tähed tähistavad ingliskeelseid sõnu *strengths* (tugevused), *weaknesses* (nõrkused), *opportunities* (võimalused), *threats* (ohud), eestikeelne vaste „TNVO-analüüs“ ei ole nii juurdunud. Samuti kasutatakse spordis enamasti ingliskeelseid sõnu *play-off* ja *time-out*, mitte „väljalangemismängud“ ja „vaheaeg“ või „aeg maha“.

Inglise keele sõnade võimaliku eelisena on nimetatud lühidust, uudsust, emotsionaalsust, samuti võib inglise sõna kasutamisel olla tegemist eufemismiga (Leemets 2004: 57). Seega on inglise keelel Eestis hea kuvand ning mõnikord võidakse kasutada inglise sõna isegi siis, kui eesti keeles on sobiv vaste olemas. Näiteks

Joonis 4.2.6. Näited sõnakasutusest šopping/shopping

Allikas: keelemaastiku korpus.

kasutatakse sageli inglise adjektiive *cool* ja *fun* (sama teevad ka Eesti venekeelsed, eriti noored inimesed), kuigi eesti keeles on neile sobivad vasted „lahe“ ja „lõbus“, ning emotsionaalsete hüüatuse korral kasutatakse sageli ingliskeelset sõna *God*. Suhtlusvõrgustiku Facebook tõttu on aga kõnekeeles juurdunud verbid *like* ja *share* ja nende iroonilised eestipärased variandid *laimima* ja *sheerima*. Reklaamtekstis on kasutatud inglise keele laensõna *šoppama*, sest see on „rahval suus“, sel ajal kui omasõnad *poodlema* ja *ostlema* jäävad reklaamteksti koostajate arvates võimalikele reklaamilugejatele võõraks (Kahu 2011, vt ka joonis 4.2.6).

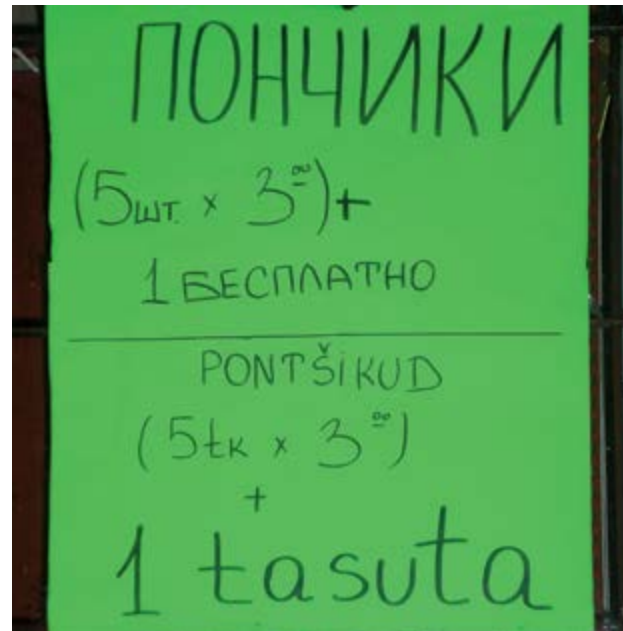
Inglise–eesti keelekontaktide uuringud näitavad, et sageli kasutatakse tekstis inglise sõnu juhul, kui eesti keeles puudub sobiv vaste, näiteks *outfit* (rietus koos aksessuaaridega) ja *look* (välimus) (Roosileht 2013) ning *team leader* (struktuuriüksuse juht) ja *release* (tarkvara versioon) (Vaba 2010). Inglise sõnade kasutamist soosib ka see, kui Eestis kirjeldatav nähtus puudub või on vähe levinud, näiteks *exit* (kiirtee mahasõit), *walled garden* (müüri ümbritsetud aed) (Roosileht 2013). Just noorte kõnes esineb rohkelt ingliskeelseid väljendeid ja sõnu, näiteks *by the way* (muide), *obviously* (muidugi), *what* (mida), *sorri* (vabandust) (Igav 2013). Suur osa eesti emakeelega koolinoori kasutab inglise keelt intensiivselt ning nad näevad tulevikku kakskeelsena, kus inglise ja eesti keelel on võrdne roll (Ehala ja Niglas 2004). Noored peavad perekonna suhtluskeelena eesti keelt oluliseks. Mõju keeleühikute omavahelistele kombinatsioonidele, näiteks sõnajärg ja rektsioon, ning eesti sõnade tähenduse muutusele pole olnud suur.

Seega on tänapäeva eesti–inglise keelekontakt intensiivne ja laiaulatuslik – inglise keel on võtnud sisse järjest olulisema koha eesti keelemaastikul, seda kasutatakse eri liiki tekstides ning ka suulises kõnes, inglise keelt oskavad paljud, eriti sageli kasutavad seda noored. Inglise keelt kasutatakse nii populaarkultuuris, meelelahutuses, suhtlusvõrgustikes, kuid ka teaduses ja kõrghariduses. Aastatega on ka suurenenud vajadus kasutada inglise keelt tööl – kui 2010. aastal oli tööl vaja inglise keelt kasutada 26%–1 eestlastest ja 14%–1 teistest rahvustest Eesti elanikel, siis 2015. aastal olid need arvud juba vastavalt 34% ja 25% (Kruusvall 2015: 78–80). Seega on inglise keele oskus üha olulisem ja selle mõju eesti keelele suurem. Oluline on siiski just eesti keele edasiandmine järgmisele põlvkonnale, sest isegi teise keele suur mõju ei põhjusta keele surma. Ka kõrghariduses on vaja leida tasakaal – inglise keel aitab Eesti teadlaste uurimusi maailmas rohkem levitada, samas on eesti keele püsivuse seisukohalt oluline jätkuvalt arendada just omakeelset terminoloogiat ja teadust.

4.2.4. Eesti keele kontaktid tänavapildis

Tänavasildid peegeldavad erinevate piirkondade keelekasutust. Nende järgi võib kindlaks teha, mis keelt selles piirkonnas räägitakse, mis on riigikeel ja mis on rahvusvähemuste keeled. Siltide sümbolne roll seisneb selles, et neil kasutatud keele esinemine võib tekitada mulje, et esindatud keelel on kõrge staatus ning eriväärtus konkreetse koha keelemaastikul. Linn on läbi aegade olnud kõige olulisem suhtluse ja keelekontaktide tekkimise koht. Avalike kohtade sildid osutavad sellele eriti veenvalt, andes teada, millise kohaga on tegemist,

Joonis 4.2.7. Näide kakskeelsest sõõrikute reklaamist Narvas

Allikas: keelemaastiku korpus.

Joonis 4.2.8. Narvas asuva beebikeskuse nimesilt „Чебурашка“, mille esisilp on kirillitsas ning muu osa ladina tähestikus (vrd vene Чебурашка, eesti *Potsataja*, eesti keele grammatika reeglite järgi transkribeeritud *Tšeburaška*)

Allikas: keelemaastiku korpus.

Joonis 4.2.9. Silt Narva turul: tomaat *pro* tomat ja lemon *pro* sidrun

Allikas: keelemaastiku korpus.

kuidas konkreetset keeled ja tähestikud koos eksistevad ning kuidas nad omavahel on segunenud. Silte koostatakse keeles, mida tuntakse ja/või eelistatakse, kirjutamisel kasutatakse keelt/keeli või tähestikke, mida suudab lugeda eeldatav sihtrühm. Samuti eelistatakse kirjutada silte oma keeles või keele kaudu, millega tahtakse ennast samastada.

Kui Eesti keelemaastik on ülekaalukalt eestikeelne, siis nendes piirkondades, kus elab palju venekeelsed inimesi, on vene keelel olulisem roll ka siltidel (joonis 4.2.7). Nii võib nende piirkondade keelemaastikku käsitleda märgina vene keelt kõneleva kogukonna keelelis-kultuurilisest elujõulisusest (vt Landry ja Bourhis 1997). Seda toetab mõnel määral ka asjaolu, et enamik Ida-Virumaa tänavapildis kasutatavatest isikunimedest on vene kultuuriruumile omased omanikunimed. Tallinnas on enam levinud ajalooliste tegelaste isikunimede kasutus (Jegorov 2011).

Lisaks sellele, et tänavasiltide keelemaastik väljendab piirkonna keelelis-kultuurilist elujõulisust, näitab see ka inimeste keeleoskust (Jegorov 2011). Mitmekeelsed sildid, milles puudub vastastikune tõlge, ja erinevatest elementidest koosnevad sildid on elavaks tunnistuseks sellest, et inimesed kas ei oska riigikeelt või viivad seda kogemata madalamale tasemele. Nende siltide võimalikuks sihtrühmaks on kakskeelsed inimesed, kes oskavad moodustada osadest terviku ning saada aru selle terviku tähendusest (vt joonis 4.2.8).

Mis on aga eriti oluline, Eesti keelemaastik peegeldab tänapäeva mitmekeelsuse tõelisust, tarbijate hoiakuid ja tegelikku keelestaatust, mitte ametlikult sätestatud. Enamik avalikust keelekasutusest on eesti keeles ehk riigikeeles, ent mida venekeelsem piirkond, seda rohkem on avalikus keelekasutuses vene keelt ning seda rohkem leidub avalikus keelekasutuses eestikeelseid mittenormipäraseid vorme (joonis 4.2.9).

Eesti ja vene keelele lisanduvad teatud piirkondades, eelkõige Tallinnas, tihtipeale ka inglise ja soome keel, mida kasutatakse siltidel just turistide silmas pidades. Esineb ka eesti-soome kakskeelseid silte, kus eesti ja soome keele kasutamisel on pragmaatiline eesmärk – meelitada soomekeelseid kliente (joonis 4.2.10).

Eesti keele kontaktid teiste keeltega on seotud keelehoiakute kujunemisega. Näiteks Tallinnas õppivad vene noored pooldavad eesti-inglise kakskeelsete siltide tarvitamist turistidele mõeldes (Kübard 2011). Tallinnas kohtabki päris sageli kolmekeelseid silte nagu joonisel 4.2.11, kus lisaks vene keeles toodud tõlkele on kasutusele võetud inglise keel.

Eesti keele arendamise riikliku strateegia eesmärk on tagada eesti keele kõrge staatus ja selle toimimine Eesti üldise suhtluskeelena. Olukord keelemaastikul näitab aga eesti, vene, inglise ja kohati ka soome keelte vahelisi tegelikke võimusuhteid ning kuidas need erinevad erinevates piirkondades ja tegevusaladel. Kui vaadata turistide arvu muutumist viimase kümne aasta

Joonis 4.2.10. Ilusalongi nimesilt eesti ja soome keeles. Ka naisenimi on ambivalentne ehk võib esineda nii Eesti kui ka Soome naise eesnimena

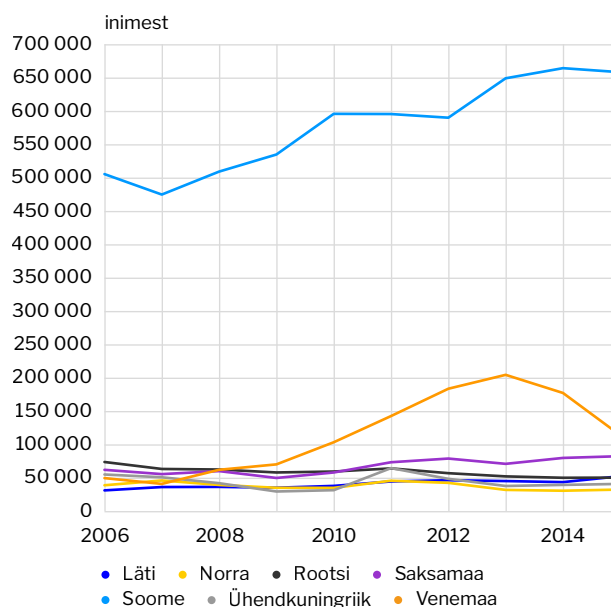
Allikas: keelemaastiku korpus.

Joonis 4.2.11. Pesumaja reklaam kolmes keeles: eesti, vene ja inglise

Allikas: keelemaastiku korpus.

Joonis 4.2.12. Turistide arvu muutus Tallinnas aastatel 2006–2015

Allikas: statistikaamet.

jooksul (vt joonis 4.2.12), siis tekib küsimus, miks võistlevad Eesti keelemaastikul vaid need neli keelt. Esiteks on turistide arv kasvanud ning teiseks tekib küsimus, miks esineb Tallinna keelemaastikul nii vähesel määral saksa keelt, arvestades Saksamaalt tulnud turistide suurt arvu. Ka ajaloolistel põhjustel võiks eesti ja saksa keele vahel rohkem kontakte oodata. Meenutagem siinkohal veel kord Paul Ariste raamatut „Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega“, kus keeleteadlane kirjutas Eesti „kolmest kohalikust keelest“ – eesti, saksa ja vene – 20. sajandi esimestel aastakümnetel. Need keeled olid tollal pidevas kontaktis, kuigi mitte kõik Eesti elanikud ei olnud kolmekeelsed. Siiski kasutati neid kolme keelt igapäevases suhtluses eri valdkondades päris laialt. 2016. aastaks on Eestis pigem kujunenud olukord, kus kolmeks kohalikuks keeleks on eesti, vene ja inglise keel.

Kokkuvõte

Võib üsna kindlalt öelda, et ükskeelsed keelekollektiivid ja riigid on väga haruldased. Artiklis võeti vaatluse alla tänapäevased eesti keele kontaktid Eesti territooriumil. Kuigi peamine eesmärk oli vaadelda vaid kolme – eesti, vene ja inglise – keele vahelisi suhteid, mainiti artiklis põgusalt ka soome keelt, mis levib avalikus ruumis siltidel Soomest saabuvate turistide kasvava arvu tõttu.

Eesti keel on pidevas kontaktis eelkõige vene keelega, mida valdab emakeelena umbes 31% Eesti elanikkonnast. Vene ja eesti keele läbisegi kasutamine on juba ammu saanud loomuliku suhtluse tavaliseks ilminguks. Eestikeelseid üksiksõnu on kuulda ka ükskeelses venekeelses kõnes.

Eestlaste hulgas osatakse vene keelt kõige enam vanuserühmas 50–64 ning kõige vähem kuni 14-aastaste hulgas, vene emakeelega elanike hulgas osatakse aga eesti keelt kõige enam vanuserühmas 15–29 ning kõige vähem 65-aastaste ja vanemate hulgas. Seega vanema põlvkonna eestlased oskavad sama tõenäosusega sama hästi vene keelt kui noorema põlvkonna vene emakeelega inimesed eesti keelt.

Kuna eesti keel peab reageerima muutustele maailmas ning muutused on valdavalt seotud üleilmastumisega, siis on ka kontakt inglise keelega tihe. Tähelepanuväärne on, et kui venekeelsetele inimestele tundub rohkem vastuvõetav mõni eestikeelne sõna kui oma vaste, siis eestlastel on suur valmisolek võtta oma kõnnesse üle ingliskeelseid sõnu. Neid eelistatakse näiteks nende lühiduse, uudsuse ja emotsionaalsuse tõttu või on tegemist spetsiifilise oskussõnaga, mida laenatakse koos mõistega. Selge, et kunagi esines see juhuslikult, s.o oli ühesõnaline koodivahetus. Täpselt samu selgitusi võib vene emakeelega kõnelejatelt kuulda eestikeelsete sõnade venekeelses kõnes kasutamise põhjusena.

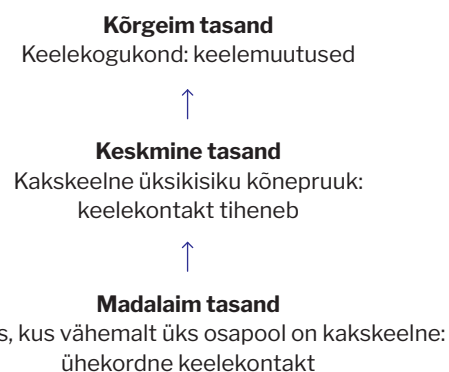
Inglise keele tähtsus on suurenenud ka nii koolis kui ka tööl – 97% kooliõpilastest õpib koolis inglise keelt ning tööl kasutab inglise keelt 34% eestlastest ja 25% teistest rahvustest Eesti elanikest. Aktiivne inglise keele oskus on suurim 15–24-aastaste seas, üleüldiselt on aktiivne inglise keele oskus 38%–l eestlastest ning 17%–l teistest rahvustest Eesti elanikel, sealjuures on eestlaste inglise keele oskus kõrgem igas vanuserühmas.

Keele omavahelisi kokkupuuteid kiirendavad ja soodustavad sildid ning igasugused reklaamtekstid, kus võivad paralleelselt kasutusel olla erinevad kombinatsioonid eesti, vene, inglise ja soome keelest.

Saab tõdeda, et ametlikult ükskeelses Eestis on välja kujunenud mitteametliku funktsionaalse mitmekeelsuse olukord ehk vastavalt vajadustele võetakse kasutusele vajalik keel või keelekombinatsioon nii suulisel kõnes, kirjalikus omavahelises suhtluses kui ka reklaamsiltidel.

Keelekontakt toimib eelkõige üksikisiku tasandil: kakskeelse (või mitmekeelse) isiku keelepruugis sulavad keelte struktuur ja sõnavara kokku. Niisiis ei tohi unustada, et kontaktis on eri keelte *kõnelejad*, mitte keeled, sest kõik muutused toimuvad esialgu kakskeelse (või mitmekeelse) isiku kõnes. Sellest tulenevalt saab keelekontakte vaadata teatava hierarhiana, kus ühelt tasemelt teisele jõudmine on aeganõudev protsess. Joonis 4.2.13 esitabki sellise mudeli, näidates kolme tasandi vahelisi seoseid: ühekordse keelekontakti tulemusel ulatuslikke muutusi keeles toimuda ei saa. Seega ei saa mingil juhul väita, et artiklis toodud näited mitmekeelsetest vestlustest või siltidest kuidagi eesti (kirja)keele tulevikku ohustaksid.

Joonis 4.2.13. Keelekontaktide hierarhia

Allikas: autori joonis.

Lõppkokkuvõttes olgu lisatud, et kuigi artiklis toodud näidetes on palju meelevaldset, teevad nad siiski keele ja ühiskonna suhestumise jälgitavaks ja analüüsivaks. Samas on eesti-vene-inglise keelekontakte, nagu ka paljude muude keelesituatsioonide tulevikku pikemas perspektiivis raske ennustada. Poliitilised, majanduslikud ja kultuurilised motiivid aina rohkem kiirendavad ja soodustavad eeskätt nende kolme keele, aga ka soome keele omavahelisi kokkupuuteid.

Tänu sõnad

Artiklis esitatud pildid pärinevad Eesti keelemaastiku korpuse materjalist, mida hakati koguma projekti EKKM09–85 „Vene–eesti ja inglise–eesti koodivahetuse ja koodikopeerimise korpuse koostamine ja haldamine“ (2009–2013) raames ning mida täiendatakse aastast 2014 projekti IUT20–3 „Eesti keele kestlikkus avatud maailmas (EKKAM)“ (2014–2019) raames. Sügavad tänuavaldused kuuluvad Tallinna ülikooli ja Tartu ülikooli Narva kolledži üliõpilastele siltide jäädvustamisel osutatud abi eest.

Viidatud allikad

Ehala, M. & Niglas, K. (2004). Eesti koolinoorte keelehoiakud. – Akadeemia, 10, lk 2115–2142.

Eurostat (2016). Foreign language learning statistics. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Foreign_language_learning_statistics.

Igav, R. (2013). Inglise-eesti koodikopeerimine Facebooki vestlustes. Magistritöö. Tallinna Ülikool.

Jegorov, D. (2011). Tallinna ja Ida-Virumaa keelemaastiku võrdlus. Magistritöö. Tallinna Ülikool.

Kahu, L. (2011). Alt-üles ja ülevalt-alla keelekorralduse võrdlus Tallinna keelemaastikul läbi keeleteoimetaja pilgu. Magistritöö. Tallinna Ülikool.

Kirts, M., Klaas, B., Käosaar, I., Mere, K., Lipasti, J., Pärn, H., Soll, M., Zabrodskaja, A., Tender, T., Türk, Ü., Valge, J., Vare, S. (2011). Keelehariduspoliitika ülevaade. Eesti raport. Keeleteoimetaja Kersti Kaldma (Toim.). Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium.

Kruusvall, J. (2015). Keelteoskus ja keelte praktiline kasutamine. Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2015. (Koost.) K. Kallas, R. Vetik, J. Kruusvall, E. Saar, J. Helemäe, L. Kirss, C. Leppik, K. Seppel, K. Kivistik, P. Ubakivi-Hadachi. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium.

Kübard, D. (2011). Keelekeskkonna ja keelemaastiku roll keelehoiakute väljakujunemisel Tartu, Tallinna ja Narva venekeelsete üliõpilaste näitel. Magistritöö. Tallinna Ülikool.

Landry, R.; Bourhis R. Y. (1997). Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical study. – *Journal on Language and Social Psychology* 16.1, lk 23–49.

Leemets, T. (2004). Mullivann, peenema nimega jaccusi. – Keelenõuanne soovitab 3, lk 55–61.

Roosileht, H. (2013). Inglise-eesti koodikopeerimine blogides. Magistritöö. Tallinna Ülikool.

Zabrodskaja, A. (2005). Vene-eesti koodivahetus Kohtla-Järve vene emakeelega algkoolilastel. Tallinna Ülikooli eesti filoloogia osakonna toimetised 6. Tallinn.

Zabrodskaja, A. (2009). Russian-Estonian Language Contacts: Grammatical Aspects of Language Use and Change [Vene-eesti keelekontaktid. Keeletarvituse ja -muutuse grammatilised aspektid] Doktoritöö. Tallinna Ülikool humanitaarteaduste dissertatsioonid. Tallinn University dissertations on humanities.

Vaba, M. (2010). Inglise-eesti koodikopeerimisest Tallinna Skype'i kontori kahe vestlusgrupi näitel. Magistritöö. Tallinna Ülikool.

Verschik, A. (2008). *Emerging Bilingual Speech. From Monolingualism to Code-Copying*. London: Continuum.

4.3. Muutused eesti kogukondades ja eesti keele oskus

Kristiina Praakli

Sissejuhatus

Emakeelena kõnelejate arvu poolest kuulub eesti keel maailma 7099 keele seas 400 suurema hulka (Ethnologue 2017). Arvestatud on keeli, mille emakeelena kõnelejaid on vähemalt üks miljon. Kõige suurem on eesti keelt emakeelena kõnelejate arv mõistagi Eesti Vabariigis, kus eesti keel on riigikeel. Eesti elanikkonnast räägib eesti keelt emakeelena 886 859 inimest ehk 68,5% rahvastikust (REL 2011). Nagu näitavad kahe eelmise rahvaloenduse andmed (2000, 2011), on loendusevahelisel ajal eestikeelse elanikkonna arv kahanenud 34 958 inimese ehk 3,8% võrra: üle-eelmise rahvaloenduse ajal (REL 2000) pidas eesti keelt emakeeleks 921 817 Eesti elanikku. Kõnelejate arvu vähenemise peamised põhjused on väljaränne ning negatiivne loomulik iive.

Eesti keel on viimase paarikümne aastaga jõudnud paljude riikide keelemaastikule. Eesti keele kõnelejaid elab kõikjal maailmas, nad on mobiilsemad, rahvusvahelisemad ning mitmekeelsemad kui kunagi varem. Ühe keele jaoks tähendab rändeprotsessides osalemine ennekõike liikumist ühest keeleroomist teise, teisisõnu: riigipiiri ületavad nii kõneleja kui ka tema emakeel. Sellega väheneb eesti keele kõnelejate arv Eestis, kuid suureneb kusagil mujal, vähemalt mingiks ajaks. Samas jääb kõneleja emakeel teisenenud keeleoludes paratamatult nõrgemasse positsiooni: keele varasem kasutusväli argi- ja avaliku suhtluse keelena aheneb,

hääbub või kaob täielikult, emakeele kõnelemine piirdub argisituatsioonide või lähivõrgustikega või kandub virtuaalsetesse struktuuridesse. Keel on eeskätt suhtlusvahend, aga mitte ainult. Eesti kogukondades väljastpool Eestit on see alati olnud olulisimaks identiteedi tähistajaks (Ehala 2017), kusjuures varem või hiljem tõstatub küsimus kõneleja suhtest emakeele, enamuskeele ja teiste keeltega, emakeele kasutamise vajadusest ja võimalustest, keele hoidmisest, arendamisest ning põlvkondlikust ülekandest.

Mis tahes keskkonnas pole emakeele säilitamine, selle püsimiseks vajalike algatuste, tegevuste ja struktuuride loomine ning elushoidmine kunagi kerge ülesanne. See sõltub eeskätt kogukonnast ja selle struktuurist, kõnelejate arvust ja keeleoskusest, kohapealsetest institutsioonidest ning aktiivsest inimressursist, keele tuumikala (Eesti) institutsioonide toetusest, aga ka keele nähtavusest, positsioonist ning staatusest teiste keelte kontekstis. Ennekõike aga siiski kõnelejast endast, tema soovist, vajadusest ja valmisolekust emakeelt rääkida, arendada ja põlvkondlikult edasi anda.

Käesolev artikkel võtab vaatluse alla eesti keele võimaliku käekäigu eesti kogukondades. Artikli esimene peatükk teeb sissevaate sellesse, kuidas on kogukonnad muutunud ning mida võiksid need rääkida eesti keele positsiooni, arengute ning kestlikkuse kohta. Teine peatükk käsitleb eesti keele oskuse, kasutusvalikute ja keelevalikute küsimusi ning vaatlleb eri kogukondade näitel eesti keele kõnelejate keelelist käitumist. Kolmandas peatükis peatutakse eesti keele õppel ja selle toetamisel.

4.3.1. Eesti kogukondade muutumisest

Piiritagused eesti keelt kõnelevad kogukonnad on kujunenud mitme rändelaine tulemusena (Kumer–Haukanõmm ja Telve 2017).

Küsimustele, kui suur on väljaspool Eestit elavate eesti keele kõnelejate arv või milline on nende eesti keele oskuse tase, ei ole võimalik ammendavat vastust anda. Kui Eestis elavate eesti keele kõnelejate arvu hindamisel võib toetuda rahva ja eluruumide loenduse (REL 2011) või statistikaameti andmetele, siis paljude riikide puhul on see keeruline (et mitte öelda võimatu), sest keeletunnused ei kuulu kohustuslike loendustunnuste hulka ning välispäritolu elanikkonna arvu kaardistamisel lähtutakse üheselt määratletavatest tunnustest, nagu kodakondsus, päritolu ja sünniriik. Eri riikide statistikas ning uurimustes esitatud andmete põhjal (Praakli ja Viikberg 2010 ning siinse kogumiku artiklid) võib väita, et üle 50 000 eesti keele kõneleja elab Soomes, vähemalt 20 000 Ameerika Ühendriikides, Kanadas, Rootsis ja Venemaal, ligi 10 000 Austraalias, tuhandeid kõnelejaid on Saksamaal ja Suurbritannias. Seega võib väljaspool Eestit elava eestikeelse elanikkonna puhul hinnanguliselt rääkida ehk suurusjärgust kuni 200 000.

Arvulises mõttes on lääneriikides paiknevad, eeskätt pärast Teist maailmasõda moodustunud eesti kogukonnad Eesti taasiseseisvumise järel oluliselt suuremaks kasvanud (nt Rootsi, Saksamaa, Suurbritannia), tekkinud on ka arvukalt mikrokogukondi (eeskätt Soomes, vt Ehala 2017). Idapoolsed (Venemaa) kogukonnad on pigem kahanenud, kuna juurdekasvu pole toimunud või on see jäänud marginaalseks.

Eesti keel on jõudnud ka nende riikide keelemaastikule, mis pole varasemalt väljarände sihtriikide hulka kuulunud (nt Belgia, Hispaania, Luksemburg) või on uuesti jõudnud nendesse riikidesse, kus kogukondade sõjajärgset toimimist ja arengut takistasid poliitilised tegurid. Seda just Soome puhul, kus juba 20. sajandi esimesel kümnendil elas paar tuhat eestlast ning tegutsesid mitmed seltsid. Kui 1991. aastal elas Soomes tuhatkond eesti keele kõnelejat, enne ühinemist Euroopa Liiduga 13 784, siis 2015. aastal alaliselt juba ligi 50 000 (Tilastokeskus 2016). Riigis ajutiselt viibiva eestikeelse elanikkonna arv ei ole teada, on arvatud (meedia), et see arv võib ulatuda kümnetesse tuhandetesse. Enamik eesti keele kõnelejaist (30 182) elab Lõuna–Soomes Uusimaa maakonnas, suurem osa pealinnas Helsingis või selle lähiümbruses (Praakli 2017). Vanuselise struktuuri poolest on Soome eestikeelne elanikkond nooremas eas ehk 20.–30. eluaastates, soolise jagunemise lõikes on nooremates vanuserühmades rohkem mehi kui naisi: meeste arv on suurim 30–34-aastaste (kokku 3070), naiste arv 25–29-aastaste (2604) seas. Suur on ka alla

19-aastaste osatähtsus (10 527). Eesti keele käekäigu osas lähitulevikus ongi üks võtmeküsimus, milliseks kujunevad keeltevahelised suhted noorima, praegu koolieelse ja põhikoolialise põlvkonna jaoks: kas ja millisel tasemel nad eesti keele omandavad, kui palju on nende hulgas eesti keele potentsiaalseid säilitajaid ning keele võimalikke edasiandjaid tulevikus?

Kogukonna taaskujunemisest võib rääkida ka Saksamaa puhul. Sõja-aastatel Eestist Saksamaale jõudnud mitmekümnest tuhandest eestlasest lahkus 1950. aastate alguses umbes 27 000 teistesse riikidesse, Saksamaale jäi mõni tuhat eestlast (Praakli 2016: 15). 2014. aasta lõpus elas Saksamaal 6023 Eesti kodakondsusega inimest: naisi 3927, mehi 2096 (statistilised andmed Praakli 2016: 9, 17–18, vt ka Destatis 2015). Eestlaste arv oli liidumaade lõikes suurim Baieris (1038), Nordrhein–Westfaleenis (1069) ning Baden–Württembergis (949).

Eesti keele kõnelejate kogukondade teket eri paigus on taasiseseisvumise järgselt mõjutanud ka institutsioonilised tegurid, mis on kujundanud nende kogukondade vanuselist, soolist ning hariduslikku struktuuri. Nii on kogukondi, mis on liikmete taustalt ühtlasemad (Belgia, Luksemburg, Saksamaa), teisi iseloomustab suurem heterogeensus (Soome); on kogukondi, millele on väljaspoolt praktiliselt kõikidel ligipääs (Soome), on suletumaid kogukondi (nt Belgia, Luksemburg), millele juurdepääsu piiravad välised tegurid, näiteks institutsionaalsed asjaolud. Euroopa Liidu struktuuride, esinduste ja rahvusvaheliste organisatsioonide koondumine Belgiasse ja Luksemburgi on tinginud küll vajaduse eestikeelse tööjõu, kuid spetsiifilisemate oskuste, haridusliku ettevalmistuse (valdavalt kõrgharidus) ning väga hea võõrkeeleoskusega töötajaskonna järele. Belgia ja Luksemburgi eestikeelsed kogukonnad ongi kujunenud eeskätt eri institutsioonide vajadustest. Belgia paarituhandelisest eestlaskonnast enamik töötab Euroopa Liidu institutsioonides, Eesti esindustes või muudes rahvusvahelistes organisatsioonides. Sama iseloomustab „nooremaid“ eestikeelseid kogukondi Ameerika Ühendriikides ja Suurbritannias (eeskätt Suur–Londoni piirkond), mille eestikeelsed kogukonnad on saanud täiendust rahvusvahelistes organisatsioonides ning ettevõtetes (eeskätt IT alal) töötavate ja ülikoolides õppivate 20–30-aastaste noorte näol. Samas tuleb eeskätt Belgia ja Luksemburgi eesti kogukondade puhul rõhutada asjaolu, et liikmeskonna poolest on need n-ö vahelduva iseloomuga ning pidevalt muutuvad, kuna alalise elanikkonna kõrval on rohkesti neid, kes, tingituna töösuhte laadist või õpingutest viibivad seal ajutiselt. Teisalt eristuvad Belgia, Luksemburg ja kindlasti ka Soome muudest eesti keskustest selle poolest, et on keelelises mõttes rohkem kui teised seotud keele tuumikala, Eestiga, kuna saavad pidevalt vahelduva või uueneva elanikkonna näol tuumikalalt vajalikku toetust juurde. Euroopa Liidu ametliku keelena on eesti keel Belgias ja Luksemburgis institutsionaalses suhtluses ilmselt ka rohkem kuuldav ja nähtav kui kusagil mujal.

4.3. Muutused eesti kogukondades ja eesti keele oskus

Institutsionaalsete tegurite mõjust ei saa mööda vaadata ka Austraalia ja Kanada puhul. Mõlema riigi eesti kogukonnad on viimastel aastatel saanud täiendust 18–30-aastaste (Austraalia) ning 18–35-aastaste (Kanada) eestlaste näol. 2005. aastal jõustus Austraalia töö- ja puhkeviisade kokkulepe; 2010. aastal leppisid Eesti ja Kanada kokku noortevahetuse programmis, mis lubab igal aastal reisimise, töötamise või praktika eesmärgil riiki siseneda 125 Eesti noorel. Alates 2005. aastast on Austraalia väljastanud Eesti kodakondsusega noortele vanuses 18–30 eluaastat 9204 tööviisat, 2015. aastal viibis riigis sel alusel 1270 noort (Välisministeerium 2016). Kanadasse on Eesti meedia andmeil aastatel 2010–2013 tööviisaga reisinud umbes 400 eestlast. Kuna mõlemad riigid pakuvad noortele üsnagi lihtsaid riiki sisenemise võimalusi, on nende populaarsus noorte hulgas mõistetav. Kuigi nii Austraalia kui ka Kanada seavad riigis viibimiseks ranged ajalised raamid (aasta kuni kaks), on paljud noored sinna kas õppimise või töötamise eesmärgil või perekondlikel põhjustel püsivalt elama jäänud. Austraalia ja Kanada nooremad eesti kogukonnad ongi taustalt ilmselt kõige ebaühtlasemad ning tihti on nendesse riikidesse siirdunud kas kohe pärast gümnaasiumi lõpetamist, ametikoolidest või ülikoolidest. Usutavasti on keeleliste valikute osas kõige mitmekeelsemad need kogukonnad, kus eesti keele kõrval (või ka asemel) on peamiseks suhtluskeeleks inglise keel ning kelle identiteet tugineb pigem globaalsetele ja kosmopoliitsetele hoiakutele.

Eesti keskused on peaaegu kõikjal linnakesksed (v.a Venemaal). Koondumine suurlinnadesse on tihendanud kogukondade kohapealset koostööd Eesti saatkondade ja esindustega. Teisalt on paljude eesti keele kõnelejate puhul muutunud nende tunnetuslik side päritolu ja kuuluvusega ning eelistatakse pigem pidada end maailmakodanikuks. Riikides, kus eesti keele kõnelejate arv on suurem (Soome) või mida iseloomustavad suuremad geograafilised vahemaad (Saksamaa, Ameerika Ühendriigid), ei moodusta eesti keele kõnelejad ka ühte ainust kogukonda, vaid jagunevad kas eri piirkondade (sh linnad, linnaosad, küla) või tegevusalade kaupa väiksemateks kogukondadeks. Seega võib ühes riigis eksisteerida mitmeid eesti (keele) keskusi.

Kogukondade sisemist toimimist ja eesti keele säilimist on väljaränne mõjutanud kaheti. Juurdetulijad on liitunud pagulaspõlvkondade loodud struktuuridega, võttes omaks ja jätkates kogukondades aastakümnete jooksul väljakujunenud tegevusi omakultuuri- ja haridusloomes ning muudel ühiskondlikel aladel. Siinkohal on heaks näiteks Ameerika Ühendriigid, Kanada ja Rootsi, mis esindavad järjepideva, toimiva professionaalse tegevusega kogukondlikke struktuure (seltsid, koolid, lasteaiad), mille tegevuses juhendatakse ühistest eesmärkidest, väärtustest ja arusaamadest eesti keele arendamisel ja korraldamisel. Kõikjal pole uute tulijate liitumine mõistagi nii valutult läinud või ehk pole

üldse õnnestunud, mistõttu on vanade struktuuride kõrval tekkinud uusi (nt Soomes, Saksamaal, Suurbritannias). See iseloomustab eriti Soomet, kus institutsionaalsete kultuurikorraldajate kõrval on aktiivset kultuurialast tegevust alustanud erarahastust kasutavad aktiivrühmad, kes korraldavad ülesoomelisi ühisüritusi (jaanituled, klubiüritused jne) ning vahendavad Soome eesti muusikuid, teatrietendusi jne.

Traditsiooniliste kogukondade kõrval on tekkinud n-ö virtuaalkogukonnad, s.t eri riikide või sama riigi eri piirkondade eesti keele kõnelejaid koondavad suhtlusgrupid sotsiaalmeedias (ennekõike Facebookis). Näiteks Soomes elavate või Soomega seotud eesti keele kõnelejate peamiseks suhtlus- ja teabekanaliks on rohkem kui 33 000-liikmeline suhtlusgrupp Facebookis (Fin-Est Eestlased Soomes). Keelekasutuse toetajana on virtuaalkogukondadel kanda oluline roll: need loovad platvormi eestikeelseks suhtluseks, suurendavad ja toetavad eesti keele kasutamise võimalusi, sh keele kirjalikku kasutust, võrgustike avatus tagab keelekasutuse mitmekesisuse. Veebiruumi laienenud suhtluskeskkonnad vahendavad uusi kontakte ning aitavad säilitada kontakte lähivõrgustikega, vähendades samal ajal ruumilist ja ajalist distantssi Eesti ja eesti keelega. Siiski: kuigi piltlikult öeldes on Eesti ja eesti keel mõne kliki kaugusel, eeldab see juurdepääsu veebile ning selle kasutamisoskust.

Kogukonnad on ka laienenud väljapoole. Eesti kogukondade liikmeteks ei ole üksnes eesti päritolu inimesed, vaid ka estofiilid (nt Soomes, Kanadas, Saksamaal, Suurbritannias) ning kogukondadega muudel asjaoludel seotud – Belgias ja Luksemburgis näiteks eesti keelt oskavad ja selles suhtlevad kolleegid, ametnikud, tõlgid, tõlkijad jne. Ehkki eri rühmade vahelist suhtlust vahendavad pigem inglise, prantsuse või saksa keel, pole selles rollis (nt töökeelena) välistatud ka eesti keel. Sellega jõuame probleemini eesti kõnelejate arvu hindamisel: lähtuda ei saa vaid keelestatistikates esitatust, eesti keele kõneleja ning end eesti keelega seostav võib olla ka see keelekõneleja, kelle jaoks eesti keel on tegelikult võõrkeel.

Eesti keele positsioon on riikide lõikes mõistagi erinev. Näiteks Saksamaa sadade sisserännanute emakeelte seas kuulub eesti keel kõnelejate arvult väikseimate, Soomes jällegi suurimate hulka, saades arvukalt eestikeelselt kõnelejaskonnalt keelele rohkem toetust kui Eestist geograafilises mõttes kaugemal paiknevad kogukonnad. Kuigi ka Belgia ja Luksemburgi kogukonnad jäävad Eestist eemale, on sealsetes keskkondades keel jällegi paremini kaitstud kui mõnes teises kohas: kõnelejaid on küll vähem kui Eestile lähemates riikides, kuid keele kõnelejad on keele tuumikalaga tihedas kontaktis tööalaselt ning eri võrgustike kaudu. Eesti keele kuuldavus ja nähtavus avalikus ruumis on suurim Soomes, eriti Helsingis. Sellest, et eesti keel ja eesti keele kõnelejad on Soomes lõplikult kanda kinnitanud,

andsid kõige selgemalt märku Eesti sotsiaaldemokraatliku erakonna riigikogu valimiste (2015) eestikeelsed välireklaamid Helsingi kesklinnas.

4.3.2. Eesti keele oskus ja keelevalikud

Üksikisiku tasandil mõjutavad kõneleja keeleoskuse arengut kohapealsete eestikeelsete võrgustike olemasolu ja kõneleja juurdepääs neile, eestikeelse hariduse ja kultuurisündmuste kättesaadavus, isiklikud kontaktid Eestiga ning suhtumine ja hoiakud laiemas mõttes. Küsimusele, milline on või peaks olema väljaspool Eestit elavate eesti keele kõnelejate eesti keele oskuse tase, pole võimalik ühest vastust anda, sest tekib mitmeid küsimusi: mis tasemel keeleoskust ja mis eesmärkidel üldse vajalikuks peetakse, kas väljaspool Eestit elav eesti keele kõneleja peaks tundma eesti allkeeli, murdeid ja erialakeelt?

Väljaspool Eestit elavate eesti keele kõnelejate eesti keele oskust on põhjalikumalt uuritud Rootsi (Raag 2010 ja sealsed viited), Saksamaa ja Soome eesti kogukondades (ELDIA 2010–2013; www.eldia-project.org; vt Praakli 2016, Praakli 2017).

ELDIA uuringus osales 171 Soomes ja 71 Saksamaal elavat eesti keele kõnelejat. Kuigi enamik (rohkem kui 90%) pidas oma emakeeleks eesti keelt, polnud eeskätt vanima põlvkonna jaoks ajalise ja geograafilise distantsi tõttu keele tuumikalaga emakeele määramine alati lihtne. Mitmete Saksamaal ja Rootsis sündinud või üles kasvanud respondentide suhe eesti keelega oli oluliselt tugevam kui nende tegelik keeleoskus ning kuigi riigi enamuskeelt (saksa, rootsi) osati paremini kui eesti keelt, määratlesid respondendid enda keelelist identiteeti eesti keele kaudu. Seega võib eesti keel olla identiteedi osa ka siis, kui kõneleja ei räägi seda emakeelena (lähemalt Praakli 2016: 47–49 ning sealsed näited ja kommentaarid intervjuudest).

Eesti keele oskuse taseme hindamiseks paluti kõiki del uuringus osalenutel valida viie etteantud valiku seast see hinnang, mis vastanu arvates tema eesti keele oskuse taset kõige paremini iseloomustab. Valikuteks olid: „vabalt“, „hästi“, „mõnevõrra“, „halvasti“ ja „üldse mitte“. Kõiki keele osaoskusi – arusaamine, lugemine, rääkimine, kirjutamine – paluti hinnata eraldi. Eesti keele kõrval paluti hinnata ka mõlema riigi enamuskeele (soome, saksa), inglise keele ja teiste võõrkeelte oskust.

Uuringus osalenud eesti keele kõnelejad arvasid suuremalt jaolt, et oskavad eesti keelt kõikide osaoskuste lõikes üldiselt kas „vabalt“ või „hästi“. Kõrgeimad hinnad anti arusaamisoskusele, mõnevõrra madalamad kirjutamisoskusele.

Peaaegu kõik vastanud arvasid, et saavad eesti keelest aru „vabalt“ (92% Soome, 94% Saksamaa) või „hästi“ (8% Soomes, 1% Saksamaal), üksikud pigem „halvasti“ (4% Saksamaa). Ka suutlikkusele eesti keeles rääkida ja lugeda anti kõrgeimad hinnad. Enamik vastanuist loeb (90% Soome, 94% Saksamaa) ja räägib eesti keelt raskusteta (89% Soome; 94% Saksamaa). Madalamad hinnad anti kirjutamisoskusele, kuigi ka selle osaoskuse puhul arvas enamik, et kirjutab eesti keeles „vabalt“ (82% Soome; Saksamaa 84%) või „hästi“ (14% Soome, 13% Saksamaa).

Tabel 4.3.1. Soome: Eesti keele kõnelejate hinnangud eesti keele oskusele

Eesti keel	Vabalt	Hästi	Mõnevõrra	Halvasti
Arusaamine	92,0%	8,0%	–	–
Lugemine	90,0%	9,5%	1,0%	–
Rääkimine	89,0%	10,0%	1,0%	–
Kirjutamine	82,0%	14,0%	4,0%	–

Allikas: ELDIA (2010–2013) uuring.

Tabel 4.3.2. Saksamaa: Eesti keele kõnelejate hinnangud eesti keele oskusele

Eesti keel	Vabalt	Hästi	Mõnevõrra	Halvasti
Arusaamine	94,0%	1,0%	–	4,0%
Lugemine	94,0%	3,0%	–	3,0%
Rääkimine	94,0%	3,0%	–	3,0%
Kirjutamine	84,0%	13,0%	–	3,0%

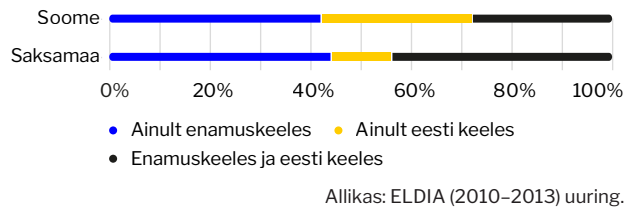
Allikas: ELDIA (2010–2013) uuring.

Kõnelejale harjumuspärase keeleolukorra muutumine ning vajadus sihtriigi enamuskeele omandamise järele tõstatab varem või hiljem küsimuse emakeele isiklikust tähendusest ning seda puudutavatest valikutest: kas ja kuidas tagada keele põlvkondlik ülekandmine või kas seda üldse teha? ELDIA tulemustele toetuvalt kasutavad ligi pooled (42%) Soome eestlastest partneriga (abikaasa, elukaaslane) kas ainult soome keelt või mingit muud võõrkeelt; veidi rohkem kui veerand (28%) suhtleb kahes keeles, enamasti soome ja eesti keeles; 30% ainult eesti keeles. Saksamaa eestlaskonna seas kasutati ligi pooltel juhtudel (44%) vähemalt kahte keelt, millest üks oli saksa keel, teine enamasti eesti keel (mingis ulatuses või ülesannetes), teist samapalju (43%) suhtles partneriga kas ainult saksa keeles või mingis muus võõrkeeles, eesti keelt kasutas partneritevahelise ainsa suhtluskeelena 13% vastanuist.

Keele põlvkondliku ülekande osas on mõistagi olulisim see, millises keeles suhtlevad vanemad oma lastega. Saksamaal kasutasid lapsevanemad lastega enamasti ainult eesti keelt (u 50% vastanuist), 30% saksa ja eesti keelt, 20% ainult saksa keelt. Soome puhul oli ülekaalus

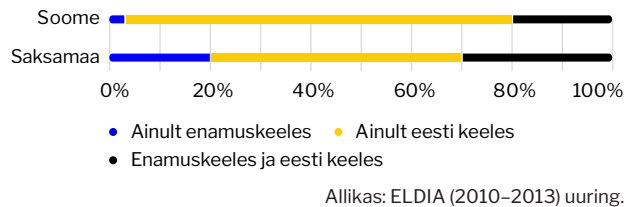
4.3. Muutused eesti kogukondades ja eesti keele oskus

Joonis 4.3.1. Suhtluskeele valik partneriga

Allikas: ELDIA (2010–2013) uuring.

Joonis 4.3.2. Suhtluskeele valik lapsega/lastega

Allikas: ELDIA (2010–2013) uuring.

(77%) ainult eesti keele kasutamine, 20% soome ja eesti keelt, ainult soome keelt kasutas viis eesti keele kõnelejat (3%).

ELDIA ühe lõppjärelendusena jäi kõlrama, et Soomes ja Saksamaal elavad eesti keele kõnelejad peavad nii suulises kui ka kirjalikus suhtluses eesti keele oskust väga heaks, kuid napib võimalusi (kus, kellega, millal) ja vahendeid eesti keele kasutamiseks (nt eestikeelse ilukirjanduse, trükimeedia ja õppematerjalide kättesaadavus, juurdepääs õpetuskohtadele, kultuuriüritustele jne). Nagu tulemustest nähtub, on Saksamaal ja Soomes elavate eesti keele kõnelejate peresisesed keelevelikud enamasti mitmekeelsed, ainult eesti keele või ainult uue sihtkeele kasutamine on harvem kui kahe või enama keele kõrvuti kasutamine. Tõsi: ka ainult eestikeelse suhtluse järele on perede valikutes vähem ruumi.

Kuigi sõjajärgsete eesti kogukondade (eeskätt Rootsi, Ameerika Ühendriigid, Kanada, Inglismaa, Saksamaa) liikmete keelelised valikud annaksid 60–70 aasta pikkust ajaperioodi silmas pidades väärtuslikku teavet eesti keele kõnelejate keelelise käitumise ning keelehoiakute kohta, puuduvad selleks järjepidevalt kogutud keeleandmed. Üksikuid uurimusi, mis aitavad üldpilti täiendada, siiski leidub (Praakli ja Viikberg 2010).

Üksikasjalikke andmeid eri põlvkondade eesti keele oskuse taseme ja kasutuse kohta leidub näiteks Rootsi eestlaskonna kohta. Kuigi eelmised uuringud jäävad aastakümnete taha (1981–1982; Raag 2010 ja sealsed viited), pole põhjust arvata, et põlvkondade lõikes võiks rootsi ja eesti keele kasutuse suhe olla praegu muutunud. Rootsi eestlaskonna eesti keele oskuse tase on olnud ebahütlane nagu mujalgi: vanem põlvkond (s.t Eestis sündinud ja hariduse omandanud) valdab eesti keelt paremini ja sujuvamalt kui rootsi keelt, Rootsis sündinud ja hariduse omandanud kõnelevad paremini rootsi keelt. Mida noorem kõneleja, seda piiratum on tema eesti keel nii grammatiliselt kui ka sõnavaraliselt ning vastupidi: mida vanem kõneleja, seda puudulikum

on tema rootsi keele oskuse tase (Raag 2010: 402 ja sealsed viited). Keelevelikute lõikes on eesti ja rootsi keele igapäevase kasutuse suhe tasakaalus vanemal põlvkonnal (sündinud ja omandanud hariduse Eestis), nooremaid põlvkondi (saabunud lapsena või sündinud Rootsis) iseloomustab tugev rootsi keele kasutuse ülekaal. Kui vanema põlvkonna keelejuhtidest kasutas eesti keelt iga päev 92%, siis noorematest vastavalt 54% ja 53%, umbes veerand vastanuist (23% ja 31%) vaid mõni kord nädalas (Raag 2010: 401).

Ka Ameerika Ühendriikide pagulaskogukondade esimest põlvkonda iseloomustab eesti keele kõrge väärtustamine ning orienteeritus keele säilitamisele, prestiižne on purism. Noorema põlvkonna jaoks on keeleoskus küll oluline, kuid mitte tingimata primaarne, keelel on rohkem sümboolne (integratiivne) kui praktiline (instrumentaalne väärtus (Kivik 2010: 227–228). Põhja-Inglismaa eesti kogukondade mitmekeelsust uurinud Katrin Hiitami (2010: 320–321) tulemused räägivad samadest tendentsidest: esimene põlvkond väärtustab ja tähtsustab eesti keelt, teine põlvkond oskab eesti keelt juba suhteliselt piiratud, inglise keelest on kujunenud dominantne keel; teise ja kolmanda põlvkonna suhtluses minnakse sageli üle ühelt keelelt teisele; vanemajäreltulijate vahelises suhtluses on kasutusel mõlemad keeled (vanemal eesti, nooremal inglise). Täielikult kakskeelseks peavad end mõne teise, kuid mitte esimese ega kolmanda põlvkonna esindajad; esimese põlvkonna domineerivaks keeleks on eesti, teisel ja kolmandal inglise keel (Hiitam 2010: 320–321).

Seega võib ka pagulaspõlvkondade näitel rääkida keelevahetusest nooremates põlvkondades, mis omakorda tähendab seda, et ka keele kestlikkuse jaoks tarvilik vundament, nagu omakeelsete institutsioonide loomine (koolivõrgustik, seltsid ja ühingud, kodanikuaktivism, piirideülene koostöö eri keskuste vahel, keele ja kultuuri kõrge väärtustamine) ei pruugi olla piisav keele kestlikkuse ning põlvkondliku ülekande tagamiseks, vaid ka nendes tingimustes teisesid juba teise põlvkonna etniline ja keeleline identiteet ja keeleoskus väga kiiresti. Kuigi eesti keelele oli suuremates pagulaskeskustes institutsionaalne toetus tagatud, olid paljude kõnelejate silmis (vt näited 1–2) eesti keele puhul esindatud vaid integratiivsed omadused ehk tunnetuslik side keelega, kuid vajaka jäi instrumentaalsetest, nagu keele kasu, kasulikkus ning väärtus laiemas mõttes (nt tööturukeelena), mõningatel juhtudel ka valitsenud poliitiline olukord, nagu on peresisesed keelevelikuid selgitanud mitmed pagulaspõlvkondade esindajad (Praakli 2016: 60, 64).

- (1) Milleks eesti keelt õppida, kui Eesti on okupeeritud maa?
- (2) See ei olnud populaarne kuuekümnendatel aastatel, seitsmekümnendatel aastatel, ei olnud populaarne. Lihtsalt sa pidid sulama sisse, see oli nii Rootsis kui ka Saksamaal.

Vaadakem Eestist väljarännanute keelelisi arenguid laiemas kontekstis, Austraalia ja Rootsi soomekeelsete kogukondade näitel. Austraalia soomekeelsete kogukondade uurija Magdolna Kovácsi (2004: 217–218) andmed viitavad nooremates põlvkondades selgele keelevahetusele inglise keele kasuks: kui enamik (74%) esimesest põlvkonnast kasutas argisituatsioonides peamiselt soome, siis teine põlvkond ülekaalukalt (79%) inglise keelt. Märke austraaliasoomlaste keelevahetusest võis Kovácsi hinnangul täheldada juba aastakümneid tagasi, mil soome keele oli inglise keele vastu vahetanud 25% esimesest, 41% teisest ning valdav enamik (93%) noorematest põlvkondadest.

Heitkem pilk ka rootsisoomse keele seisundile. Eeskätt majanduslikest põhjustest tingitud väljaränne Soomest Rootsi algas 1960. aastatel. Esimese ja teise põlve rootsisoomlaste arv on umbes 446 000 (Ilmasti 2006: 15–16 ja sealsed viited), soome keele rääkijaid on meedia andmeil hinnanguliselt umbes 200 000 (MTV 2016). Huss ja Wande (2007: 287) peavad rootsisoomse keelt ohustatud keeleks: suur osa rootsisoomlastest on õppinud esimese keelena soome keelt ning seostab seda rootsisoomse identiteediga, kuid kasutab igapäevaelus rootsi keelt, mida osatakse paremini kui soome keelt. Seost võib näha ka vanusega: soome keele kõnelejad on ennekõike vanemad inimesed. Sally Boydi uuringule tuginevalt (viidatud Huss ja Wande 2007: 287–288 järgi) on keelevahetus käimas teises ja kolmandas põlvkonnas, eriti noorte hulgas. Laste keelevalikute osas oli soome keele positsioon halvim nendes peredes, kus vanemad rääkisid erinevaid emakeeli (soome ja rootsi). Samas viitavad mitmed uurimused soome keele väärtustamise tõusule viimastel aastakümnetel (lähemalt Ilmasti 2006: 19–20). Selleks on mitmeid põhjusi: soomekeelse koolihariduse ja mitmekeelsuse hindamine, soome keele kasutamise suurenemine hariduses, meedias ja mujal avalikkuses ning teadushuvi tõus rootsisoomse keele vastu (Ilmasti 2006: 19–20 ja sealsed viited).

4.3.3. Eesti keele õpetamine

Eesti keele ja kultuuri toetamiseks on loodud kõikides suuremates kogukondades mitmeid struktuure, mis on üles ehitatud eeskätt laste keelelisi vajadusi silmas pidades. Eesti keele ja kultuuri õppimise võimalusi pakuvad nii kohalikud eesti seltsid, nädalalõpukoolid, lasteringid, lasteaiad, täienduskoolid, rahvaülikoolid ja keeltekoolid. Eesti keele õpet pakuvad ka mitmed üldhariduskoolid Soomes, Rootsis, Lätis ja Venemaal, Euroopa Koolid Belgias, Luksemburgis ja Saksamaal ning umbes 30 kõrgkooli-ülikooli. Eesti keele õpe toimub erinevates vormides ja mahus ligi sajast õpetuskeskuses üle maailma. Õpetuskeskuste detailse loetelu leiab Eesti Instituudi veebilehelt.

Kui „vanades“ kogukondades on eestikeelse hariduse korraldamisel aastakümnete jooksul välja kujunenud toimivad haridusstruktuurid (nt Ameerika Ühendriikides, Kanadas, Rootsis, Suurbritannias, Taanis, Teise maailmasõja järgselt paarkümmend aastat ka Saksamaal), mis on taganud eesti keele õpetamise järjepidevuse ning harjumuspärastanud eesti keeles suhtlemist, siis uute kogukondade puhul (eeskätt Soome) on eesti keele õppe korraldus alles selgemaid jooni võtmas, kuigi nii mõneski „uuemas“ kogukonnas on eesti koolid tegutsenud juba kümmekond aastat. Nii näiteks avati Euroopa Liidu idalaienemise järgselt eesti kool Hamburgis, mõned aastad hiljem Berliinis, Frankfurdis ja Kölnis; aastal 2011 Brüsselis.

Haridusstruktuuride olemasolu ja kättesaadavuse osas on praegu kõige haavatavamas seisus eesti keele kõnelejate arvult suurimas riigis, Soomes elavad eestlased. Samas tuleb tõdeda, et eriti just n-õ hilisemad sisserännanud ei pruugi ka olla kursis keeleaktivistide tegevusega, niisamuti ollakse vähem (või üldse mitte) teadlikud haridusvaldkonna seadusandlusest ning oma õigustest emakeelse hariduse saamisel. Soome üldhariduskoolidest on eestikeelses aineõppes võimalik õppida vaid Latokartano põhikoolis Helsingis, mille soome-eesti kakskeelse õppe suunal õpib umbes 120 eesti taustaga õpilast (Latokartano kooli andmed aastal 2015). Helsingis tegutseb eestikeelne eralasteaed (Annin lastentarha) ning on mitmeid mängu- ja lauluringe. Soome riik toetab ka sisserännanute laste oma emakeele õpet (maht kaks tundi nädalas).

Välisriikides elavate eesti keele kõnelejate keeleoskuse ja keeleõppe toetamise seab üheks tegevusemärgiks ka „Eesti keele arendamise strateegia 2011–2017“. Selles nimetatakse meetmeid eesti keele oskuse säilitamiseks ning kirjeldatakse tegevus- ja toetusviise õppe korraldamiseks. Välisriikides elavaid eesti keele kõnelejaid toetab Eesti eeskätt rahvuskaaslaste ja eesti keele akadeemilise välisõppe programmi kaudu. Toetustegevust korraldavad, vahendavad ja rahastavad haridus- ja teadusministeerium, kultuuri- ja välisministeerium, Eesti Instituut, kohapealsed institutsioonid välisriikides (kohalikud omavalitsused, kultuuri- ja haridusosakonnad, seltsid jne). Eesti riigi rahastatud tegevusest võib nimetada õppematerjalide ning haridus- ja kultuuriprojektide rahalist toetamist (keelelaagrid, ekskursioonid) ning õpetajate täiendkoolituste ja teadusürituste korraldamist. 2014. aastal alustas Helsingi Eestikeelse Hariduse Seltsi eestvedamisel tegevust Üleilmakool, mis pakub e-õppe vormis kursuseid (eesti keel, kirjandus, ajalugu, maatundmine, matemaatika) väljaspool Eestit elavatele 5.–9. klassis õppivatele eesti keelt kõnelevatele õpilastele. 2016. aastal õppis Üleilmakoolis 125 eesti päritolu õpilast paarikümnest riigist.

Kokkuvõte

Keeled muutuvad ja arenevad vastavalt nende kasutajate vajadustele keskkonnas. On selge, et mingites kogukondades keel säilib või säilib paremini, teistes on olemas eeldused keelevahetuseks (elukeskkond, suhtlusvõrgustike puudumine, hoiakud, perekondade keelepoliitika, geograafiline distants keskustega jne). Seda, milliseks kujuneb eesti keele tulevik ühes või teises keskkonnas, on keeruline ette näha. Heaks peeglikuks võiksid olla sõjajärgsed pagulaskogukonnad, mis lubavad ennustada, milline võib olla eesti keele elukäik võõrsil: kas ja millistes kogukondades ja millistel tingimustel on suudetud tagada keele säilitamiseks vajalikud tingimused ning seeläbi keele edasikestvus. Samas tuleb aga meeles pidada, et sõjajärgsete pagulaskogukondade poliitiline ja sotsiokultuuriline situatsioon oli sootuks teistsugune ning ennast tunti Eesti Vabariigi järjepidevuse edasikandjana, mille üheks oluliseks tähistajaks oli ka eesti keele kõrge väärtustamine ning identiteedi peamiseks tunnuseks pidamine. Ja nagu on teada, ei suutnud ka need tegurid takistada juba teises põlvkonnas eesti keele oskuse vähenemist, kadu ning enamuskeelele üleminekut.

Kuigi eesti kogukondades kasutatakse omavahelises suhtluses üldiselt ikkagi eesti kõnekeelt, mille kasutamist toetavad ka tugevad eestikeelsed lähivõrgustikud, nähtub mõneti vastuoluline suhe sama põlvkonna esindajate hoiakutes ja arusaamades emakeele ülekande olulisuse osas lastele. Perekondade keelepoliitikates jääb laste eesti keele kasutamise toetamine tihtipeale pigem teisejärguliseks küsimuseks ning põhiorhk suunatakse uue riigikeele kiirele õppimisele ja enamuskeelsete võrgustike loomisele. Kuigi lastega suheldakse eesti keeles (või tehakse seda mingil määral), ei peeta alati oluliseks või ei osata näha vajadust keeleoskuse teadlikuma arendamise järele (nt osavõtt eesti keele tundidest ja keelelaagritest, eestikeelse kirjanduse ja meedia tarbimine, kultuuriüritustel osalemine jne). Eesti keele püsimise osas ongi üheks võtmeküsimuseks eesti keele põlvkondliku ülekande õnnestumine: vanemate suutlikkus ja soov keelt edasi anda ning laste soov keelt vastu võtta. Keele püsimise suurimaks ohustajaks on laste kõrvalejäämine, kaugenemine või eemaldumine keelest, teisisõnu: see, milliseks kujuneb laste kui keele potentsiaalsete edasiandjate suhe eesti keelega. Üheks võtmeteguriks on ka isiklike suhtluskontaktide olemasolu, Eesti külastamine, regulaarne suhtlus Eestis elavate sugulaste-sõpradega.

Keel kestab edasi, kui selle kestmiseks on loodud vajalikud tingimused. See tähendab vaimset ja finantsilist toetust kogukondadele, nende liikmete teavitamist ja motiveerimist, keele- ja kultuurialaste tegevuste toetamist (keeleõpe, kultuuriüritused, estofiilide tegevus jne), kogukondade institutsionaalset arendamist, kodaniku-

algatuste ning aktiivrühmade laiemat toetamist ja nende tegevuse tunnustamist. Võtmeteguriks võib osutuda ka Eesti riigi kohalolu tunnetamine.

Viidatud allikad

- Destatis (2015). *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Ausländische Bevölkerung Ergebnisse des Ausländerzentralregisters*. Fachserie 1 Reihe 2. 2014. Wiesbaden: Statistisches Bundesamt: Wiesbaden.
- Ethnologue (2017). Ethnologue. Languages of the World. <https://www.ethnologue.com>.
- Hietam, K. (2010). Eestlased ja eesti keel Põhja-Ingliismaal. – Kristiina Praakli ja Jüri Viikberg (toim.). *Eestlased ja eesti keel välismaal*, 305–340. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Huss, Leena ja Wande, Erling (2007). Orastava emansipaatio? – Marianne Junila ja Charles Westin (toim.). *Kahden puolen Pohjanlahtea II. Pohdintoja siirtolaisuudesta, vallasta ja merkityksestä*, 253–297. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ilmasti, L. (2006). Ruotsinsuomen ominaispiirteitä. Näkökulmana mahdollisten paluumuuttajien kielellinen sopuettuminen ja sen tukeminen. *Web Reports no 16. Siirtolaisuusinstituutti. Pro gradu -tutkielma*. http://www.siirtolaisuusinstituutti.fi/files/pdf/webreport/webreport_016.pdf.
- Kovács, M. (2004). Australiansuomalaiset kielenvaihdon kynnyksellä. – *Virittäjä* 2, 200–223.
- Kälissaar, T. (2010). Eestlased ja eesti keel Saksamaal. – Kristiina Praakli ja Jüri Viikberg (toim.). *Eestlased ja eesti keel välismaal*, 433–452. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- MTV (2016). Suomen kieli katoaa Ruotsista? Kielitaito ei ole säilynyt muuttajien lapsilla eikä lapsenlapsilla. <http://www.mtv.fi/uutiset/kotimaa/artikkeli/suomen-kieli-katoaa-ruotsista-kielitaito-ei-ole-sailynt-muuttajien-lapsilla-eika-lapsenlapsilla/5833550>.
- Praakli, K. (2016). Eesti keel Saksamaal. *ELDIA uurimisaruanne. Studies in European Language Diversity* 30.2. Wien: Austria. <https://phaidra.univie.ac.at/view/o:439341>.
- Praakli, K. (2017). Eesti keel Soomes. *ELDIA uurimisaruanne. Studies in European Language Diversity* 29.2. Wien: Austria. Ilmumas.
- Praakli, K. & Viikberg, J (2010). Eestlased ja eesti keel välismaal. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Raag, R. (2010). Eestlased ja eesti keel Rootsisis. – Kristiina Praakli ja Jüri Viikberg (toim.). *Eestlased ja eesti keel välismaal*, 385–430. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- REL (2000). Statistika andmebaas. Rahva ja eluruumide loendus. Rahvus. Emakeel. Võõrkeelte oskus. RL223: RAHVASTIK ELUKOHA JA EMAKEELE JÄRGI. http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvaloendus/REL2000/15Rahvus._Emakeel._Veerkeelte_ oskus/15Rahvus._Emakeel._Veerkeelte_ oskus.asp.
- REL (2011). Rahva- ja eluruumid loendus 2011. Eestis räägitakse emakeelena 157 keelt. http://www.stat.ee/64628?parent_id=32784.
- Tilastokeskus (2016). Tilastokeskuksen PX-Web-tietokannat→Px-Web StatFin→Väestö→Väestörakenne. <http://www.tilastokeskus.fi/tup/tilastotietokannat/index.html>.
- Välisministeerium (2016). Austraalia. <http://www.vm.ee/et/riigid/australia?display=relations#eestlased>.

4.4. Eesti keele õiguslik ja tegelik staatus Eesti tööturul

Mart Rannut

Sissejuhatus

Artiklis analüüsitakse riigikeeleoskuse nõuet, selle põhjendatust ja toimimist Eesti tööturul ning elanike suhtumist sellesse. Samuti uuritakse riigikeeleoskuse mõju tööturul, keelelist ettevalmistust tööturule sisenemisel ja keeleoskuse suurendamist tööjõulisele elanikkonnale suunatud keelekursustel. Lühidalt kirjeldatakse ka teiste keelte kasutamist töökeskkonnas, nende suhteid omavahel ja riigikeelega, nende kasutamise põhjuseid, valdkondi ning regioone ja haridussüsteemi pakutavat ettevalmistust tänapäeva nõuetele vastava mitme keele oskust eeldavale tööturule sisenemiseks.

Keele (funktsionaalsed) kasutusala, nende olemasolu ja prestiiž määravad keele staatuse tervikuna. Kõige olulisemad on need, kus toimib ühiskonna eliit või mis mõjutavad ulatuslikult rahvastikku (nt haridus, meelelahutus, kommunikatsioon). Valdavalt on need seotud töökohtadega, kus kasutatav keel on eelnevalt määratud. Siiski on ohud keele toimimisele ja jätkusuutlikule arengule ühiskonnas erinevad. Keeleline julgeolek on ennekõike ohtude puudumine. Need võivad olla keelevälised (sõjad, looduskatastroofid, epideemiad jm). Keelelist julgeolekut mõjutavaid ohte, mis põhjustavad keelevahetust (keele A asemel valitakse kasutamiseks keel B), on kolme liiki (Rannut jt 2003).

- Territoriaalne oht, kus osal riigi kontrollitavast territooriumist kasutatakse mõnd muud keelt. Sellisel juhul on kerge tekkima keelepõhine vastandus, mis võib kiiresti laieneda ka muudele sotsiaalsetele tunnustele.
- Sotsiaalne oht, kus üks sotsiaalne kiht või rühm ühiskonnas kasutab mõnd muud keelt (nt immigrandid, kes mõningate tegurite koostoimel segregueeruvad, vastandades ennast põhielanikkonnale.
- Virtuaalne oht, mis ei eelda muukeelsete elanikega otsest kokkupuudet, kuid virtuaalset keelekeskkonda loovate vahendite abil (võõrkeelsed teleprogrammid, sotsiaalvõrgustikud ja muud internetivõimalused) ja nende kasutamisel töökeskkonnas (nt globaalsed või regionaalsed teenuste osutamise süsteemid, veebinarid jm rahvusvahelist suhtlust võimaldavad programmid) tõuseb oluliselt seal kasutatavate keelte staatus ning see võib välja tõrjuda vastavates valdkondades seni kasutatavad keeled (nt teaduses, hariduses, meelelahutuses jms).

Keelevahetus ei ole ainult ühe keele asendamine teisega, ennekõike on see riigi ja rahvuse julgeoleku (selle identiteedi ja edasise säilimise), majanduse konkurentsivõime ning alles kolmandaks kultuuri küsimus.

4.4.1. Eesti keele õiguslik olukord

Tööturu (ja riigi kui terviku) tõhusa toimimise keelepoliitiline tingimus on ühtse keele põhimõte (nn *common language principle*, Fishman 1972, 1991), mida maailmas laialdaselt rakendatakse. See põhimõte eeldab riiklikku keelepoliitilist regulatsiooni, mis määrab riigikeele või ametliku keele ja need kattuvad paljudes riikides. Nii ka Eestis on eesti keel põhiseaduslikult riigikeel ja väikimisi esimene ametlik keel. Selles keeles võetakse vastu õigusaktid, toimib parlament ja ametnikkond, kaitseväge, kohtusüsteem ja üldjuhul ka haridussüsteem. Riigikeel on suhtlusvahend juriidiliste ja füüsiliste isikute lävimisel ja asjaajamisel riigiga. Riigile esitatavad ja riigilt saadavad andmed on eestikeelsed. Üldjuhul on ka meedia ja meelelahutus riigikeelne.

Riigikeele regulatsiooni eesmärk on kõrvaldada mitmesugused tõkked suhtluses ja asjaajamises ning luua soodsam foon keelekonfliktide vältimiseks. Õigusriigikeelseks suhtluseks ja asjaajamiseks on ka inimõigus (vt nt Phillipson ja Skutnabb-Kangas 1994, de Varennes 1996), mis põhineb rahvusvahelistel üldaktsepteeritud inimõigusstandarditel, kuid selle konkreetne ulatus on täpsemalt määratletud riigisisese õigusega. Seega hõlmab vastav õigus igasugust asjaajamist, sh ka erafirmade vahel ja nende suhtluses üksikisikutega. Oluline on märkida, et õigus (ja kohustus seda osata) kehtib ka siis, kui vastavas piirkonnas või valdkonnas on riigikeele kõnelejaid vähe ning hakkama saab ka mõne teise keele kasutamisega (nn riigikeele sümboolne funktsioon). Euroopa Inimõiguste kohtus (EIK) käsitles näiteks kaasuses „Groener vs. Ireland“ juhtumit (1989), kui kunstiopetajana töötanud Hollandi kodanik vallandati Dublini koolist iiri keele ebapiisava oskuse tõttu, kuigi õppetöös tal kõnealust keelt vaja ei läinud. Oma lahendis kinnitas EIK asjaomase riigisisese otsuse legitiimsust. Siiski ei ole riigil üldjuhul õigust sekkuda inimeste eraellu. Seega väljaspool eespool nimetatud kasutusalasid on igalühel õigus kasutada endale sobivat keelt, ennekõike pere, sugulaste-sõprade ja rahvuskogukonna piires. Samuti ei nõuta riigikeele oskust kõigilt töötajailt, vaid ainult neilt, kes töötavad seda nõudval ametikohal.

Eestis taaskehtestati eesti keel põhiseaduslikult riigikeelena 1988. aastal. 18. jaanuaril 1989 vastu võetud keeleseadus määratles eesti keele kasutuse suhtluses ja asjaajamises Eestis üldise õigusena. Asjaomane põhimõte on järjepidevalt sisaldunud ka järgnevatel keeleseadustes (1995, 2011). Praegu kehtiva keeleseaduse (2011) § 8 punktis 1 on öeldud: „Igaühel on õigus eestikeelsele suulisele ja kirjalikule asjaajamisele riigiasutuses, sealhulgas Eesti välisesinduses, kohaliku omavalitsuse asutuses, notari, kohtutäituri ja vandetõlgi

juures ning nende büroos, kultuuriomavalitsuses ning Eestis registreeritud muus asutuses, äriühingus, mittetulundusühingus ja sihtasutuses.“ Kõnealuse inimõiguse tagamiseks on riik kehtestanud eespool loetletud asutuste töötajatele keeleoskuse nõuded §-s 23:

- „(1) Avalik teenistuja, riigiasutuse ja kohaliku omavalitsuse asutuse töötaja, samuti avalik-õigusliku juriidilise isiku ja selle asutuse töötaja, avalik-õigusliku juriidilise isiku liige, notar, kohtutäitur, vandetõlk ja nende büroo töötaja peavad oskama ja kasutama eesti keelt tasemel, mis on vajalik teenistuskohustuste või tööülesannete täitmiseks.
- (2) Äriühingu, mittetulundusühingu ja sihtasutuse töötajale ning füüsilisest isikust ettevõtjale ja tema töötajale, samuti seadusest tuleneva kohustusliku liikmesusega mittetulundusühingu juhatuse liikmele kehtestatakse eesti keele oskuse nõuded, kui see on õigustatud avalikes huvides.“

Konkreetselt on avaliku teenistuja, töötaja ja füüsilisest isikust ettevõtja eesti keele oskuse ja kasutamise nõuded kehtestatud Eesti Vabariigi Valitsuse määrusega „Ametniku, töötaja ning füüsilisest isikust ettevõtja eesti keele oskuse ja kasutamise nõuded“ (2011, selle eelkäijad põhinevad kunagisel töökomitee määrusel aastast 1990), lähtudes töö iseloomust ja töö- või ametikoha keelekasutusolukorrast. Kohustusliku keeleoskustaseme määramisel on võetud aluseks Euroopa Nõukogu koostatud Euroopa keeleõppe raamdokumendis määratletud keeleoskustasemed, kus A tähistab algtaset, B kesktaset ja C kõrgtaset. Valitsuse määrusega on keeleoskustasemed kehtestatud miinimumtasemel, seega on tööandjal õigus kehtestada töö- või ametikohale määrukses kehtestatust kõrgem eesti keele oskuse nõue, kuid mitte kõrgem kui C1-tase. Piirang kõrgema eesti keele oskustaseme kontrollimise keelustamiseks kehtestati hilisema seaduseparandusega ning selle õiguslikkus ja mõttekus on endiselt vaieldav: piirang kehtib ainult eesti keele jaoks ega laiene teistele keeltele, samal ajal korraldatakse kõrgema taseme eesti keele eksameid väljaspool Eesti jurisdiktsiooni, nt teeb seda Euroopa Komisjon. Eesti on sellise piiranguga erandlik: Euroopa Liidus korraldatakse C2-taseme eksameid praegu viies riigis, paljudes riikides korraldatakse C1-tasemest kõrgemat keeleoskuse kontrolli.

Vähemalt algtasemel (A-tasemel) keeleoskust nõutakse isikutelt, kelle teenistuskohustused või tööülesanded on konkreetset laadi ja täpselt piiritletud, keelekasutusolukorrad on rutiinsed ning kirjalik töö piirdub tüüpdokumentide koostamise või plankide täitmisega. Niisugused on ennekõike ametiasutuse tehnilist või abistavat laadi tööülesandeid täitvad töötajad, nagu autojuhid, kütjad, paljundajad ja teised sarnased töötajad.

Vähemalt kesktasemel (B-tasemel) keeleoskust nõutakse isikutelt, kelle teenistuskohustused või tööülesanded on mitmekesised ja võivad olla seotud asjaajamise, allüksuse juhtimise või koostööga, samuti tööks vajalike (etteantud sisuga) dokumentide koostamisega. Näiteks nõutakse B1-taset teenindus- ja müügitöötajatelt, sotsiaalhoolekandetöötajatelt, päästetöötajatelt ning üldjuhul suhtlust ja asjaajamist nõudvatelt töökohtadelt eraettevõtluses. B2-taset on üldjuhul vaja valitsusasutuste hallatavate riigiasutuste, kohaliku omavalitsuse ametiasutuste hallatavate asutuste ning avalik-õiguslike juriidiliste isikute ja nende asutuste keskeri- või kõrgharidust nõudvatel töökohtadel töötavatel spetsialistidel.

Kõrgtasemel (C-tase) keeleoskust nõutakse isikutelt, kelle teenistuskohustused või tööülesanded on seotud üksuse juhtimise, tegevuse kavandamise ja koordineerimisega, samuti nõustamise, avalike ettekannete, sõnavõtude ja ametlike kirjalike tekstide koostamisega, seega ametnikelt ja ametiasutuse struktuuriüksuse juhtidelt, nende asetäitjalt ja tippspetsialistidelt, kelle töö on seotud formaalse keele töötluse ja dokumendiloomega või kelle tööalane keelekasutusvaldkond on sisuliselt piiramata.

Ajaloolise ekskursina võib märkida, et eesti keele oskustõudeid on Eestis maksuma pandud teatud ametitele ka varem, nt kehtestas need piiskop Johannes IV Kievel 16. sajandi alguses preestritele. 17. sajandil Rootsi ajal kehtestati keelenõuded riigiametnikele, mis olvat küllaltki tõhusalt toiminud. Vastavat regulatsiooni sisaldav Eesti Vabariigi esimene keeleseadus võeti vastu aastal 1934 ja see jõustus järgmise aasta alguses. Nõukogude okupatsiooni ajal kuni ENSV keeleseaduse vastuvõtmiseni (1940–1941 ja 1944–1989) selge keeleline regulatsioon puudus, enamik keelevalikuid tehti kohalikust või vabariiklikust vs. üleliidulisest alluvusest lähtudes. Kõikides liidulise alluvusega ministeeriumides ja ettevõtetes oli asjaajamiskeeleks vene keel, nõue Eestis eesti keelt osata puudus. Igasugune eesti keele rõhutamine kvalifitseeriti natsionalismina.

Sisserännanud peamiselt venekeelsele rahvastikule (Eesti elanikkonnas tõsis muukeelse rahvastiku osatähtsus 1945.–1989. aastal 2,7%–lt 36%–le) loodi venekeelne lasteaedade, koolide, klubide–ringide ja sotsiaalhoolekande võrk, kus eesti keelt vaja ei läinud. Formaalselt oli küll eesti keel tagasihoidlikkus mahus vene koolide õppekavas, kuid siiski seda tihti ei õpetatud ja mitmel elanikerühmal oli õigus sellest vabastusele (nt sõjaväelaste jt roteeruva elukutsega vanemate lastel). Nõukogude okupatsiooni viimastel aastakümnetel kalduti ka vabariigi tasandil venekeelsele, eriti puudutas see tolleaegset juhtiveliiti – kommunistlikku parteid ja võimustruktuure. Selle kõige tulemusena oskas 1989. aasta rahvaloenduse andmetel enda sõnutsi eesti keelt vaid 14% venekeelsest elanikkonnast.

Tabel 4.4.1. Eesti keeleoskuse tasemed

Algtasemel keelekasutaja	
A1	Mõistab ja kasutab igapäevaseid väljendeid ja lihtsamaid fraase, et oma vajadusi rahuldada. Oskab ennast ja teisi tutvustada ning pärida elukohta, tuttavate inimeste ja asjade järele ning vastata sama ringi küsimustele. Suudab suhelda lihtsas keeles, kui vestluspartner räägib aeglaselt ja selgelt ning on valmis aitama.
A2	Mõistab lauseid ja sageli kasutatavaid väljendeid, mis seostuvad talle oluliste valdkondadega (näiteks info enda ja pere kohta, sisseostude tegemine, kodukoht, töö). Tuleb toime igapäevastes suhtlusolukordades, mis nõuavad otsest ja lihtsat infovahetust tuttavatel teemadel. Oskab lihtsate fraaside ja lausete abil kirjeldada oma perekonda, teisi inimesi ja elutingimusi ning väljendada oma vajadusi.
Iseseisev keelekasutaja	
B1	Mõistab kõike olulist endale tuttavatel teemal, nagu töö, kool, vaba aeg vm. Saab enamasti hakkama välisriigis, kus vastavat keelt räägitakse. Oskab koostada lihtsat teksti tuttav või enda jaoks huvipakkuval teemal. Oskab kirjeldada kogemusi, sündmusi, unistusi ja eesmärgi ning lühidalt põhjendada–selgitada oma seisukohti ja plaane.
B2	Mõistab keerukate abstraktsel või konkreetsetel teemal tekstide ning erialase mõttevahetuse tuuma. Suudab spontaanselt ja ladusalt vestelda sama keele emakeelse kõnelejaga. Oskab paljudel teemadel luua selget, üksikasjalikku teksti ning selgitada oma vaatenurka, kaaluda kõnealuste seisukohtade tugevaid ja nõrku külgi.
Vilunud keelekasutaja	
C1	Mõistab pikki ja keerukaid tekste, tabab ka varjatud tähendusi. Oskab end spontaanselt ja ladusalt mõistetavaks teha, väljendeid eriti otsimata. Oskab kasutada keelt paindlikult ja tulemuslikult nii avalikes, õpi- kui ka tööoludes. Oskab luua selget, loogilist, üksikasjalikku teksti keerukatel teemadel, kasutades sidusvahendeid ja sidusust loovaid võtteid.
C2	Mõistab vaevata kõike kuuldu ja loetut. Oskab resümeerida eri tüüpi suuliste ja kirjalike allikate teavet ja sõnastada neis esitatud põhjendusi ja arutlusi. Oskab end spontaanselt, ladusalt ja täpselt väljendada, eristades ka keerukamate situatsioonide peenemaid tähendusvarjundeid.

Allikas: Innove. Eesti keeleoskuse tasemed.

Eesti on oma keelelise regulatsiooni poolest naabermaadega küllaltki sarnane: keeleseadus on vastu võetud nii Lätis, Soomes, Venemaal kui ka Rootsis ja riigikeele oskustõuded tööturul on kehtestatud Lätis, Soomes ning Venemaal. Erinevus on siin vaid lähtepositsioon suveräänsuse taastamisel 1991. aastal, mis eelneva ebademokraatliku ja inimõigusi eirava Nõukogude okupatsioonirežiimi tõttu oli tekitanud sisserännanud muukeelses rahvastikus väärarusaama, et eesti keelt ei peagi ära õppima ega kohaliku kultuuri ja ühiskonnaga kohanduma.

Eestis on õiguslikult reguleeritud ka teiste keelte kasutamine valdkonniti ja piirkonniti: võimalus on rakendada kakskeelset asjaajamist ning suhtlust ametlikus ja avalikus kasutuses teiskeelsete vähemustega piirkondades ning kultuuriomavalitsustes, vastav kultuuriautonomiamia on ingerisoomlastel (2004) ja eestirootslastel (2007). Kakskeelse sisemise asjaajamise loa saab omavalitsusüksusele anda valitsus, seda on taot-

4.4. Eesti keele õiguslik ja tegelik staatus Eesti tööturul

lenud nii Sillamäe kui ka Narva, kuid vastavad taotlused on põhjendatult tagasi lükatud. Lisaks on valitsuse määrusega lubatud muukeelne asjaajamine ja suhtlus valdkonniti, nt turismis, tollis ja väliskaubanduses. Samuti on suuline suhtlus ametnikuga kokkuleppel muus keeles lubatud.

Väljaspool piiranguid on keelevelik riigi poolt vaba, ennekõike puudutab see erasektorit. Eraettevõtete ja organisatsioonide sisemist keelekasutust riik ei kontrolli ning seetõttu on eestikeelsete ettevõtete kõrval teisi, mis on vene- või ingliskeelsed või kasutatakse nende erinevatel juhtimistasanditel eri keeli (nt välispankade ja teiste rahvusvaheliste ettevõtete puhul). Seega ei pea erasektoris töötavad spetsialistid, kes otseselt klientidega ei suhtle, üldjuhul ka eesti keelt oskama.

Keeleline regulatsioon Eestis on võrreldes muude riikidega ülimalt piiratud: keeleseaduse § 2 kohaselt reguleeritakse ainult eesti keele ja võõrkeelte kasutamist suulises ning kirjalikus asjaajamises, avalikus teabes ja teeninduses, eesti viipekeele ja viibeldud eesti keele kasutamist, eesti keele oskuse nõudeid ja hindamist, seaduses ja seaduse alusel sätestatud nõuete täitmise riiklikku järelevalvet ning vastutust seaduse nõuete rikkumise eest. Sealhulgas reguleeritakse eraõiguslike juriidiliste isikute ja füüsiliste isikute keelekasutust vaid siis, kui see on õigustatud põhiõiguste kaitseks või avalikes huvides, mis on ühiskonna turvalisus, avalik kord, avalik haldus, haridus, tervishoid, tarbijakaitse ja tööohutus. Lisaks peab eesti keele kasutamise ja keeleoskuse nõue olema põhjendatud ning proportsionaalne taotletava eesmärgiga ega tohi moonutada piiratavate õiguste olemust.

Sellised riigikeele regulatsioonile kehtestatud vägagi kitsendavad piirangud mujal maailmas (v.a Läti) puuduvad, mõningaid neist piirangutest kasutatakse vähemuskeelte regulatsioonis, kust need on ka Eesti keeleseadusse üle võetud. Eesti keeleseadusest aga on välja jäetud vähemuskeelte regulatsiooni põhimõte rahvusvahelises õiguses, mille kohaselt ükski teisi keeli kaitsev ja edendav meede ei tohi kahjustada riigikeelt.

4.4.2. Eesti keele tegelik kasutus

Keeleregulatsiooni kehtestamisel aastatel 1989–1990 hinnati venekeelsete töötajate arvuks, keda asjaomane riigikeele oskusnõue puudutab, umbkaudu 80 000. Sellest lähtudes töötati välja keeleõppe ja -eksamite ning kontrollisüsteem. Praegusajal on see arv seoses teenuste osa suurenemisega ühiskonnas tõusnud, samal ajal on paranenud ka muukeelse elanikkonna eesti keele oskus. Rahvaloenduse (REL 2011) andmetel on muukeelsete elanike hulgas eesti keele oskajaid nende endi hinnangul 42%. Täpsemalt on enesehinnangulist keeleoskust mõõdetud inimõiguste instituudi 2015. aasta uuringus (IÕI 2015, vt tabel 4.4.2). Loomulikult erinevad need näitajad oluliselt vastajate vanuse, elukoha ja haridustaseme alusel: alla 35-aastastest ja kõrgharidusega vastajatest valdavad eesti keelt heal tasemel enam kui pooled, kuid Ida-Virumaal on eesti keeles võimelised vähemasti algtasemel rääkima vaid 42%. Tegu on siiski olulise edasiminekinguga, põlvkond tagasi, aastal 1989 toimunud rahvaloenduse andmetel oskas eesti keelt vaid 14% venekeelsest elanikkonnast. Võrreldes IÕI uuringu (2015) andmeid mitme eelneva uuringuga (nt IM 2015, IM 2013 jt), ilmneb, et venekeelsete inimeste eesti keele oskust on varasematest uuringutest lähtuvalt tugevasti üle hinnatud ja keeleõppe tugevdamine ning eesti keele õppimiseks suurema motivatsiooni loomine on endiselt aktuaalne.

Tabel 4.4.2. Venekeelsed elanikud, eesti keele oskus, enesehinnang

	Eesti	Tallinn	Ida-Viru
Valdan vabalt	13%	14%	5%
Saan aru, räägin ja veidi kirjutan	25%	32%	13%
Saan aru ja veidi räägin	25%	28%	24%
Saan veidi aru, kuid ei räägi	25%	20%	36%
Üldse ei oska	12%	6%	22%

	15–24 a	25–34 a	35–49 a	50–64 a
Valdan vabalt	22%	26%	12%	6%
Saan aru, räägin ja veidi kirjutan	32%	33%	30%	23%
Saan aru ja veidi räägin	29%	19%	25%	29%
Saan veidi aru, kuid ei räägi	14%	16%	28%	27%
Üldse ei oska	3%	6%	5%	15%

	Alg- või põhiharidus	Kesk- või kutseharidus	Kõrgharidus
Valdan vabalt	19%	7%	25%
Saan aru, räägin ja veidi kirjutan	23%	24%	27%
Saan aru ja veidi räägin	14%	27%	26%
Saan veidi aru, kuid ei räägi	26%	29%	18%
Üldse ei oska	18%	13%	4%

Allikas: IÕI 2015.

Inimõiguste instituudi (IÕI 2015) andmetel on 57% tööealisest venekeelsest elanikkonnast omandanud eesti keele oskuse seda praktiseerides, 39% on keelt õppinud (venekeelses) koolis ja 23% keelekursustel. Ilmselt iseloomustab see koolilõpetajate tagasihoidlikku keeleoskust minevikus, praegu on eesti keele õpe üldhariduskoolides oluliselt tulemuslikum, mida näitab hea eesti keele oskus kuni 34-aastaste vanuserühmas.

4.4. Eesti keele õiguslik ja tegelik staatus Eesti tööturul

Mida enam on keelt õpitud koolis ja igapäevase suhtlemise käigus ning nooremate vastajate puhul ka juba varases lapsepõlves nii kodus kui ka lasteaias, seda parem on eesti keele oskus. Mõistagi on eesti keele omandamisel olulised erinevused vastaja vanuse lõikes. Mida noorem on vastaja, seda sagedamini on ta omandanud eesti keele oskuse juba varases lapsepõlves ja koolis, kus eesti keele õpetamise nõuded ja tase on viimase paarikümne aasta jooksul märgatavalt tõusnud. Üle 65-aastaste vastajate seas (valdavalt tööturult väljunud pensionärid) on aga kolmandik selliseid, kes pole eesti keelt üldse õppinud. Selle põhjus on tihti kuulmine sisserändajate esimesse põlvkonda, kes on omandanud hariduse väljaspool Eestit, samuti oli Nõukogude perioodil võimalik koolis eesti keel kui vastaja jaoks ebavajalik õppimata jätta. Selliseid võimalusi pakkusid tolleaegsed õigusaktid ja seda soosisid ka mõned vene õppekeele koolid.

Keelekursused on olnud olulisemad nende jaoks, kes valdavad eesti keelt keskmisel tasemel. Need, kes on käinud kursustel ja teinud eesti keele tasemeeksami, on kõige sagedamini omandanud B2 (33%) või B1 (24%) keeletaseme. Enamik tasemeeksami sooritanutest on alla 40 aasta vanad ja seetõttu ilmselt õppinud koolis eesti keelt juba taastatud Eesti Vabariigi ajal, seega ei ole nende puhul tegu otseselt keele õppimise, vaid selle meelde tuletamisega. Siiski on C1-taseme eksami sooritajate osa üldhulgas marginaalne.

Omavahel on ootuspärast seotud ka eesti keele oskus ja selle oskuse oluliseks pidamine: kes eesti keele oskust oluliseks ei pea, ei tee ka jõupingutusi selle omandamiseks. Ilmselt ei ole nende puhul eesti keele oskus tööalaselt ega ka olmes vajalik ja seetõttu puudub ka eesti keele omandamise soov. Keeleoskuse oluline piiraja on segregatsioon (Ülle Rannut 2005, IÕI 2015, Mägi *et al.* 2016, Leetmaa 2017): venekeelne elanikkond on suurearvuline ja ruumiliselt koondunud Ida-Viru linnadesse ning Tallinna kindlatesse linnaosadesse. Ka sotsiaalsed võrgustikud on Eestis keelepõhised, samuti info- ja meediatarbimine ning virtuaalne meelelahutus (IÕI 2015, Vihalemm ja Leppik 2017). Eesti saated venekeelse elanikkonna vaadatavuse esisajasse ei kuulu, Eesti meediakanaleid valdavalt ei jälgita ega usalda: Venemaa meediat usaldab 33%, kuid Eesti meediat vaid 5% (IÕI 2015). Venemaa meediaväljas olemine toob kaasa suure osa venekeelse elanikkonna võõrandumise ülejäänud Eesti ühiskonnast.

Eesti keele oskus omandatakse kõige enam igapäevase suhtlemise käigus. Seetõttu on väga oluline eesti- ja venekeelsete inimeste omavahelise suhtluse tihedus. Kokkupuuteid eestikeelsete töö- või õpingukaaslastega on enam kui pooltel venekeelsetest elanikest. Huvi- ja äritegevus seevastu tundub jäävat rohkem emakeelkeskseks: venekeelsetel inimestel on äri- ja koostööpartnerite seas eestlasi vaid kolmandik. Mida parem on eesti keele oskus, seda enam on venekeelsetel inimestel

ka kokkupuuteid eestlastega. Seos on siin kahtlemata mõlemapidine: eesti keelt paremini oskajad sõlmivad kergemini suhteid eestlastega ja omakorda tihedam suhtlemine eestlastega aitab kaasa eesti keele oskuse paranemisele. Oluline on märkida, et just kokkupuude eestlastega töö ja õpingute käigus, mitte niivõrd vabal ajal, loob venekeelsetel inimestel oma keelelisel või rahvuslikul pinnal õiguste rikkumise tunde. Seda saab selgitada sellega, et töö- ja õpingutingimustes eksisteerib konkurents, mis võib jätta venekeelsed inimesed haavatavamale positsioonile võrreldes eestlastega.

Segregatsiooni suurendab ja keele omandamist piirab ka vene keele eelistamine: erinevates suhtlusalukordades eelistavad venekeelsed inimesed kasutada valdavalt vene keelt. Näiteks oma eestikeelsete töökaaslastega suhtlemisel kasutab peamiselt vene keelt kaks kolmandikku ja eesti keeles suhtleb vaid neljandik venekeelsetest elanikest. Eesti keelt kasutavad enam väljaspool Tallinna ja Ida-Virumaad elavad ning nooremad inimesed. Venekeelsed inimesed üldjuhul ei pinguta, et võimalikult rohkem eesti keeles suhelda ja sedakaudu oma eesti keele oskust parandada. Eelistatakse mugavamaid valikuid ja vene keelt kasutatakse isegi siis, kui eesti keelt vallatakse vabalt. Oma eesti keele oskust heaks hindavatest inimestest kasutavad seda suhtluses vaid pooled, tagasihoidlikuma keeleoskuse korral on kasutus marginaalne (IÕI 2015). Selle tulemusena taandub juba omandatud eesti keele oskus ja suureneb psühholoogiline tõke seda edaspidi kasutada.

Suur osa meie igapäevasest suhtlusest vastab kõige madalamale ehk A2-keeleoskustasemele, eriti teenindusolukordades. Sellistes lihtsates igapäevastes olukordades eesti keeles suhtlemine pakub olulist tuge mitte ainult käibefraaside omandamisel, vaid ka sõnavara laiendamisel, uute grammatiliste konstruktsioonide omandamisel, oma aktsendi vähendamisel ja suhtluspartnerist paremal arusaamisel. Venekeelsed elanikud ei ole kahjuks kuigi varmad selliste võimaluste kasutamisel, mis tekitab õpitud abituse, jätkuvalt halva eesti keele oskuse ja põhjendamatud nõuded emakeelsele, s.o venekeelsele teenindusele (IÕI 2015).

Siiski on siin probleeme, ennekõike vene õppekeele koolide lõpetajate keeleoskuses, kes jõuavad tööturule. Venekeelse põhikooli eesti keele kui teise keele lõpueksamil, kus saavutatud 60% tulemus vastab keeleoskustasemele B1, oli Harju maakonna koolide keskmine tulemus 69,3% ning Ida-Viru õpilaste tulemus 61,2% (Innove 2016). See tähendab, et kolmandik kuni ligi pool õpilastest ei suutnud koolis üheksa aasta jooksul omandada eesti keelt B1-tasemel, mis on miinimumtaseme enamiku suhtlust nõudvate ametite korral. Taset tõstavad oluliselt keelekümbeluses osalejad, kellest valdav enamik sai tulemuseks üle 90%. Vaid ligikaudu 10% vene kodukeele õpilastest õpib eesti õppekeele koolis ja nende puhul võib eeldada eesti keele vaba valdamist. Sellele lisanduvad keelekümbel-

programmis õppivad vene koolide õpilased, varase või hilise keelekümbeluse läbib põhikooli jooksul iga kolmas vene kooli õpilane. Umbkaudu pool venekeelse põhikooli lõpetajatest ei jätka õpinguid (sh eesti keele õpinguid) gümnaasiumis, vaid läheb edasi kutsekooli või otse tööturule. Gümnaasiumi lõpuks nõutud B2-taseme saavutas 2016. aastal 82,8% õpilastest (Innove 2016). Muukeelseid üliõpilasi õpib kõrgkoolides eestikeelsetel õppekavadel oluliselt alla vastava rühma osatähtsuse elanikkonnas: 2014. aastal oli vene emakeelega tudengeid Eesti ülikoolides 16%. Suhteliselt suurem osa vene koolide lõpetajatest siirdub välismaa kõrgkoolidesse ja nendesse Eesti erakoolidesse, kus siiani pakutakse veel venekeelset õpet.

Iga järgnev haridustase eeldab eelmisest paremat eesti keele oskust, samal ajal kui eesti keele õpetamisega algavad probleemid juba lasteaias, mistõttu probleem igal järgmisel haridusastmel vaid eskaleerub. Halb eesti keele oskus põhjustab lõpuks vähest konkurentsivõimet edasiõppimisel või tööturul neil venekeelsetel Eesti elanikel, kelle eesti keele oskus on puudulik. See, et Eesti riik ei suuda tagada eesti keele piisavat oskust, viitab diskrimineerimisele võrdsete võimaluste puhul, millele on korduvalt tähelepanu pööranud mitu organisatsiooni (nt inimõiguste instituut). Samuti on siin täheldatav inimõiguste riive, mis puudutab õigust õppida asukohamaa ehk eesti keelt. Eriti märgatav on see Tallinnas, kus elamine venekeelsetes linnaosades võimaldab olmes hakkama saada eesti keelt kasutamata, kuid töökohtade keelenõuded on kõrged. Vähem probleeme on pensionäridel ja madalama haridusega inimestel, kes paremat keeleoskust nõudvatele töökohtadele ei konkureeri. Praegune lõimumiskava hariduses paneb rõhu gümnaasiumiastmele, jättes unarusse just eelnevad astmed, eriti alushariduse (mis on küll omavalitsuse korraldada), ja põhihariduse algastme (kus on vaid kaks eesti keele tundi nädalas!), mis on lõimitud etniliste suhete loomisel esmasel.

Sama põhjus on ilmselt töökohtade jaotuse erinevuses rahvuste (ja kodukeelte) puhul (Saar 2017). 2011. aasta rahvaloenduse andmetel töötavad juhina 12% eestlastest ja 6% venekeelsest elanikkonnast. Kõikidest juhtidest Eestis moodustavad eestlased 85% (vt Saar 2016). Eesti keele oskus on Eesti tööelus järjest olulisem, seetõttu ei ole juhtivatele ametikohtadele kehva eesti keele oskusega eriti asja. Siiski ei piisa üksnes eesti keele heast oskusest. See suurendab küll venekeelsete inimeste valikuvõimalusi, kuid pole piisav, et saavutada tööturul eestlastega võrdseid tulemusi (Helemäe jt 2004, Asari 2002). Juhi või tippspetsialisti ametikoha hõivamise tõenäosus on venekeelsetel elanikel väiksem isegi juhul, kui nende lõimumiskapital (eesti keele oskus ja kodanikuks olemine) on võrreldav eestlaste omaga (Saar ja Lindemann 2008). Võib arvata, et siin on üks oluline põhjus eesti ja vene keele alusel eristatud Eesti koolisüsteem, mille tulemusena ei teki ühiseid sõp-

ruskondi, suhtlust, väärtushinnanguid jne. Kõik need tegurid mõjutavad ka oluliselt edukust tööturul.

Eestikeelse ja venekeelse rahvastiku erinevust süvendab ka oluline vahe võõrkeelte oskuses, mis määrab nii sotsiaalse võrgustiku, töökoha kui ka sotsiaalse kihi. 2011. aasta rahvaloenduse andmete alusel on üldine võõrkeelte oskus eesti emakeelega inimeste seas oluliselt parem kui venekeelsete seas, vastavalt 73% ja 52%. Inglise keele oskajaid on vastavalt 45% ja 24%, teiste põhikoolis õpitavate võõrkeelte puhul on vahe veelgi suurem. Põhjus on ilmselt praeguse põhikooli õppekava struktuur, kus võõrkeelte maht eesti ja vene koolides erineb oluliselt: vene koolides on esimese võõrkeele asemel õppekavas riigikeel ja võõrkeelt on seetõttu võimalik õppida ainult teise võõrkeele mahus. Tööturg aga esitab võõrkeelte, eriti inglise keele oskusele järjest kõrgemaid nõudmisi, mis veelgi vähendab vene koolist tööturule tulijate konkurentsivõimet ja edasiõppimisvõimalusi.

Riigi praegune lõimumiskorraldus haridussüsteemis ei ole kooskõlas rahvusvaheliste inimõigusstandarditega, tekitades sellega pingeid keelerühmade vahel ja õigustamatuid ootusi nende seas. Ootused, et ühiskond pikapeale ise sobivad lõimumislahendused leiab ja probleem sellega kaob, on osutunud liigoptimistlikeks: kuigi valdavas osas Eestis, kus venekeelne elanikkond on olulises vähemuses, ei ole lõimumisküsimused enam olulised, on need endiselt üleval Ida-Virumaal ja Harjumaal, kus peale riigikeele puuduliku oskuse vohab segregatsioon ka kultuuris, meedias, meelelahutuses ja väärtushinnangutes, suurendades selle tulemusena varanduslikku ning sotsiaalset kihistumist ja julgeolekuohtu riigis tervikuna.

Kokkuvõte

Eesti elanikkonna põhiline lõhestaja on keeleline segregatsioon (Kallas 2017, Põder jt 2017). Praegune keeleline segregatsioon nii elukohtades, koolis kui ka tööturul sarnaneb Eestis eripalgelisest lähiajalooost hoolimata teistes riikides sisserände esimese etapiga, kus sisserändajad üritavad põhirahvaga võimalikult vähe kokku puutudes oma harjunud elu edasi elada. See on võimalik pikema aja jooksul keele, rahvuse või usu põhjal moodustunud asumites või getodes, mis Eestis toimus nõukogude perioodil keskvoimu soosimisel. Seega pole umbes pool venekeelsest elanikkonnast praeguseks veel lõimuma hakanudki, olgugi et Eestis on elatud suur osa või lausa kogu elu. Enamik ülejäänutest on selles protsessis kusagil vahepeal: eesti keelt küll mingil määral osatakse, aga seda kasutada ei taheta, eestikeelset meediat ei usaldata ja kultuuri ei jälgita, meelsuselt toetatakse Venemaa meedia levitatavaid vaateid, sh ka lähiajaloo kohta (nt valdav enamik venekeelseid ei ole nõus, et Nõukogude Liit okupeeris Eesti 1940. aastal, vt IÕI

4.4. Eesti keele õiguslik ja tegelik staatus Eesti tööturul

2015). Seega takistavad lõimumist eesti ühiskonda kaks omavahel seotud probleemi: kehv riigikeeleoskus (ja selle napp kasutus) ning segregatsioon, mis on nähtav nii paikkonniti, kultuuritarbimises, hariduses, meedias ja inforuumis, lähiajaloo mõtestamisel ja hoiakutes kui ka julgeoleku- ning välispoliitikas laiemalt.

Eesti keele oskus, mis on omandatud vene kooli pakutavas segregatiivses keskkonnas, ei vii eesti keele kui ühise suhtluskeele kasutamisele ja omavahelise suhtlemise suurenemisele. Tööturule tulles satuvad venekeelsed elanikud tihti vähese eesti keele oskuse tõttu vähemtasuvatele töökohtadele, kus keelenõuded puuduvad või on madalamad. Sealt edasi on keeruline leida sotsiaalset trajektoori, mis venekeelsest keskkonnast väljuda võimaldaks. Oluline pidur on siin teaduslikel põhimõtetel rajaneva ja tõhusa keelepoliitika puudumine. Takistus on ka venekeelse paralleelsuhtluse ja asjaajamise võimaldamine, millega luuakse venekeelne segregeeritud mugavusruum ning seetõttu on lõimumine keeruline. See omakorda mõjub halvasti eesti keele oskusele.

Õpitud abituse sündroomi kõrvaldamiseks ja eesti keele oskuse parandamiseks on vaja mainekujunduslikult ja halduslike vahenditega väärtustada eesti keele valdavalt kasutamist igapäevases suhtluses, asjaajamises ning tööturu eri sektorites. Korrastada oleks vaja haridussüsteem kõikidel astmetel ja tasanditel (k.a huviharidus), mis siiani oma segregeeritud struktuuri ja õppekavade puuduste tõttu valmistab tööturule ette puuduliku riigikeele oskusega töötajaid. Eriti aga vajaks reformimist keelepoliitika, mida seni on juhtinud rohkem poliitilised kui teaduslikud arusaamad.

Viidatud allikad

Ametniku, töötaja ning füüsilisest isikust ettevõtja eesti keele oskuse ja kasutamise nõuded. Vabariigi Valitsuse määrus RT I, 27.06.2011, 1 <https://www.riigiteataja.ee/akt/127062011001>.

Asari, E.-M. (2002). Eesti keele oskuse ja kodakondsuse mõju mitte-eestlaste tööturuvõimalustele. Trepist alla ja üles. Edukad ja ebaedukad postsotsialistlikus Eestis. E. Saar (toim.). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Fishman, Joshua A. (1991). *Reversing Language Shift*. Clevedon, England: Multilingual Matters.

Fishman, Joshua A. (1972). *Language and Nationalism. Two Integrative Essays*. Rowley, MA: Newbury House.

Groener vs Ireland (1989). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61987CJ0379>.

Helemäe, J., Kazjulja, M., Saar, E. (2004). Projekti „Muukeelsete noorte töörisi vähendamine“ vajadusuuring. Tallinn: TPÜ RASI.

Innove. Eesti keele oskuse tasemed. <http://www.innove.ee/et/eesti-keele-tasameeksamid/eesti-keele-oskuse-tasemed>.

Innove (2016). Põhikooli lõpueksamite statistika 2016. Eesti keel teise keelena. [http://www.innove.ee/UserFiles/L%C3%B5pueksamid%20PK/Statistika%202016/Eesti%20keel%20teise%20keelena%20\(p%C3%B5hikool%202016\).html](http://www.innove.ee/UserFiles/L%C3%B5pueksamid%20PK/Statistika%202016/Eesti%20keel%20teise%20keelena%20(p%C3%B5hikool%202016).html).

IÕI (2015). Keelelised inimõigused ja julgeolek 2015. Inimõiguste Instituut. <http://www.humanrightsestonia.ee/uuringud-uurimused/inimoigused-ja-julgeolek-2/>.

Mägi, K., Leetmaa, K., Tammaru, T., van Ham, M (2016). Types of spatial mobility and change in people's ethnic residential contexts. *Demographic Research*, 34 (41), 1161–1192, DemRes.2016.34.41.

Rannut, M., Rannut, Ü., Verschik, A. (2003). *Keel, võim, ühiskond*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus.

Rannut, Ü. (2005). Keelekeskkonna mõju vene õpilaste eesti keele omandamisele ja integratsioonile Eestis. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

Saar, E., Lindemann, K. (2008). Non-Estonians in Labour Market. *Estonian Human Development Report*. Eesti Koostöö Kogu.

Skutnabb-Kangas, T., Phillipson, R. (eds., in collaboration with Mart Rannut) (1994). *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*. Berlin: Mouton de Gruyter.

De Varennes, F. (1996). *Language, Minorities and Human Rights*. Martinus Nijhoff Publishers, The Hague.

Vihalemm, T., Leppik, M. (2017). Multilingualism and media-related practices of the Estonian Russian-speaking population. Marten, H. F., Lazdiņa, S. (Ed.). *Multilingualism in the Baltic States: Societal Discourses, Language Policies and Contact Phenomena*. Palgrave Macmillan. (Palgrave Studies in Minority Languages and Communities).

4.5. Identiteet avatud maailmas

Aune Valk

Sissejuhatus

Identiteeti, sh rahvuslikku identiteeti võib käsitleda väga erinevate uurimistraditsioonide ja meetodite abil; selle teemaga tegelevad nii ajaloolased, etnoloogid, keeleteadlased kui ka psühholoogid. Identiteet on emotsionaalne teema, mis on inimeste jaoks seotud nende ajaloo ja päritolu mõtestamise ja hindamisega ning järjepidevusega: eilse, tänase ja homse seostamisega. Lisaks on identiteet muutlik ja muudetav, mõjutatav nii isiklike elusündmuste, hariduse, meedia, aga ka poliitilise manipulatsiooni poolt. Kõik see kokku teeb identiteedist keerulise uurimisobjekti, mida pole lihtne üheselt defineerida. Käesolevas artiklis lähtun sotsiaalse identiteedi määratlusest (Tajfel 1981), mille edasiarendus võiks kõlada nii: *rahvuslik identiteet on osa inimese minapildist, mis tuleneb teadmisest oma rahvuslikust kuuluvusest koos sellele omistatava väärtuse ja emotsionaalse tähendusega*. Ehk teisisõnu on rahvuslik identiteet vastus küsimusele „Kes ma rahvusliku kuuluvuse mõttes olen?“, millele vastamiseks tuleb mõelda ka sellele, miks see on tähtis, milline olla on hea ja kes on teised. Need teemad on kõik tähelepanu all, vastates käesolevas artiklis tõstatatud küsimustele. Kuidas on rahvuslik identiteet muutunud Eestis ja välismaal elavate eestlaste jaoks viimase 20 aasta jooksul? Mida tähendas eestlaseks olemine eri põlvkondadele Eestis 20 aastat tagasi ja mida tähendab nüüd? Kuhu paigutub

Eesti identiteet teiste piirkondlike kitsamate ja laiemate rühma kuuluvuste kõrval?

Artikli keskmes on Eesti *rahvuslik (national)* identiteet, milles etniliste eestlaste jaoks segunevad nii *etniline* kui ka *riigiidentiteet*. Samas oleme (vt nt Valk, Karu 2001, Valk jt 2011) erinevates uuringutes sihilikult eristanud etnilist (*ethnic*) ja riigiidentiteeti (*state*), millest esimene iseloomustab ühte kindlat etnilist rühma, samas kui teine peaks olema omaksvõetav ühes riigis elavatele erinevatele etnilistele rühmadele. Selleks et selgitada avatud ja suletud rahvusluse põhjuseid ning identiteediga toimuvaid muutusi, eristasime (Valk, Karu 2001) etnilises identiteedis omakorda kahte osa: (1) *etnilist uhkust ja kuuluvustunnet* ning (2) *etnilist eristamist*. Neist esimene seostub vaid positiivsete nähtustega, nagu suurem rahulolu endaga ja oma eluga, samas kui eristamine on seotud ka negatiivsete hoiakutega teiste rühmade suhtes. Tähistamiseks sellist riigiidentiteeti, mida võiks olla lihtne omaks võtta Eestis elavatel erineva etnilise taustaga inimestel, pakkusime (Valk jt 2011) välja *Eesti avatud identiteedi* mõiste, mille üks alaosa – *riigiuhkus* on etniliste eestlaste jaoks segunenud etnilise uhkusega, kuid pole nii omane siin elavatele teistele etnilistele rühmadele. Teine alaosa – *mitmekultuuriline (Eesti) identiteet* on jälle omasem arusaam Eestist ja Eestlaseks – eesti-maalaseks olemisest teistele rühmadele.

Eesti kui väikese riigi ja rahva identiteedi võtme-küsimuseks on selle muutumine teiste kultuuride ja laiemate poliitiliste tegurite mõjutusel, olgu selleks

Etnilist uhkus- ja kuuluvustunnet mõõdame nõustumisega väidete puhul nagu nt „Austan oma etnilise grupi traditsioone“ ja etnilist eristamist väidetega nagu nt „Meeldivam on suhelda inimestega, kes on minuga sama päritolu“.

Riigiuhkust mõõdame nõustumisega väidete puhul nagu nt „Olen uhke, et Eestit teatakse kui väikest ja edukat riiki“ ja mitmekultuurilist (Eesti) identiteeti väidetega nagu nt „Minu meelest ei saa inimene olla üheaegselt eesti ja mingi muu kultuuri esindaja“ (pööratud) ja „Mind ei häiri, et Eestis elab erineva etnilise päritoluga inimesi“.

'Eestlane' on kirjutatud suure tähega viidates Eesti riigiga seotud inimestele, mis on laiem määratlus kui 'eestlane'.

okupatsioon või Euroopa Liiduga ühinemine. Seetõttu on suur osa identiteediuringuid seotud rahvussuhete, mitmekultuurilisuse, lõimumise jms teemadega. Küsimused teistest eristumisest, neile vastandumisest, ohtudest identiteedile ja identiteetide jagamisest on seetõttu samuti olulised. 1999. aastal ilmunud „Eesti inimarengu aruandes“ (Kirch 1999) oli peamiseks identiteediga seotud küsimuseks liitumine EL-iga ja sellega seonduvad ohutunded: „Kas identiteedi uue mõõtme lisandumine toob kaasa vanade hägustumise või vastupidi, uues kvaliteedis esilekerkimise, ja millised muutused toob EL-iga liitumine kaasa mitte-eestlaste selgelt väljakujunemata identiteedile.“ Samas aruandes viidatud Saar Polli 1998. aasta uuring toob vastusena küsimusele „Millisesse Euroopa regiooni kuulub Eesti esmajärjekorras?“ välja, et vastajate selge arvamus paigutab meid Balti (60% eestlastest ja 71% mitte-eestlastest) ja järgmisena Põhjamaade regiooni (vastavalt 27%, 20%). Seitse aastat hiljem (ja kaks aastat pärast EL-iga liitumist) – 2006. aasta inimarengu aruandes toob Lauristin (2007) välja, et vähesed hindavad rahvuse hääbumist ja rahvusliku omapära kadumist Eesti arengut ohustavaks tendentsiks (vastavalt 22% ja 12% kõigist vastajatest). Nagu käesolev artikkel esile toob, siis tänaseks pole Euroopa oht, vaid võimalus, sh võimalus eestlaste ja eestivenelaste identiteedis ühisosa leidmiseks ning Balti identiteedi kõrvale noorte hulgas samaväärsena tõusnud põhjamaalaseks olemise tähtsus.

Eesti viimase 20 aasta lõimumispoliitika on olnud peaaegselt suunatud siinse venekeelse kogukonna eesti keele õppele ja kodakondsuse omandamise teemadele. Positiivsed tulemused on mõlemas vallas: eesti keele oskus alla 30-aastaste eesti keelest erineva emakeelega inimeste hulgas on märgatavalt parem kui 50+ vanuses (vt alapeatükki 4.2) ja ilma kodakondsuseta inimeste hulk on aeglaselt, kuid siiski vähenenud (vt alapeatükki 3.1). Samas tajuvad paljud eestivenelased lõimumispoliitikat sulandusmissurvena, mis aga ei

tekita soovi sulanduda ega lõimuda, vaid hoopis tekitab protestiidentiteeti (Vetik 2006) ja nõrgendab seotustunnet riigiga.

4.5.1. Eesti etniline ja riigi-identiteet eri rühmades enne ja nüüd

1997. aastal uurisime koos Kristel Karuga (Valk & Karu 2000) kodueestlaste ja väliseestlaste (täpsemalt 1944. aastal Rootsi põgenenute ja nende järeltulijate) identiteedi tugevust ja tähendust. Uuringust selgus, et eestlaste jaoks oli etniline eristamine olulisem kui väliseestlaste jaoks. Eesti noorte uuringus (Valk & Karu 2001) ilmnes sama: etniliste eestlaste hulgas oli etniline eristamine tugevam kui eestivenelastest noorte hulgas. Ka etniline uhkus oli mõlemas uuringus eestlaste hulgas statistiliselt oluliselt suurem kui vastavalt väliseestlaste ja eestivenelaste hulgas, kuid see vahe oli väike. Nii uhkus kui ka eristamine oli tugevam vanemate inimeste ning etniline eristamine tugevam meeste hulgas. Kodueestlastel seostus uhkus toona eristamisega, mis viitab etnilise identiteedi suletusele ehk sellele, et uhkus- ja kuuluvustunne põhineb vastandumisel: mida tugevama eristati end teistest, seda uhkem oldi etnilise grupi üle. Eestivenelaste ja väliseestlaste puhul olid need kaks identiteedi osa üksteisest sõltumatud.

Uurides sama teemat veidi üle 10 aasta hiljem (Valk, Karu-Kletter, & Drozdova 2011) nii eestlaste, eestivenelaste kui ka väliseestlaste hulgas, võib ühe peamise muutusena täheldada etnilise eristamise kasvu nn „vanade“ väliseestlaste seas. Teiseks võib välja tuua, et võrreldes väliseestlaste ja eestivenelastega pole etniline eristamine enam kodueestlaste hulgas kõrgem kui teistel rühmadel. Samuti ei seostu eristamine eestlaste (ega ka teiste rühmade) seas enam uhkus- ja kuuluvustundega, mis viitab sellele, et teistele vastandumine pole enam eeldus, et ennast eestlaseks pidada ja selle üle rõõmu tunda.

Lisaks etnilisele identiteedile uurisime 2011. aastal ka ühtekuuluvust Eesti riigiga, eristades riigiuhkust ja mitmekultuurilist (Eesti) identiteeti. Nii kodu- kui ka väliseestlastel on riigiuhkus ja etniline uhkus enam-vähem sarnase tugevusega ja omavahel tugevalt korrelatsioonis, s.t et eestlaste jaoks on Eesti riik suuresti etniliste eestlaste riik. On väga positiivne, et venelaste hulgas ei vastandu riigiuhkus etnilisele uhkusele: venelastel nende nähtuste vahel seos puudub ja eestivenelaste puhul on seos isegi nõrgalt positiivne. See näitab, et korruga kahte rühma – eestlaste ja venelaste hulka kuulumine on võimalik. Etniline eristamine on kõige tugevam „vanade“ väliseestlaste ja kõige nõrgem eestivenelaste hulgas. Kõigis rühmades on etniline eristamine negatiivselt seotud mitmekultuurilise (Eesti)

Kvantitatiivse analüüsi aluseks on võetud 1856 ankeeti teemal „Muusika ja identiteet“, millest 955 on kogutud Eesti-eestlaste (keskmine vanus 28), 588 Eestis elavate venelaste ja 310 väljaspool Eestit elavate eestlaste hulgas (osaliselt „Rahvuskaaslaste programmi“ toetusel). Jagasime uuringus osalenud väliseestlased „vanadeks“ (145 vastajat) ja „uuteks“ (160): esimene grupp koosneb Teise maailmasõja käigus pagulusse siirdunud eestlastest ja nende järeltulijatest (keskmine vanus 40) ning teine viimase 20 aasta jooksul välismaale elama asunud eestlastest (keskmine vanus 36). Venekeelsed vastajad jagasime omakorda kaheks, lähtuvalt nende enesemäärangust kas venelase või Eesti-venelase. Viimaseid oli ca 1/3 ning nende vastused erinevatele identiteediga seotud küsimustele eristusid selgelt 'venelaste' grupist. Uuringut toetas grant SF0030068s08 Eesti Kirjandusmuuseumile.

identiteediga. Mõlemas venelaste rühmas on etniline eristamine negatiivselt seotud ka riigihukusega, mis näitab, et tugeva riigiga seotuse eeldus on see, et ei tõmataks jätku piire eri etniliste rühmade vahele. Eestlaste rühmades nende nähtuste vahel seos puudub.

Vaadates riigiidentiteedi ja etnilise identiteedi alaosade jaotust vanuse lõikes, siis ilmneb paljudes varasemates töödes leitud fakt, et uhkus- ja kuuluvustunne (nii riiklik kui ka etniline) tugevnevad vanusega. See kehtib pea kõigis rühmades, vaid „vanade“ väliseestlaste puhul pole etniline identiteet ning „uute“ kodueestlaste ja eestivenelaste seas riigiidentiteet vanusega seotud. Viimane näitab positiivset tendentsi nooremate, end eestivenelastena identifitseerijate hulgas, mida kahjuks pole venelaste seas. Etniline eristamine on eestlaste ja „vanade“ väliseestlaste puhul vanusega positiivselt seotud, s.t on nõrgem noorte hulgas. Mitmekultuuriline (Eesti) identiteet pole vanusega üheselt seotud.

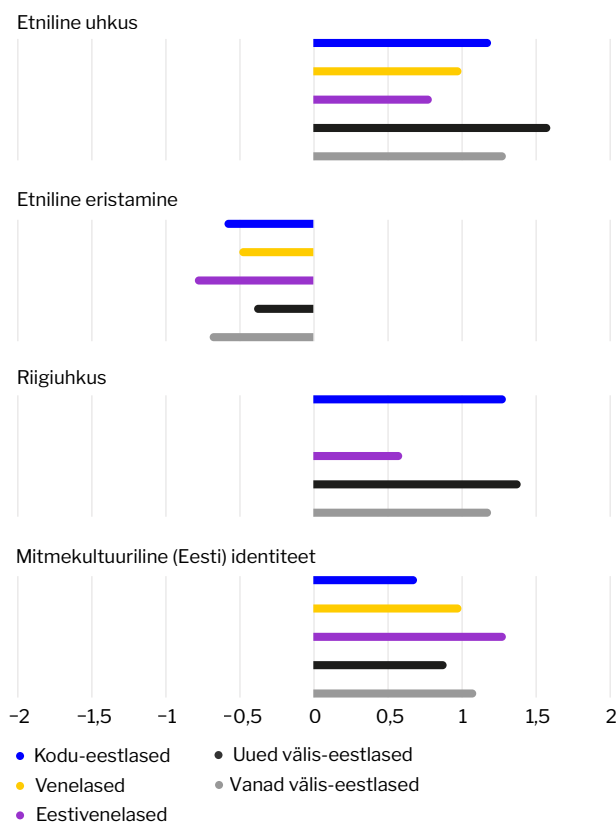
Samas uuringus (Valk jt 2011) „leiutasime“ ka Eesti avatud identiteeti ehk püüdsime leida selliseid osi Eesti riigiidentiteedis, mis seoksid nii siinseid eestlasi ja eestivenelasi kui ka väliseestlasi. Kuigi eestlastele olulised teemad Eesti riigiidentiteedis (uhkus Eesti lipu ja ajaloo üle ning Eestist pärit olemise üle (Eestist pärit olemine ei tähenda eesti päritolu, vaid nõustumist väitega „Mulle meeldib öelda, et olen Eestist“), ühtekuuluvus eesti keele rääkijatega) on suuresti erinevad sellest, mis on olulised siinsetele venelastele, saab välja tuua need, kus ühisosa on suurim: Eesti loodus, väikese ja eduka riigi kuvand, Eesti kodakondsuse tähtsustamine ja Eesti pühade tähistamine, samuti enamik mitmekultuurilise riigi ja inimesega seotud teemasid, nagu näiteks samaaegne seotus nii Eesti kui ka Euroopaga või mitmesse kultuuri kuulumise nägemine positiivsena.

Kui mõelda, kuidas saaks eestlasi ja eestivenelasi identiteedi tasandil ühendada, siis peab ka riigiiden-

titeet olema vastastikku omaksvõetav. Püüdes mõista, mis avatud Eesti identiteedi arenemisega võiks seostuda, viisime eri rühmade hulgas läbi lineaarse regressioonanalüüsi (vt tabel 4.5.1). Nii eestlastel kui ka eestivenelastel seostub Eesti avatud identiteet tugeva etnilise uhkuse ja madala eristamisega, s.t jagatud riigiidentiteedi tekkele aitab kaasa uhkustunne oma päritolu üle sõltumata sellest, milline see on, samas ei tohi etniline seotus põhineda vastandumisel teistele etnilistele rühmadele. Lisaks seostub Eesti avatud identiteet suurema eluga rahulolu ja enda eurooplaseks pidamise tähtsusega. Eestivenelaste puhul aitab avatud identiteedile kaasa veel eesti keele oskus ning ühtsustunne eesti keele rääkijate ja Eesti kodanikega, eestlaste hulgas ühtsustunne kõigi eestimaalaste ja mitmekultuuriliste inimestega. Nende tulemuste põhjal võib öelda, et ühisosa eri rahvusest inimeste vahel kasvab Eestis siis, kui hoiame erinevaid etnilisi identiteete ega vastanda neid üksteisele, peame end eurooplaseks, kasvatame eluga rahulolu ja räägime eesti keelt.

Kokkuvõttes võib nende tulemuste põhjal öelda, et kodueestlaste identiteet on muutunud 20 aastaga avatumaks – uhkus eestlaseks olemise üle ei tähenda enam tugevat eristamist teistest rühmadest ega eestlaste eelistamist. Eestis elavate venelaste hulgas eristub selgelt rühm, kes nimetavad ennast eestivenelasteks – neid

Joonis 4.5.1. Etnilise identiteedi ja riigiidentiteedi osiste võrdlus viie rühma hulgas. Keskmised tulemused skaalal -2 (ebaoluline, väga nõrk) kuni 2 (oluline, väga tugev)

Allikas: Valk, Karu-Kletter, Drozdova 2011; projekti „Muusika ja identiteet“ andmestik.

Tabel 4.5.1. Eesti avatud identiteeti kujundavad tegurid

	Venekeelsed	Eestlased
Enesehinnanguline eesti keele oskus	0,05*	
Ühtsustunne eesti keele rääkijatega	0,07**	
Eesti kodakondsus (1 – jah, 0 – ei)	0,03	
Ühtsustunne Eesti kodanikega	0,12***	
Ühtsustunne mitmekultuuriliste inimestega		0,05***
Ühtsustunne kõigi eestimaalastega		0,06***
Etniline uhkus	0,12***	0,23***
Etniline eristamine	-0,20***	-0,20***
Ühtsustunne eurooplastega	0,05*	0,01*
Vanus	0,01*	0
Eluga rahulolu	0,06*	0,05**
Enesehinnang	0	0
R2	0,47	0,37

*** statistiliselt oluline tasemel $p < 0,01$; **oluline tasemel $0,01 \leq p < 0,05$; *oluline tasemel $0,05 \leq p < 0,1$

Märkus. Analüüsi on kaasatud näitajad, mis eri rühmade puhul piisavalt varieerusid ning omavahel ei kattunud. Seetõttu on eestlaste puhul välja jäetud keeleoskus ja kodakondsus ning nendega seotud ühtsustunded ning asenduseks on valitud teised kategooriad.

on ca 1/3 ja nende etniline uhkus venelaseks olemise üle ja (Eesti) riigiuhkus on positiivselt seotud. Nende kõrval on aga end venelastena identifitseerijad, kelle etniline eristamine on oluliselt tugevam ja riigiuhkus nõrgem. Eesti väljakutseks on sellise riigiidentiteedi kujundamine, mis poleks seotud kitsalt eesti etnilise identiteediga ja mida saaksid omaks võtta erinevad Eestiga seotud rühmad. Selle keskmes peaksid olema Eesti loodus, väikese ja eduka riigi kuvand, Eesti kodakondsuse tähtsustamine ja Eesti pühade tähistamine, samuti eurooplaseks olemine.

4.5.2. Eestlaseks olemise tähenduse muutused

Eestlaste arusaam oma rahvuslikust identiteedist on olnud pigem selgeid piire rõhutav ja toetanud identiteedi muutumatust ehk sünnipärasust – „Eestlane olen ja eestlaseks jään, kui mind eestlaseks loodi“. Eestlaseks olemine Eestis pole olnud vaba valik, vaid paratamatus – midagi, mille olulisuse üle pole seetõttu mõtet palju mõtiskleda. Eestlaste etniline identiteet on läbi põimunud riigiidentiteediga, mis teeb viimase omandamise siia tulijatele või ka siin sündinud teiste etniliste rühmade esindajatele keerukaks. Viimased kümnendid on tänu välja- ja tagasirände ning ühiskonna lõimumisega

seotud väljakutsetele seadnud ülalnimetatud arusaamad identiteedist küsimärgi alla.

Ligi 20 aasta taguses (Valk & Karu 2000, andmed kogutud 1997. aastal) kodu- ja väliseestlaste identiteedi tähenduste võrdluses ilmnas, et kodueestlaste jaoks seostus eestlaseks olemine esimese asjana maaga: Eesti kui tervik või maatükk vastaja või ta vanemate kodukohas. Keelt ja iseseisvuse eest seismist ning vastandumist teistele rahvustele toodi kodueestlaste seas välja kui oluliselt järgmisi nähtusi seoses eestlaseks olemisega. Väliseestlaste hulgas nimetati esimestena inimesi (sugulasi, vanemaid ja sõpru) ning eesti keelt. Et identiteedi tähenduse muutust uurida, saatsin toona intervjuudes kasutatud 3 kesket küsimust identiteedi kohta nüüd uuesti kolmanda põlvkonna (alla 30-aastased, 30–59-aastased ja 60+ vanused) kodueestlastele (2016. aasta septembris läbi viidud küsitlusele vastas 27 inimest: 8 alla 30-aastast (4M+4N), 11 30–59-aastast (3M+8N) ja 8 üle 60-aastast (5M+3N); kokku 15 naist ja 12 meest keskmise vanusega 45 aastat). Praktilistel põhjustel osalesid erinevalt 20 aasta tagusest uuringust seekordses küsitluses vaid kodueestlased.

Mida tähendab eestlaseks olemine?

Esiteks küsisime: „Kui Sa mõtled sellest, et oled eestlane, siis mis Sulle kõigepealt meenub, mida Sa eestlaseks olemisega seostad?“ Sarnaselt 1997. aastal läbi viidud uuringuga seostus ka nüüd kodueestlaste jaoks seoses eestlaseks olemisega kõigepealt maa ja keel. Kolmanda teemana toodi välja kultuur ja erinevad traditsioonid. Seejuures on huvitav, et kultuuriga seoses ei ilmne ühtegi läbivat, kõigile ühtemoodi olulist nähtust, tegevust või traditsiooni. Ära nimetati nii kilud, must leib, kohukesed kui ka Kalevipoeg, rukkilill, pääsuke, laulupidu ja rahvariided; samuti saunas käimine, jaanipäev, üldisemalt kirjandus, muusika, teater, aga ka näiteks IT ja haridus. Iseseisvuse eest seisimine ja vastandumine teistele, mis 1990-ndate teises pooles oli veel keskne teema, on tänaseks kõrvale jäänud. Vaid üksikud vastajad rääkisid sellest ja ka pigem kaudselt: „Ühtekuuluvustunne, mis avaldus okupatsiooni ajal ja kulmineerus eriti laulva revolutsiooni päevil“ (M1) (siin ja edaspidi on intervjueritud tähistatud põlvkonna ja soo järgi vastavalt 1 – 60+ vanuses, 2 – 30–59-aastased, 3 – kuni 30-aastased; M – mehed, N – naised.); „...minu elu ja saatus on kujunenud keskkonnas, kus eesti keele juurde jäädes said jalgadega läbipekstud nii, et paar päeva oli tegemist liikumisega“ (M1); „...väga väike rahvas, kes on suutnud kaks korda luua oma riigi“ (M1). „Kõigepealt meenub ajaloolise ebaõigluse tajumine, mida kogesin nooremana Lääne-Euroopas reisis. ... Siis tajusin, kuidas eestlasena ma ei kuulu ei vana rikka Euroopa hulka ega ka mitte nõukogude mentaliteediga idaeurooplaste hulka (kui neid üldse olemas ongi). Tundsin, et eestlastena me tahame mõlemale

suunale justkui vastu seista ja ise omamoodi olla“ (N1). Kuigi intervjuueeritavate valim oli väga väike, siis tõenäoliselt pole siiski juhuslik, et enamik antud teema tõstatajatest olid vanema generatsiooni mehed.

Rääkides põlvkondlikest erinevustest, siis kindlasti on oluline küsimus, kas ja kuivõrd erinevad teistest kõige noorema põlvkonna kodueestlaste vastused, kellest suurem osa on üles kasvanud vabas Eestis. Kas on toimunud mingi identiteedi tähenduse nihe? Kogunenud vastused suurt muutust ei võimalda näha. Vahest on maa tähenduse olulisus veidi vähem esiplaanil, näiteks peegeldub see vastuses: „Eestlaseks olemisega seostan eesti keele rääkimist. Ja see ongi vist kõik. Elada võib eestlane üle maailma, süüa võib mida tahab ja ...“ (M3), kuid kindlasti pole see noorte hulgas läbiv suundumus. Samast põlvkonnast tuleb ka üks kõige klassikalisemaid eestlaseks olemise tähenduse mõtestamisi, mis räägib nii maast, keelest, inimestest kui ka traditsioonidest: „Eestlaseks olemisega seostan ma peamiselt Eestimaad, eesti keelt ja oma perekonda/suguvõsa. Meenuvad ka eestlaste traditsioonid ja kombed, nagu saunas käimine ja maakohtade omamine Lõuna-Eestis.“

Nagu juba eespool öeldud, on suured riigiga seotud teemad, nagu iseseisvuse eest võitlemine ja teistele vastandumine, võrreldes 20 aasta taguse ajaga Eesti identiteedis tagaplaanile jäämas. Samal ajal inimesed (pere, sugulased, sõbrad, suvalised eestlased, keda maailmas kohatakse) ja nende eripärane loomus (töökus, rahulik ja vähe pealetükkiv olemine), isegi kui selles on negatiivseid jooni (kadedus, edukultus, suletus) ning nende inimeste hulgas end hästi tundmine, on see, mida varasemalt kodueestlased ei rõhutanud ning mis oli esil just väliseestlaste identiteedis. Nüüd on see olulise teemana nimetatud ka vähemalt poolte kodueestlaste, sagedamini noorte poolt.

Kui oluline on eestlaseks olemine?

Teine muutus, mis eestlaseks olemise juures paistab kahekümne aastaga toimunud olevat, on nihe teadlikuma ja läbimõelduma identiteedi suunas. Rahvus ei ole kodueestlaste hinnangul enam nii sageli kaasa antud paratamatus, mida ei saa valida. Sellele on arvatavasti kaasa aidanud nii reisimine kui ka viimasel ajal üles kerkinud rände- ja pagulasküsimused, kuid mitte ainult. 20 aasta taguses uuringus osalenud 2/3 kodueestlastest ja samuti osa vanema põlvkonna väliseestlastest pidasid eestlaseks olemist loomulikuks osaks elust, mida ei saa muuta ja mille tähendust poldud enda jaoks nii selgelt läbi mõeldud. Küsimusele, kas ja miks on tähtis olla eestlane, vastati enamasti umbmääraselt: „Ei ma ei tea. Kui ma saaksin seda kuidagi valida, aga see ei ole ju kuidagi võimalik“ (1997, EM1). Ka nüüd oli selliseid vastuseid, näiteks: „See ei olegi mulle oluline. Ma ei saa ennast kel-

leksi teiseks pidada ja ei ole kunagi mõelnudki, et tahaksin olla teisest rahvusest“ (N1) või „Ega ma eriti ei tähtsustaks eestlaseks olemist. See on meie loomulik seisund, mille oleme sündides kaasa saanud ja mida endaga oma elu jooksul kaasas kandnud“ (N2).

Sellised vastused olid nüüd selges vähemuses ja nende kõrvale oli kerkinud midagi, mida identiteedi arenguteoorias nimetatakse saavutatud identiteediks – läbimõeldud, tasakaalustatud ettekujutus enda kuuluvus(t)est. On väga huvitav, et see läbimõeldus põhineb erinevatel alustel: välismaal elamise kogemus, teiste rahvustega suhtlemine, oma juurte uurimine, vaba riigi väärtuse tunnetamine. Erinevad vastused-põhjendused küsimusele „**Kuivõrd oluline on Sinu jaoks teadmine, et oled eestlane? Miks see on/ei ole Sulle oluline?**“ kõlavad järgnevalt.

- 1) Välismaal elamise kogemusega seonduvalt: „Eestlaseks olemise identiteet oli selles loetelus esikohal tihe-
mini siis, kui elasin väljaspool Eetit. Seal oli eestlaseks olemine midagi, mis nii eristas kui ka ühendas inimesi seltskonnas ja olukorras. Eestis olles ma tõtt-öelda ei mõtle selle peale, et olen eestlane. Ilmselt ma lihtsalt olen seda, sama loomulikult viisil nagu kõnelen eesti keelt, mõtlemata sellele, kuidas ma seda lapsena rääkima ja kasutama olen õppinud. Mõnikord tundsin, et ütlus „välismaal elades oled rohkem eestlane kui kodueestis elades“ kehtis minu puhul küll. Eemal olles märkasin, et olin aeg-ajalt rohkem eesti kultuurielus toimuvaga kursis kui mu kohapeal elavad sõbrad“ (N2).
- 2) Teiste rahvustega suhtlemise tõttu: „Peaaegu rahvust / kultuurilist kuuluvust inimsuhetes, sh just n-ö teistega (s.t teise kultuuriruumi kuuluvate inimestega) suheldes jätkuvalt siiski mõnevõrra oluliseks; elköige on see huvitav ja rikastav ning teisalt aitab inimese rahvuse või päritolu kultuuriruumi teadmine mõnevõrra paremini mõista erinevaid inimesi ning ehk ka kujundada enda käitumist ja mõista teiste oma“ (N2).
- 3) Oma juurte uurimise, järjepidevuse tunnetamisega seoses: „Minu jaoks on oluline tunnetada eestlust läbi oma juurte, läbi ajaloo. Eestlaseks olemine on minu jaoks järjest rohkem seotud ka esi-esivanemate elu ja tegude uurimisega. Üks olulisemaid kohti Eestis on minu esivanemate sünnikoht, kus kasvavad vanaisa istutatud puud ja püsivad esiisade ehitatud hooned“ (N2) või „Mulle on see väga oluline. ... Ta (isa) ütles alati, et see on meie esiisade maa ja ta oli valmis siin surema, kuid ära minema nad ei olnud nõus. Austusest oma vanemate vastu tahan ja olen eestlane Eestimaal. Olen väga õnnelik, et kõik mu kolm last on jäänud Eestimaale, on omandanud siin hariduse ja on enda ning ka minu arvates tublid ja edukad inimesed. Nad on küll õppinud ja elanud vahepeal mitmel pool maailmas, kuid oma pere ja kodu on nad loonud Eestis ja eestlastena“ (M1).

4) Vaba riigi väärtuse tunnetamine: „Vaba inimene oma maal/riigis – see teadmine on äärmiselt oluline“ (M1).

Nagu eelnevalt öeldud, jõuavad saavutatud – läbimõeldud identiteedini sagedamini need, kes elavad korraga mitmes kultuuris, mida näitas ka 20 aasta tagune väliseestlaste läbimõeldum identiteet. Erinevalt toonastest väliseestlaste vastustest, kelle jaoks eesti identiteedi olulisuse tunnetamine oli seotud mitmes kultuuris elamise ja identiteedi valikuvõimalusega, olid tänased kodueestlaste vastused antud selgelt ühiskultuuriliste inimeste poolt. Mitte ükski vastaja ei kahelnud oma enesemääratluses eestlasena ega öelnud, et tal oleks oma rahvusliku kuuluvuse üle raske otsustada. Lisaks erinevatele ülaltoodud põhjendustele oli ka üldisemat taju rahvusliku identiteedi olulisusest ja selle kesksest kohast minapildis: „On kindlasti oluline, sest see on mu ainuke rahvus ning seega minu identiteedi alustala. Kui see ära võtta, siis on tükk tühja maad. Kindlustunnet pakub muidugi see, et ega seda ei saagi ära võtta, ma saan seda alati endaga kaasa võtta. Seega pole eestlaseks olemise juures oluline, kas ma elan Eesti pinnal või mitte“ (M2).

Viimase vastusega tuleb esile teema, mis antud küsimuse puhul noorimat põlvkonda teistest eristas. Noorte hulgas ei olnud ühtegi vastajat, kes oleks eestlaseks olemist väga oluliseks pidanud, kõige „tugevam“ vastus oli „Keskmiselt oluline“ (N3). Noored samas ei häbene eestlaseks olemist ning väärtustavad siin elamisel erinevaid asju: „Eestis on hea elada – suhteliselt rahulik, palju loodust, palju võimalusi areneda“ (N3), „... saan siin teha rohkem (lihtsamini) ja minu panus siin on väärt rohkem (kui see mujal oleks)“ (M3), „...ei ole ka kauge mõiste enda maailmakodanikuks kuulutamine. Samas ehib mu koduseina suur Eesti lipp“ (M3), „... mulle meeldib eesti kultuur ja olla eestlane ning kindlasti ei häbene ma seda, kuid ei näe ka põhjust oma rahvuse tõttu ennast teistest paremaks pidada“ (M3). Viimane seisukoht, milles rõhutati eri rahvuste võrdsust ja inimeseks olemise tähtsust ning teatavas mõttes maailmakodanikus olemist, tuleb välja paljudes noorte vastustes, kõige selgemalt järgmises: „Ma ise ei pea tähtsaks mingit ühte konkreetset kodakondsust või ühiskonda. Tähtsam on ühtekuuluvus. Kui ma olen eestlane, püüan käituda ning olla nii, nagu on kombeks eestlastel, kui aga koliksin kuhugi mujale, üritaks sulanduda nende kultuuri ja ühiskonda. Kultuurid on küll erinevad, aga kõik on võrdselt inimesed“ (M3).

Kokkuvõttes võib öelda, et eesti identiteet pole kodueestlaste jaoks täna tähtsam või vähemtähtsam kui 20 aasta eest. Suurim muutus on selles, et kodueestlaste hulgas on nüüd rohkem inimesi, kelle jaoks rahvus pole absoluutne ega kaasa antud, vaid midagi, mis sõltub kontekstist. See võib olla olulisem, kui elatakse välismaal või puututakse kokku teiste kultuuridega. Noored peavad eestlaseks olemise väärtustamise kõrval oluliseks rõhutada eri rahvuste võrdsust.

Kes on eestlased?

Eestlaseks olemise kriteeriumides („Mis on see, mis teeb eestlasest eestlase? Keda Sina pead eestlaseks?“) ei saa suuri muutusi 20 aastaga täheldada. Nagu toona, nii ka nüüd on kõige olulisem tingimus keeleoskus, mis ei pea küll olema perfektne, kuid „eestlane [peaks] rääkima ka eesti keelt, vähemalt mingil määral“ (N2). Keeleoskuse puhul rõhutati mitmel juhul seda kui võtit Eesti kultuuri ja eestlaste mõistmiseks: „Eestlane on minu jaoks see, kes oskab nii palju eesti keelt, et on tuttav meie tüvitekstidega ja saab aru väljenditest, mis on meile tuttavad „Kevadest“, „Suvest“, filmidest „Siin me oleme“, „Mehed ei nuta““ (N2). Keeleoskusele järgnesid oluliste kriteeriumidena kultuuri tundmine/valdamine/huvi selle vastu ja enesemääratlus eestlasena. Kolmandik rõhutas eestluse määramisel päritolu ning sama palju jagatud käitumisviise või mõttemaailma („kes mõtleb eesti meeles“ (M1), „paljude asjade ilma selgituseta mõistmine“ (N1)), mida ei saa alati sõnadesse panna: „Eestlaseks olemist ei saa alati sõnadega seletada, aga see pakub aeg-ajalt äratundmise hetki, et jah, just see on nii eestlaslik!“ (N2). Üllatavalt tagaplaanil oli eestlaseks olemise defineerimisel siin elamine, vaid iga kuues vastaja tõi selle esile ja sedagi pehmelt: „Peaaegu eestlaseks kõiki, kelle jaoks Eesti on kõige olulisem, omasem koht“ (M1). See peegeldab hästi tänast reaalsust, kus inimesed rändavad Eestisse ja Eestist välja ning elukoht võib olla palju ajutisem kui identiteeditunne. Seejuures ei ilmnenuud noorte ja vanemate inimeste vastustes mingit vahet.

Viimaste aastate diskussioonide valguses toodi antud küsimusega seoses mitmel juhul välja nahavärviteema, kusjuures valdav oli seisukoht, et nahavärv ei määra rahvust: „Valge nahavärv kindlasti ei ole eestluse määraja“ (M2); „Mustanahaline eesti keelt kõnelev Viljandis elav moslemist inimene on minu arvates eestlane ja samas valgenahaline vene keelt rääkiv inimene Viljandi turul ei kvalifitseeru minu silmis eestlaseks“ (M1). „Ma leian, et see on iga inimese sügavalt isiklik otsus, kas ta peab end eestlaseks või mitte. Seejuures ei ole minu jaoks määrav tema nahavärv, sünnikoht, vanemate päritolu. Vahest ainult keel on see, mis loeb ja mõjutab“ (N2). Samas oldi selle teemaga seoses ka kõhkleva seisukohal: „Tunnistan, et jääksin häta enda sees inimese eestlaseks määramisega ka siis, kui ta näiteks räägib puhast eesti keelt, aga ilmselgelt pole ta Eestist pärit, ega pole tema esivanemad ka siit pärit – näiteks tumedanahaline (ilma eestlastest esivanemateta), aga siin üles kasvanud inimene. Ta lahterduks minu jaoks mingisse nn „halli tsooni“, keda ma määratleda ei oskaks“ (N2).

Kokkuvõtteks võiks öelda, et oleme selle pildi järgi väga lähedal avatud rahvuslusele, mis ei sea piire kitsalt nahavärvile, vanemate päritolu, sünnikoha või mõne muu väga piirava tunnuse järgi. Et eestlaste poolt eestlasena omaks võetud saada, tuleks osata (mingil määral) eesti keelt ja kasutada seda eesti kultuurist osa saamiseks ning ise soovida eestlane olla. Viimane on kindlasti

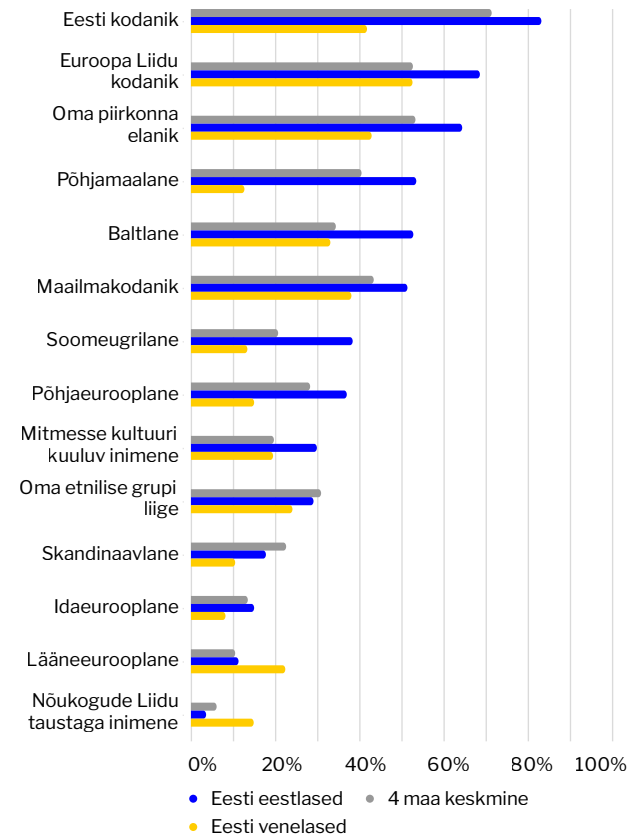
kriitiline tingimus. Sellise pildi tekkes võib osaliselt kaasa mängida ka nn sotsiaalne soovitus ehk püüd anda „õigeid“ vastuseid, ehkki küsitlusele sai vastata anonüümselt. 20 aasta tagustes vastuses polnud sotsiaalne norm sel teemal vahest veel välja kujunenud. Väga huvitavalt tuli välja ka lai skaala eestlaseks olemise definitsioonidest ehk sellest, et eestlane võib olla väga erineval viisil, eri kohtades ja määral: „Eestlase skaala ühes otsas võiks olla sünnilt Eesti kodakondsusega, eesti keelt oskav, eesti kultuuri, loodust ja elu tundev ja väärtustav, Eestis elav inimene ning teises otsas end ka (sh teiste identiteetide kõrval) eestlaseks pidav ning mingis aspektis eestlust väärtustav inimene (nt inglane, kes eestlasest minia kaudu on õppinud tegema sülti ja pakub seda uhkustundega inglase sõpradele või Kariibidel sündinud ja elav inimene, kes jälgib eestlastest suusatajate käekäiku ja end selle kaudu ka Eesti fänniks peab)“ (N2). Selliseid vastuseid 20 aastat tagasi sama küsimust küsides me ei saanud, siis peeti eestlase defineerimisel silmas ilmselgelt palju kitsamat inimhulka.

4.5.3. Eestlaseks olemine avatud maailmas: eestlus ja teised identiteedid

Selles alapeatükis on fookuses teised identiteedid eestlaseks olemise kõrval. Erinevalt 20 aasta taguse ajaga mõistetakse eestlaseks olemise olulisust kodueestlaste hulgas täna palju avaramas kontekstis kui varem – lisaks eestlaseks olemisele saab samaaegselt olla keegi teine või elada mujal kui Eestis. Kui toona kirjeldati tüüpilist eestlast pea sajabrotsendiliselt võrdluses-vastanduses venelasega, siis täna on võrdlusaluseid palju rohkem. Samuti hinnatakse eestlaseks olemise piiride tõmbamisel mitte üksnes siin elavate või selle maaga seotud inimeste oskusi ja omadusi. Sellises võimalusterikkas olukorras on võtmeküsimusteks meie-rühma piirid, näiteks kas Eestis elavad venelased võiksid ka olla eestlased, ning ühisosa teistega, ehk kas ja mis seob meid naabritega.

Uurisime seda 2010–2013 (Valk jt 2013) SA Unitase poolt juhitud projektis „Erinevad rahvad – jagatud pärand“ („Different Nations-Shared Experiences“), mis käsitles Eesti, Läti, Soome ja Rootsi keskkoolinoorte identiteeti, hoiakuid, ajalooteadvust ja –teadmisi. Uuringus „Erinevad rahvad – jagatud pärand“ osales 400–500 noort neljalt maalt, keskmise vanusega 17–18 aastat, kokku 1763 õpilast. Uuringut toetas „Central Baltic Interreg IVa programme 2007–2013“. Uuringus ilmnis eestikeelsete ja venekeelsete kooliõpilaste identiteetide selge erinevus, mistõttu on nad joonisel 4.5.2 esitatud kahe eraldi rühmana. Eestlastest õpilaste identiteedis on sarnaselt Rootsi, Soome ja Läti lätlastest noortega kõige olulisem oma riigi kodanikuks olemine,

Joonis 4.5.2. Eesti ja Eesti vene noorte erinevad kuuluvused võrdluses nelja riigi (Eesti, Läti, Soome, Rootsi) noorte keskmisega. Joonisel on osatähtsus õpilastest, kes pidasid vastavat rühma või kategooriat enda jaoks oluliseks või väga oluliseks

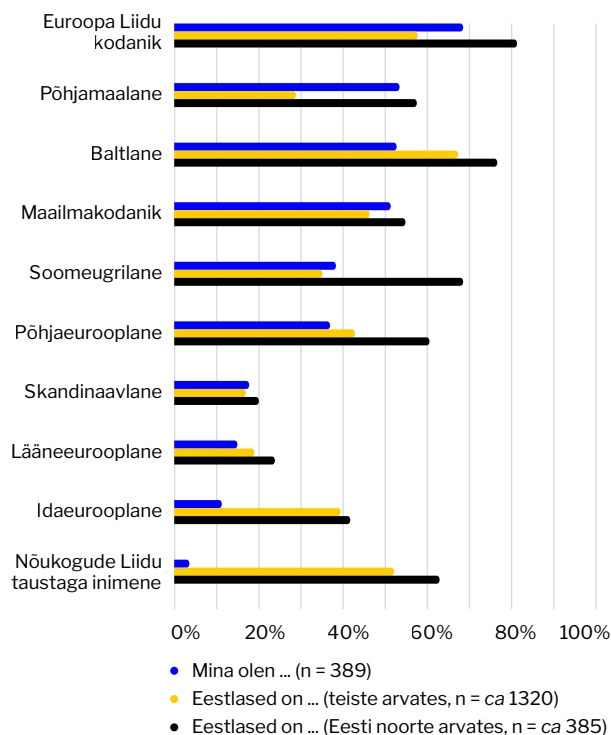

Allikas: SA Unitase projekti „Different Nations-Shared Experiences“ kogutud andmed, autori arvutused (Valk jt 2013). Eestlasi oli uuringus 379 ja Eestis elavaid venelasi 131.

millele järgnevad Eestis Euroopa Liidu kodaniku, Soomes põhjamaalase, Rootsis skandinaavlaste ja Lätis baltlaste identiteet. Eesti vene noorte jaoks oli esikohal Euroopa kodaniku ja Läti vene noorte jaoks oma piirkonna identiteet. Eesti vene noorte jaoks on kurvastavalt vähetähtis Eesti kodanikuks olemine, vaid 42% pidas seda tähtsaks, Läti vene noortest väärtustas Läti kodanikuks olemist 62%. Nagu ülaltoodud identiteedi tähenduse analüüs näitas, on noorte hulgas olulisel kohal maailmakodaniku identiteet, mis on neljas riigis kokku tähtis 43%-le noortest, Eesti eestlaste hulgas koguni 52%-le. Eesti noortel on oma identiteedist suhteliselt sarnane pilt soomlastega, mis puudutab oma riigi kodaniku, soomeugrilase ja põhjamaalase identiteedi oluliseks pidamist, lätlastega seob meid sarnane Euroopa kodaniku identiteet, mis on tugevam kui Soome ja Rootsi noortel.

Kuna identiteet kujuneb välja vastastikusel suhtluses üksteise rühmakuuluvuse tunnustamise kaudu, siis uurisime ka eri riikide noorte taju üksteise suhtes. Suurimad vastuolud noorte enda olulistest identiteetidest ja teiste tajus eestlaste kohta ilmnisid põhjamaalaseks ja endiseks Nõukogude Liidu kodanikuks olemises. 43% Eesti noortest peab põhjamaalase identiteeti enda jaoks

Joonis 4.5.3. Eesti noorte endi ja kolme naaberriigi õpilaste taju piirkondlike ning Eestiga seotud identiteetide võrdluses. Eesti noorte hulgas on nii eestlased kui ka siin elavad venelased

Allikas: SA Unitase projekti „Different Nations-Shared Experiences“ kogutud andmed.

oluliseks, kuid oluliselt vähem noori teistest riikidest (Soomest, Rootsist ja Lätist) peab seda eestlaste kohta iseloomulikuks. Sagedamini peavad eestlasi põhjamaalasteks Läti lätlased. Vaid 7% noortest tajub ennast endise Nõukogude Liidu taustaga inimesena, Eestlasi üldiselt aga iseloomustaks selle kategooriaga 59% Eesti noortest ja 52% teiste riikide noortest, kõige enam Läti lätlased ja soomlased (joonis 4.5.3).

Kokkuvõte

Käesolev artikkel andis ülevaate Eesti ja eestlaste identiteedi muutustest viimase 20 aasta jooksul, analüüsis nii identiteedi tugevust kui tähendust erinevates Eestiga seotud rühmades (eestlased, väliseestlased ja Eestis elavad venelased) ja eri põlvkondade lõikes. Peamise muutusena võrreldes 1990. aastate teise poolega paistab silma kodueestlaste identiteedi avanemine. Selleks et olla eestlane ja uhke selle üle, ei pea end enam kellelegi vastandama. Eestlaste identiteet seotub jätkuvalt keele ja maaga, kuid (iseseisvuse eest) võitluse ja eristumise asemele on tulnud kultuuri ja inimeste tähtsaks pidamine. On huvitav ja vahest ka mõtlemapanev, et viimased teemad on killustatud s.t et nendega seoses (erinevalt keelest ja maast) pole „suurt narra-

tiivi“ – jagatud arusaama kultuuris olulistest nähtustest, teemadest või inimestest. On oluline rõhutada, et avanemine ei tähenda rahvusliku identiteedi nõrgenemist või selle väiksemat väärtustamist, pigem ollakse sellest isegi rohkem teadlikud ja seda mitte ainult mujal elamise või teiste kultuuridega kokku puutumise tõttu. Kui vaadata põlvkondlike erinevusi, siis ainsa muutusena võib aimata maad: Eestis elamise tähtsuse vähenemist noorte identiteedis, eestlane võib olla sõltumata elukohtast. Eestlaseks olemise kõrval on olulised nii eurooplaseks kui ka maailmakodanikuks olemine.

Teiseks suureks muutuseks võrreldes 20 aasta taguse ajaga on uue uuritava rühma tekkimine – nn „uued“ väliseestlased ehk peamiselt EL-iga liitumise järel Eestist lahkunud inimesed. Kui võrrelda nende identiteeti kodueestlastega, siis toetavad nad tugevamalt mitmekultuurilist Eesti identiteeti ja vähem etnilisi erisusi ning rõhutavad eurooplaseks olemist. Kolmandik Eesti venelastest nimetab end ise eestivenelaseks ning esindab mitmes mõttes ideaalpilti Eesti avatud identiteediga inimesest, kes sõltumata etnilisest kuuluvusest peab oluliseks oma päritolu, Eesti kodanikuks, eestimaalaseks ja eurooplaseks olemist. Kahjuks pole põhjust loota, et sellise identiteediga inimeste osatähtsus oleks noorte hulgas suurem kui vanemas põlvkonnas.

Lisaks Eesti identiteediga toimunud muutustele oleme täna palju rohkem avatud ka teistele rühma-kuuluvustele, ka Eestis elades on maailm muutunud palju-palju avaramaks ja mitmekultuurilisemaks. Oleme täna rohkem põhjamaalased ning oluliselt julgemalt eurooplased kui paarikümne aasta eest. Põhjamaa, Balti ja maailmakodaniku identiteet on oluline pooltele kesk-koolinoortele, Euroopa Liidu kodanikuks olemist peab tähtsaks 2/3. Sellises kontekstis pole eestlaseks olemine enam paratamatus, vaid üks kuuluvus paljudest.

Kõige kriitilisemaks küsimuseks tuleviku Eesti identiteedis on see, kuidas suudame luua ja hoida eri Eestiga seotud rühmade ühist arusaama eestlaseks olemisest ilma eestluse senist olemust pea peale pöörata ning võimaldades samal ajal mitmeid paralleelseid kuuluvusi. „Uued“ väliseestlased ja end eestivenelastena defineerivad venekeelsed eestimaalased näitavad eeskujuga, mil viisil Eesti identiteet võiks avaneda. Ka Eestis elavad eestlased on täna avatumad kui varem. Identiteedi ja riigiga seotuse vaates on kõige keerukam rühm 2/3 siin elavatest venelastest, kes defineerivad end üksnes venelastena. Selles rühmas pole põhjust eeldada ka noorte tugevamat seotust Eestiga.

Viidatud allikad

Brubaker, R., & Cooper, F. (2000). Beyond „identity“. *Theory and Society*, 29, 1–47.

Kirch, M. (1999). Eesti muutuvad identiteedid Euroopa Liiduga ühinemise kontekstis. Kogumikus R. Vetik (toim.) Eesti inimarengu aruanne 1999, lk 26–29. Tallinn.

- Kivisto, P. (1989). *The ethnic enigma: The salience of ethnicity for European-origin groups*. Philadelphia, PA: The Balch Institute Press.
- Kööts-Ausmees, L., Realo, A. (2016). Life Satisfaction Among Ethnic Minorities in Europe. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 47 (3) 457–478.
- Lauristin, M. (2007). Maailmavaade ja toetus erakondadele. Kogumikus M. Heidmets (toim.) Eesti inimarengu aruanne 2006, lk 46–59. Eesti Koostöökogu.
- Ojamaa, T., Valk, A. (2012). Search for Estonian identity. *Lennuk*, 10–12.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Valk, A., Karu, K. (2001). Ethnic attitudes in relation to ethnic pride and ethnic differentiation. *Journal of Social Psychology*, 141 (5), 583–601.
- Valk, A., Ivarsson, C.-J., Dura, D., Tamm, E., Slotte, H., Juntunen, J., Rautiainen, M., Oja, M. (2013). Baltic Sea Region history: awareness among youth, national syllabi, and education. SA Unitas; http://projects.centralbaltic.eu/images/files/result_pdf/DNSE_result2_Research.
- Valk, A., Karu, K. (2000). About the importance of the meaning of ethnic identity: strength and meaning of ethnic identity among resident and emigrant Estonians. *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 169–185.
- Valk, A., Karu-Kletter, K., Drozdova, M. (2011). Estonian Open Identity: Reality and ideals. *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 15 (1), 33–59.
- Vetik, R., Nimmerfeld, G., Taru, M. (2006). Reactive identity versus the EU integration. *Journal of Common Market Studies*, 44 (5), 1079–1102.